

ISSN 1563-0269
Индекс 75871; 25871

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Тарих сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия историческая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of history

№3 (86)

Алматы
«Қазақ университеті»
2017

ХАБАРШЫ

ТАРИХ СЕРИЯСЫ № 3 (86)

ISSN 1563-0269
Индекс 75871; 25871

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Қуәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Қартаева Т.Е., профессор м.а., т.ғ.к.

(Қазақстан)

Телефон: +727-377 33 38 (1288)

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Кәрібаев Б.Б., профессор, т.ғ.д. – ғылыми редактор
(Қазақстан)

Ноғайбаева М.С., т.ғ.к., доцент – ғылыми
редактордың орынбасары (Қазақстан)

Надежук Е., докторант – техникалық редактор
(ағылшын және орыс тілдері бойынша)

Әбжанов Х.М., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Әлімғазинов Қ.Ш., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Сұлтанғалиева Г.С., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Омаров Ғ.Қ., т.ғ.д., доцент (Қазақстан)

Омарбеков Т.О., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Жұмағұлов Қ.Т., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Қалыш А.Б., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Нұртазина Н.Д., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Миша Майер – Эберхард Карл атындағы Тюбинген
университеті Ежелгі тарих институты директоры,
профессор (Германия)

Юлай Шамильоглу, Висконсин университетінің
профессоры (АҚШ)

Уямо Томохико, Хоккайдо университеті славян-
еуразиялық зерттеу орталығының жетекші ғылыми
қызметкері, профессор (Жапония)

Ожал Огуз, Түркия Республикасының ЮНЕСКО
ұлттық комиссиясының президенті, академик
(Түркия)

Мехмет Шахингоз, Гази университеті, профессор
(Түркия)

Гзавье Аллез, әлеуметтік ғылымдар институтының
профессоры (Франция)

Тишкин А.А., Алтай мемлекеттік университеті про-
фессоры (Ресей)

Петер Финкель, Цюрих университеті профессоры,
Этнология институтының директоры, профессор
(Швейцария)

Тарих сериясы Отан тарихы, Дүниежүзі тарихы, деректану, тарихнама, археология, этнология,
түрік халықтарының тарихы, тарихи тұлғалар, мұражай ісі, мұрағаттану бағыттарын қамтиды.

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаққозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева, Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Мәлдір Өміртайқызы

Телефон: +7(727) 377-3411

E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ № 11402

Басуға 20.10.2017 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 8,80 б.т. Офсетті қағаз.

Сандық басылыс. Тапсырыс № 5665. Таралымы 500 дана.

Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2017

ТАРИХ СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ

JOURNAL OF HISTORY

Сактаганова З.Г.¹, Карсакова Г.Б.²

¹д.и.н., профессор, Караганский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан, г. Караганда

²докторант, Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
Казахстан, г. Кокшетау, e-mail: Guka.83@list.ru

**ВЛИЯНИЕ ГОЛОДА НА РОСТ ЧИСЛА БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ
В АКМОЛИНСКОЙ ГУБЕРНИИ В 1920-Е ГГ.**

В статье рассмотрены последствия голода 1921-1923 годов, охватившего многие регионы КССР и вызвавшего массовые эпидемии, отразившиеся на положении детей. Анализируется деятельность партийно-государственных органов и общественных организаций в этих условиях для спасения детей. В исследовании раскрыто определение понятия (термина) «беспризорность» и его эволюция в 1920-е гг., а также выявление роли военных действий и их последствий на появление массовой детской беспризорности. На основе архивных источников приводятся факты, о количестве беспризорных детей как по республике, так и по регионам. Рассмотрены основные причины детской беспризорности и показаны санитарные состояния детских домов. В заключение авторы приходят к выводу, что детская беспризорность была следствием тяжелого социально-экономического положения республики, обусловленного войной, голодом, разрухой.

Ключевые слова: детская беспризорность, голод 1921-1923 годов, эпидемия, детский дом, коммуны.

Saktaганova, Z.G.¹, Karsakova, G.B.²

Doctor of history science, professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan, Karaganda
²PhD student of Sh. Ualikhanov Kokshetau State Universit, Kazakhstan, Kokshetau, e-mail: Guka.83@list.ru

**The impact of hunger on the growing number of homeless children in
the Akmola province in the 1920th.**

The article consequences of the famine of 1921-1923 which captured many regions of KSSR and caused the mass epidemics which were reflected in position of children are considered. Activity, party and state bodies, and public organizations in these conditions for rescue of children is analyzed. In a research definition of a concept (term) «homelessness» and its evolution in the 1920th and also identification of a role of military operations and their consequences on emergence of mass children's homelessness is opened. On the basis of archival sources the facts, about the number of street children, both on the republic, and on regions are given. The main reasons for children's homelessness are considered and sanitary conditions of orphanages are shown. In the conclusion authors come to a conclusion that the children's homelessness was a consequence of the heavy economic and social situation of the republic caused by war, hunger, ruin.

Key words: children's homelessness, the famine of 1921-1923, epidemic, orphanage, communes.

Сақтағанова З.Г.¹, Карсакова Г.Б.²

¹т.ғ.д., профессор, Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан, Қарағанды қ.

²докторант, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Қазақстан, Көкшетау қ.,
e-mail: Guka.83@list.ru

**Ақмола губерниясында 1920 жылдардағы ашаршылық әсерінен
панасыз балалар санының өсуі**

Мақалада КСРО аймағын қамтыған 1921-1923 жылдардағы ашаршылық салдары және балалардың жаппай індетке шалдығуы талданады. Партиялық-мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың осы індетке ұшыраған балаларды құтқару үшін жасалған қызметтері,

істері баяндалады. Сонымен қатар “панасыздық” ұғымы, оның пайда болу салдарына анықтама жасалынады. Мұрағат дереккөздеріне сүйене отырып, республика мен аймақтардағы панасыз балалардың саны анықталған. Авторлар балалар үйіндегі санитарлық жағдай, елдегі ауыр әлеуметтік-экономикалық жағдай, соғыс, аштық т.б. жағдайларды қорытындылайды.

Түйін сөздер: балалар панасыздығы, 1921-1923 жылдардағы аштық, індет, балалар үйі, коммуна.

Введение

В 20-е годы XX века территория республики после войн и революций напоминала сплошную зону стихийного бедствия. Произошла социальная катастрофа. Как правило, все трагедии и ужасы жизни, прежде всего, бьют по самым беззащитным, в основном по детям. Проблема беспризорных детей с особой остротой возникала в различные периоды истории, в первую очередь, в годы бедствий, связанных с войной, голодом, эпидемиями и другими тяжелыми общественными потрясениями. Одной из важных причин беспризорности являлось и является разрушение семейного быта и естественного уклада жизни. В подобных условиях бездомный ребенок рано включается в уличную борьбу за выживание при отсутствии воспитательной помощи взрослых и нормальной детской среды. Улицы городов захлестывали волны беспризорных детей. Не имея близких, они скитались в поисках пищи, приюта, просто внимания и, как правило, не находили их. Существовая в условиях законов улицы, часто попадая под влияние преступных элементов, дети становились обзленными, воспринимали окружающий мир как враждебный. Окружающие с опаской смотрели на это. Многие понимали, что без принятия мер, без помощи государства и общества вырвать беспризорников из замкнутого круга не удастся. Государственным органам и общественным организациям предстояло приложить все усилия для спасения самого ценного – жизни и души каждого ребенка и привить ему нравственные ценности и традиции. Беспризорность не была специфическим явлением Советской власти. Она неминуемо возникает в переломные периоды, когда государство и общество переживают глубокий кризис в экономической, политической и социальной сферах.

Целью данного исследования является определение понятия (термина) «беспризорность» и его эволюция в 1920-е гг., а также выявление роли военных действий и их последствий на появление массовой детской беспризорности и рассмотрение деятельности партийно-государственных органов в борьбе против беспризорности.

В период с 1917 до 1926 гг. точного определения понятию «беспризорный» не существовало, поэтому его трактовка была широкой и неясной. Некоторые исследователи (М.Н. Гернет, П.И. Люблинский, В.И. Куфаев и др.) предлагали свои определения понятия беспризорности (Гернет, 1924: 68; Люблинский, 1923: 302; Куфаев, 1925: 350.). Данная дефиниция уточнялась также циркуляром Главного управления социального воспитания (Главсоцвоса) Народного комиссариата просвещения (Наркомпроса) РСФСР от 22.05.1924 г., но окончательное определение понятия «беспризорный» дало постановление ВЦИК и Совнаркома РСФСР от 08.03.1926 г. (Болдырев, 1947: 233–238). Этот документ разделил детей на собственно беспризорных и нуждающихся «в мерах временной или частичной помощи и воспитании». Беспризорными стали признаваться только дети до 16 лет: а) неимеющие родителей, взрослых братьев, сестер, способных принять на себя заботы о них; б) потерявшие связь с родителями и родственниками; в) изъятые из семьи постановлением суда или комиссией по делам несовершеннолетних; г) подкинутые. Под нуждающимися «в мерах временной или частичной помощи и воспитании» понимали детей, родители которых или опекуны вследствие болезни или по другим причинам не в состоянии были содержать их.

Итак, в 1920-е гг. под беспризорностью понималось отсутствие у детей и подростков постоянного места жительства, определенных занятий, семейного или государственного попечения и систематического воспитательного воздействия в результате потери родителей, ухода из семьи, бегства из воспитательного учреждения. Из всей массы беспризорных наиболее нуждающимися в полном обеспечении и воспитании признавались категории беспризорных бездомных и беспризорно заброшенных, в то время как беспризорные безнадзорные считались лишь нуждающимися в охране и в мерах временной или частичной помощи и воспитания (Сажина, 2003: 36). В Казахстане также обсуждался вопрос об определении беспризорности, но не в теоретическом, а практическом, жизненном плане.

Если в общесоюзном центре делали хоть какие-нибудь различия в определениях, то на местах, даже на республиканском уровне, не вдавались в детали.

Создание продуктивной системы работы с беспризорниками невозможно без учета уникального исторического опыта ликвидации детской беспризорности в 1920-е годы, который до сих пор остается неостребованным из-за недостаточной изученности. Таким образом, разработка данной темы имеет практическую значимость. Так как деятельность государства и общественных организаций в отношении беспризорных детей в 1920-1930 годы в Казахстане заслуживает специального исторического исследования.

Актуальность данного вопроса обусловлена также необходимостью переосмысления ряда сложившихся в науке представлений о результатах деятельности органов советской власти и общественности в отношении беспризорных детей в 1920-е годы как по стране в целом, так и в региональном разрезе.

Методология и источники

Источниковую базу исследования составил разнообразный круг источников. Значительная часть источников была выявлена в результате изучения архивных фондов Государственного Архива Российской Федерации, Центрального Государственного архива Республики Казахстан, Архива Президента Республики Казахстан. Обозначим некоторые источники, извлеченные из этих фондов. Это докладные и пояснительные записки о ходе оказания помощи голодающим, протоколы заседаний президиумов райисполкомов о ходе хозяйственно-политических кампаний, информационные сводки, протоколы заседаний уездных комиссий, переписка между краевыми и местными организациями.

Методологическая база. Общеизвестно, что методология – это принципы, логические формы, структура и техника исследований, способствующие познанию сущности предмета и интерпретации фактических данных. В более широком смысле – это «теоретическое выражение практики конкретного точного исследования и средство поиска на частные исторические вопросы» (Ковальченко, 1987: 123). Методологической и теоретической основой исследования выступили общенаучные принципы, прежде всего, принцип историзма. В качестве концептуальной основы в статье использованы положения

отечественных и зарубежных учёных – М. Козыбаева, Ж.Б. Абылхожина, Р. Конквест и др. Были использованы и общие методы научного познания: анализ, синтез, статистический анализ.

Обсуждение

Большие масштабы голод приобрел в Акмолинском уезде, имевшем репутацию самого плодородного уезда в Акмолинской губернии. Политика «военного коммунизма», неурожай и джугут 1922 года в немалой степени способствовали появлению в уезде «призрака Поволжья» (ЦГА РК, 212: 69). Голодающие, в особенности жители южных волостей – Асан-Кайгинской и Сары-Аркинской, направлялись в город Акмолинск, где пытались найти работу и улучшить свое бедственное положение. Детские дома были переполнены беспризорными детьми. Население употребляло в пищу кошек, собак, суррогаты (ЦГА РК, 280:12).

Символом того времени стала детская беспризорность. С увеличением количества голодающих увеличивалась и детская беспризорность. Например, на 1 декабря 1921 года беспризорных детей по КССР насчитывалось 128000 чел., а на 31 декабря – 158000, в январе месяце количество беспризорных увеличилось до 333043 человек (ГАРФ, 175: 1).

В августе 1921 года Президиум КирЦика рассматривал вопрос о положении детей и молодежи в губерниях республики. В докладе члена Президиума Айтиева А. говорилось, что в голодающих губерниях имеются на учете 132 детдома, в которых находятся 44 698 детей. Имеется острый недостаток одежды, питания, обуви, посуды. Заболевание среди детей велико: дизентерия, тиф, холера (ЦГА РК, 17: 71).

Центральная Комиссия помощи голодающим, по данным июня 1922 г., обеспечивала продуктами 777192 чел., из них 422799 детей. На 1922 г. Комиссией по борьбе с последствиями голода в Казахстане было выявлено 219328 беспризорников, для помощи которым была разработана специальная программа с выделением материальных средств. В пяти губерниях были открыты 575 детдомов, 9 детских приемников (ЦГА РК, 17: 363).

В 1922 году в Акмолинской губернии насчитывалось 14 детских домов, где находилось 9 тыс. 426 детей и 4 приюта для содержания младенцев с грудного возраста до 3 лет. Как констатируют источники, детская смертность была высокой и достигала 40 % (ГААО, 5: 42). В 1922 г.

среди населения г. Петропавловска насчитывалось 300 детей для прокормления. Здесь это выражалась в том, что детдома были ликвидированы за недостатком средств и дети розданы населению волостей по 1-2 человека на каждое трудное хозяйство в количестве 1000 человек. Численность детей составляла: Петропавловск – 1396 человек, Кокчетав – 450 человек, Атбасар – 300 человек, Черлак – 150 человек. Всего 2596 детей (ЦГА РК, 19: 54).

В целом детская беспризорность в КССР, несмотря на все усилия Наркомпроса и ЦДК (Центральной Детской Комиссии), при КирЦИК-е продолжала оставаться большим вопросом. Как мероприятия по борьбе с детской беспризорностью были организованы детские приемники, по мере возможности увеличено было число детских домов.

В Акмолинской и Семипалатинской губерниях ответственным партийным работникам предписывалось брать на содержание к себе в дом возможное количество беспризорных детей.

Сеть детских домов вследствие недостатка средств местного бюджета на содержание их к концу 1923 года сильно сократилась. В детских домах оставлены исключительно детские сироты: детские учреждения перегружены вследствие перевода детей из закрытых детских домов в остающиеся и потому во многих из них антисанитарное состояние. Положение детей крайне тяжелое вследствие отсутствия, главным образом, белья, обуви и теплой одежды, чему способствовало в значительной степени прекращение оказываемой центром помощи присылкой детского обмундирования и обуви.

Всюду в губерниях дети детских домов имеют лишь по одной смене белья, одеждой теплой обеспечены лишь на 30%, обувью на 20-25%. Средства, отпускаемые центром на детское питание, далеко недостаточны, поэтому питание детей однообразно. Дети получают хлеб, пшено и изредка мясо. На содержание детских домов из местных средств отпускаются мизерные средства, вследствие их дефицитности. В общем, в 1920-1924 годах в губерниях КССР насчитывалось 196 детских учреждений числом детей в 15156 человек, беспризорных детей, находящихся вне всякой помощи, по неточному подсчету на 1 января 1924 года, насчитывалось до 45000 человек, которые распределялись по губерниям следующим образом: Оренбургская – 4596 человек, Кустанайская – 5800, Акмолинская – 6900, Семипалатинская – 8000, Уральская – 10600, Букеевская – 2200, Актобинская – 2404 (ГАРФ, 16:56).

В связи с недородом большинства губерний КССР, первые места среди которых занимают губернии Уральская, Актобинская, два уезда Акмолинской губернии и частично Оренбургская, детская беспризорность городов значительно увеличилась притоком детей из деревень. Так, например, в Акмолинской губернии количество беспризорных детей вне детских домов составляло 2963 человека (ЦГА РК; 9: 9).

Положение этих детей было кошмарное. Дети наводняют улицы городов, живя в разрушенных зданиях, в сараях, около вокзалов, грязные, полураздетые и зачастую больные. В поисках средств к существованию они становятся ворами, спекулянтами и т.п.

Борьба с детской беспризорностью

С 1920 года органом, курирующим работу по борьбе с беспризорностью, устройству детских домов, правовую защиту у детей, помощи бесприютным, стал Отдел охраны детства в секторе социального воспитания Народного комиссариата просвещения (НКПрос, НКПР), выросший из Отдела детских домов при Народном комиссариате социального обеспечения (НКСО). В соответствии с Декретом от 11 февраля 1921 г. НКПР РСФСР было образовано Главное управление социального воспитания и политехнического образования детей до 15 лет (Главсоцвос), которое должно было объединить работу, расплывшую ранее по различным отделам. Параллельно шло образование Комиссии по улучшению жизни детей (ДК при ВЦИК). Она была создана по инициативе Ф.Э. Дзержинского еще 27 января 1921 г., до утверждения правительством, и утверждена Постановлением Президиума ВЦИК 10 февраля 1921 года (Луначарский, 1987: 266). В течение первой половины 1920-х годов шло наращивание административных средств и совершенствование системы по борьбе с детской беспризорностью. В апреле 1922 года при Главном управлении социального воспитания на основе вышеупомянутого Отдела охраны детства был образован Отдел социально-правовой охраны несовершеннолетних и воспитания дефективных (СПОН). Главными задачами реорганизованного Отдела были признаны защита и правовая охрана несовершеннолетних в самом широком смысле этого слова, а также борьба с беспризорностью.

Система ликвидации беспризорности включала выявление и контроль за безнадзорными детьми, неблагополучными семьями, социаль-

ную помощь и профилактику беспризорности. Организовывались детские воспитательные учреждения интернатного типа – детские дома, трудовые коммуны, школы-колонии, школы-коммуны, детские городки (представляли собой объединение нескольких детских домов, школ, ФЗУ с обслуживающей их инфраструктурой и подсобными учреждениями) и прочие. Ликвидация беспризорности также требовала проведения санитарной обработки обитателей подвалов и улиц, в необходимых случаях лечения, организации питания и учебы детей, предоставления жилья и работы подросткам. Для этого на предприятиях были введены специальные 7 % квоты для производственного обучения и трудоустройства подростков. Одним из основных методов борьбы с детской беспризорностью и преступностью государство считало создание сети разнообразных детских учреждений для сирот и беспризорных, опыт которых отражен в обширной литературе и в архивах республики (Известия ЦИК СССР и ВЦИК, 1926: 5).

КирЦИК через посредство ЦДК и Наркомпрос ходатайствовали перед Центральной Комиссией по борьбе с неурожаем, послав телеграмму на имя т. Калинина, об отпуске средств в сумме 472584 руб. на питание и организацию первичных учреждений – питательных пунктов или столовых в течение 7 зимних месяцев для беспризорных детей (ГАРФ, 16: 57). Например, в г. Петропавловске 8 ноября 1923 г. заседание Акмолинской Губернской Комиссии Последгол при Губисполкоме постановило 8000 пудов ржи распределить так: 1000 пудов отпустить Акмолинской Губернской Детской Комиссии на оказание помощи беспризорным детям, предоставив Губкомиссии право распределить это количество ржи по губернии, строго сообразуясь с действительной потребностью на местах. 7000 пудов распределить: 1) 60%, т.е. 4200 п., для уездов: Кокчетавского – 1500, Атбасарского – 1000, Акмолинского – 1250, Черлакского – 450; 2) 200 п. – выдать Губсобесу на содержание беспризорных инвалидов голода.

Для изыскания средств на борьбу с детской беспризорностью органы Наркомпроса ведут кампанию по привлечению общественности путем организации общества «Друзья Детей», путем публикаций в газетах, спектаклей, агитаций, лекций и прочее. Общество «Друзья Детей» в Оренбургской губернии насчитывало до 4500 человек. На средства общества предполагалось открыть в губерниях дома для беспризорных, куда будут втянуты дети с улицы. В дру-

гих губерниях Общества находились в стадии формирования и сведений о их деятельности не имеется. Проводились компании по распространению благотворительных марок и издательств Комиссии ВЦИК, но отсутствие значительных культурно-просветительных центров в КССР, помощь местам может быть оказана лишь при составлении всех 100% средств, выручаемых от продажи марок и изданий.

Еще более усугубил ситуацию с беспризорностью массовый голод в Поволжье в 1921–1923 гг. Были случаи, когда уже на территории КССР в семьях из Поволжья родители умирали, а ребята становились беспризорными. В те тревожные дни эшелоны с детьми из районов, пораженных голодом, шли на восток страны, чтобы спасти от смерти молодое поколение. Около 900 тыс. детей и взрослых было эвакуировано в более благополучные районы. Только в Сибирь было отправлено 25 тыс. детей.

Принимали их и в Петропавловском уезде. Летом 1921 г. в Петропавловск стали прибывать крупные партии беженцев. Город был наводнен изможденными, обессиленными людьми. В детских домах города и уезда скопилось до 10 тыс. детей. Появилось много беспризорников. Грязные, оборванные, голодные, бродили они в поисках пищи. Милиция вместе с комсомольцами и женщинами-активистками проводила ночные облавы на вокзале, в проходящих поездах, детей устраивали в детдома и приюты. «Много было положено труда, чтобы обути, одеть, накормить, вылечить детей. И не меньше – приучить многих из них жить и трудиться в коллективе», – вспоминает А. И. Ворожеева, работавшая в то время зав. женотделом горкома партии (Ивницкий, 2006: 71).

В детских домах не хватало постельного белья, одежды, обуви. Тиф, холера, дизентерия, чесотка уносили много жизней. Но больше, чем от болезней, дети умирали от истощения. Например, только в ноябре-декабре 1921 г. умерло 115 детей. Положение с питанием детей характеризует телеграмма губисполкома в КирЦИК: «Кирнаркомпродом разрешено для детдомов только 500 пайков, вместо бывших 6710. Детей – 10000, положение ужасное, приходится выбрасывать на улицу. Примите срочные меры». Некоторые детдома месяцами не получали продуктов, и дети разбегались, чтобы не умереть с голоду (ЦГА РК, 19: 10). В общей сложности более 2 млн. 300 тыс. человек голодали, около 1 млн. человек умерли от голода и болезней. Необходимо подчеркнуть, что регистрация голо-

дающих стала проводиться в Казахстане лишь с ноября 1921 года. Если в ноябре 1921 года в Казахстане, по данным Народного Комиссариата Здравоохранения, голодало 1 млн. 559 тыс. 911 человек, или на 1 тыс. человек приходилось 315 голодающих, то уже в апреле 1922 года численность голодающих достигла 2 млн. 471 тыс. 740 человек (ЦГА РК, 212: 22).

Таким образом, голодом было охвачено почти 50% населения Казахстана. В Акмолинской губернии, в апреле 1922 года, согласно данным Народного Комиссариата здравоохранения, голодало 472 тыс. человек.

Существенно увеличился уровень сиротства в связи с ростом смертности населения. Повышение смертности разъясняется многими обстоятельствами, в числе которых голод, отсутствие медикаментов, разрушение существовавшей системы здравоохранения. Голод в немалой степени способствовал возникновению эпидемий таких заболеваний, как туберкулёз, тиф, оспа, малярия, холера и другие. Например, в 1922 году в Акмолинской губернии заболело тифом 36 тыс. 524 человека, холерой – 4 тыс. 731, малярией – 4 тыс. 234, цингой – 1137, дизентерией – 2 тыс. 780 человек (ЦГА РК, 212: 7). Начальник Акмолинского Уездного здравотдела в своём докладе на губернском совещании отмечал, что «смертность киргиз от инфекционных заболеваний (тифа, оспы, туберкулёза) – огромная» (ЦГА РК, 212: 8). В Акмолинской губернии в 1922 году умерло в больницах 8 тыс. 373 человек (ЦГА РК, 212: 13).

Тяжелая эпидемическая ситуация осложнялась развалом существовавшей системы здравоохранения. Трудное положение сложилось с обеспечением лекарствами и перевязочным материалом. Отпуск медикаментов населению производился в минимальных количествах. В это же время начался стихийный наплыв возвращающихся бывших военнопленных, многие из которых болели венерическими и заразными болезнями. Все это усугубляло ситуацию.

Нужно отметить, одним из важных вопросов в деле борьбы с детской беспризорностью является вопрос о подростках. В КССР насчитывается до 7000 подростков, находящихся в детских домах и на улице, совершенно не приспособленных к жизни, не имеющих трудовых навыков. Борьба с детской беспризорностью велась в направлении организации сельскохозяйственных артелей из беспризорных подростков и производственных мастерских, которые могли дать трудовые навыки для будущей самостоятельной

жизни. Например, были открыты в Акмолинской – 1, Кустанайской – 1, Оренбургской – 2, Уральской – 1 и Семипалатинской – 1 – всего 6 коммун (ГАРФ, 16: 57).

На участках земли, имеющих при детских коммунах, силами детей производились посевы пшеницы и других злаков. Детские коммуны – единственные учреждения, могущие дать значительные результаты в деле оказания помощи беспризорным подросткам КССР. Главный контингент беспризорных детей в КССР – это дети крестьян и рабочих. Вернуть их в ряды трудящегося пролетариата – главная роль борьбы с детской беспризорностью. Отсюда вытекает необходимость организации производственных мастерских: сапожных, столярных, швейных и других. В КССР действовало 35 различных мастерских. Эти мастерские превратились в подсобный орган по обслуживанию нужд детских домов.

Рассматривая основные причины детской беспризорности и преступности, можно выделить потери в ходе военных конфликтов, революций и голода, спровоцированного засухой и продразверсткой. Миллионы погибших и умерших от эпидемий оставляли своих детей сиротами, их дальнейшая жизнь в условиях отсутствия даже одного родителя была трагической. Последовавшие революции, затем интервенция, гражданская война, бандитизм и голод привели к катастрофическим последствиям и массе жертв. Колоссальная смертность взрослого населения провоцировала беспризорность детей и следовала за этим преступность несовершеннолетних. Если у сирот и оставались родственники, они часто не могли их содержать из-за крайне бедственного положения.

Заключение

Подводя итог краткому очерку о работе с беспризорными детьми в 1920-е годы, следует сказать, что целью этой работы было включение брошенных детей в нормальную общественную жизнь посредством организации их физического труда или посредством их распределения по семьям. Говоря о результатах работы с детьми-беспризорниками в 1920-е годы, необходимо учитывать положение, в котором находилась в тот период страна. Конечно, совсем ликвидировать беспризорность и коренным образом улучшить положение детского населения не удалось, но с учетом экономической ситуации в стране было сделано немало. Кроме детской

преступности, нерешенным вопросом в данный период оставалось материальное положение детских учреждений. Несмотря на это, принимаемых мер было недостаточно, и последствия страшного бедствия от голода 1921-1923 гг. и от вспыхнувших эпидемий тяжелее всего отразились на положении детей, лишая их здоровья и

самой жизни. Все эти моменты в совокупности не позволяют считать проблему беспризорности полностью решенной в регионе. В то же время местные органы власти при поддержке центра и международных организаций прилагали неимоверные усилия для поддержки населения, для спасения детей от голода и эпидемий.

Литература

- Болдырев Н.И. (1947). Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании: сб. док. за 1917–1947 гг. Акад. пед. наук РСФСР.
- Гернет М.Н. (1924) Социально-правовая охрана детства за границей и в России. Москва. Право и жизнь.
- ГАО (Государственный Архив Акмолинской области) Ф.115. Оп.1. Д.5.
- ГАРФ (Государственный Архив Российской Федерации) Ф.1058. Оп.1. Д.175.
- ГАРФ (Государственный Архив Российской Федерации) Ф.7820. Оп.1. Д.16.
- Известия ЦИК СССР и ВЦИК (1947) Материалы по истории России. Москва.
- Ивницкий Н.А. (2006) О голоде 1932-1933 гг. в СССР. Москва.
- Ковальченко И.Д. (1987). Методы исторического исследования. Москва. Наука.
- Куфаев В.И. (1925). Юные правонарушители. 2е изд. Москва. Новая Москва.
- Луначарский А.В. (1987). Дзержинский в Наркомпросе. Москва.
- Люблинский П.И. (1923). Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте: соц. правовые очерки. Москва. Юридическое издательство Наркомюста.
- Сажина Н.С. (2003). Деятельность государства и общественных организаций по ликвидации детской беспризорности в 1921–1928 гг.: на материалах Урала. Диссертация на соискание кандидата исторических наук. Москва.
- ЦГА (Центральный Государственный Архив Республики Казахстан) Ф.82. Оп.1. Д.212. Д.280.
- ЦГА (Центральный Государственный Архив Республики Казахстан) Ф.5. Оп.2. Д.17
- ЦГА (Центральный Государственный Архив Республики Казахстан) Ф.1215. Оп.1. Д.17

References

- Boldyrev N.I. (1947). Direktivy VKP(b) i postanovleniya Sovetskogo pravitel'stva o narodnom obrazovanii: sb. dok. za 1917–1947 gg. Akad. ped. nauk RSFSR [Boldyrev N.I. The directives of the CPSU (b) and the decisions of the Soviet Government on public education: sb. doc. for 1917-1947 years].
- Gernet M.N. (1924). Sotsialno-pravovaya okhrana detstva za granitsey i v Rossii. Moskva. Pravo i zhizn' [Gernet M.N. Social and legal protection of childhood abroad and in Russia]. Moscow.
- GAAO (Gosudarstvennyy Arkhiv Akmolinskoy oblasti) F.115. O.1. D.5 [State Archive of Akmola region].
- GARF (Gosudarstvennyy Arkhiv Rossiyskoy Federatsii) F.1058. O.1. D.175. [State Archives of the Russian Federation].
- Izvestiya TSIK SSSR i VTSIK (1947) Materialy po istorii Rossii. Moskva [Izvestia USSR Central Executive Committee and Central Executive Committee Materials on the history of Russia]. Moscow.
- Ivnitskiy N.A. (2006). O golode 1932-1933 gg. v SSSR. Moskva [Ivnitskiy N.A. About of the famine of 1932-1933. in USSR]. Moscow.
- Koval'chenko I.D. (1987). Metody istoricheskogo issledovaniya. Moskva. Nauka. [Kovalchenko I.D. Methods of historical research]. Moscow.
- Kufayev V.I. (1925). Yunyye pravonarushiteli. 2e izd. Moskva. Novaya Moskva [Kufayev V.I. Young offenders]. Moscow.
- Lunacharskiy A.V. (1987). Dzerzhinskiy v Narkomprose. Moskva [Lunacharskiy, A. V. Dzerzhinsky in the people's Commissariat for education]. Moscow.
- Lyublinskiy P. I. (1923). Borba s prestupnost'yu v detskom i yunosheskom vozraste: sots. pravovye ocherki. Moskva. Yuridicheskoye izdatel'stvo Narkomyusta [Lublinskiy P.I. The fight against crime in childhood and adolescence: social. Legal essays]. Moscow.
- Sazhina N.S. (2003). Deyatel'nost gosudarstva i obshchestvennykh organizatsiy po likvidatsii detskoy besprizornosti v 1921–1928 gg.: na materialakh Urala. Dissertatsiya na soiskaniye kandidata istoricheskikh nauk. Moskva [Sazhina N.S. Activity of the state and public organizations on liquidation of children's homelessness in 1921-1928: on materials of the Urals]. Moscow.
- TSGA (Tsentral'nyy Gosudarstvennyy Arkhiv Respubliki Kazakhstan) F.1215. O.1. D.17. [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan].

Mehmet Dervish Kilinchkaya

Prof. Dr., Hacettepe University, Institute of Turkish Republic History named after Atatürk,
Turkey, Ankara, e-mail: mdervis@hacettepe.edu.tr

RELATIONS BETWEEN MUSTAFA KEMAL ATATURK AND UNIONISTS (during the armistice period 1918-1921)

Turkish historiography, studies and works which evaluate the period of National Struggle is usually tend to be shaped by the Speech by Mustafa Kemal Atatürk. As it is clear from the information given up to this point, following the military coup of 1913, the Committee of Union and Progress had formed a serious political and social domination (or reign) over the society and started to take some precautions in order to prevent the dissolution of the state. As a whole, the power and the prevalence of the Committee of Union and Progress are based on this foundation of organization.

We should also look at another issue which is the characteristic of the relationship between Mustafa Kemal Pasha and the Committee of Union and Progress. At this point, we should go back a little and try to understand the role and place of Mustafa Kemal Pasha within all these developments since the aforementioned balance of power, he had become the key factor. Yet, it is also clear that those who sympathize with the Committee and realized the importance of being a 'citizen' via this organization have gathered around Mustafa Kemal Pasha did this not just out of desperation but rather a necessary expression of their patriotism and public spirit.

Key words: Turkish historiography, National Struggle, the Committee of Union, citizen, patriotism.

Мехмет Дервиш Клычкая
Хажетепе университеті, Туркия, Анкара қ.,
e-mail: mdervis@hacettepe.edu.tr

Мұстафа Кемал Ататүрк пен Унионист арасындағы байланыстар (1918-1921 жж. армиялық кезеңде)

Ұлттық күрес кезеңін бағалайтын түрік тарихнамасы, зерттеулер мен басқа да жұмыстар, әдетте Мұстафа Кемал Ататүрктің Сөзі негізінде құралады. Осы кезеңге дейін берілген мәліметтер бойынша, 1913 жылғы әскери төңкерістен кейін Одақ және Даму Комитеті қоғамда қатаң саяси және әлеуметтік үстемдік орнатып, мемлекетті құлдыраудан сақтау мақсатында бірқатар шаралар жасай бастады. Одақ және Даму Комитетінің билігі мен басымдылығы осы фундаменталды ұйымға негізделеді.

Сонымен қатар, Мұстафа Кемал Паша мен Одақ және Даму Комитеті арасындағы өзара қарым-қатынастың өзіндік ерекшелігі болып табылатын мәселені талдау да маңызды болып табылады. Жоғарыда аталған тең күштердегі оқиғалардан бастап, мұндағы негізгі фактор болғандықтан, Мұстафа Кемал-паша тұлғасының рөлі мен маңызын ұғынуымыз керек. Комитетке оң көзқарас білдіріп, осы ұйым арқылы «азаматтың» маңызын түсінгендер Мұстафа Кемал-пашаның маңына топтасты және мұны түңілгендіктен емес, патриотизм мен қоғамдық ойды білдіру қажеттілігінен бұл әрекетке барды.

Түйін сөздер: Түрік тарихнамасы, Ұлттық күрес, Одақ Комитеті, азамат, патриотизм.

Мехмет Дервиш Клынкчая

Хажетепинский университет, Турция, г. Анкара,
e-mail: mdervis@hacettepe.edu.tr

Взаимоотношения между Мустафа Кемалом Ататюрком и Унионистами (во время армийского периода 1918-1921 гг.)

Турецкая историография, исследования и работы, которые оценивают период национальной борьбы, обычно имеют тенденцию формироваться Речью Мустафы Кемала Ататюрка. Как видно из информации, предоставленной до этого момента, после военного переворота 1913 года Комитет Союза и Прогресса сформировал серьезное политическое и социальное господство (или царствование) над обществом и начал принимать некоторые меры предосторожности для того, чтобы предотвратить роспуск государства. В целом, власть и преобладание Комитета Союза и Прогресса основываются на этой фундаментальной организации. Также важен для рассмотрения вопрос, который является характерной чертой взаимоотношений между Мустафой Кемалом Пашей и Комитетом Союза и Прогресса. С того момента во всех этих событиях вышеупомянутого баланса сил мы должны понять роль и значимость Мустафы Кемаль-паши, так как он являлся ключевым фактором. Те, которые благожелательно относились к Комитету и понимали важность «гражданина» через эту организацию, собрались вокруг Мустафы Кемаль-паши, и сделали они это не просто из отчаяния, а скорее всего, из необходимости выражение их патриотизма и общественного настроения.

Ключевые слова: турецкая историография, Национальная борьба, Комитет Союза, гражданин, патриотизм.

Introduction

In contemporary Turkish historiography, studies and works which evaluate the period of National Struggle is usually tend to be shaped by the Speech by Mustafa Kemal Atatürk in which he narrates the events from the perspective of someone who actually took part in them. This immensely important work, which was written by the founder of a new nation in a particular time period when the archives and personal memoirs were not available and those who played some crucial roles have adopted different political roles, could be taken as an example of 'eclectic' writing since it also set out the basic ideological principles of the new nation. As a result of this special characteristic, the historians have used the Speech to explain the early years of the Republic.

As a result of this selective method of writing, the Speech does not give enough space to certain developments and events that took place before May 19, 1919. Without a doubt, the Speech is not a history book and therefore a through coverage of the period of National Struggle should not be expected.

For instance, one of such question is the 'Problem of Unionism', that is the relations with the Committee of Union and Progress during the initial stages of National Struggle (process of congresses) and later stages.

The Committee of Union and Progress¹ is the most important political organization in terms of both for the process of modernization and political socialization of Turkish nation.

Without a doubt, this conclusion is open to debate in many ways. For instance, some serious objections could be made against assumptions such as CHP (People's Republican Party) being the political organization which founded Turkish Republic or describing DP (Democrat Party) being the political party which helped masses to become aware of their own strength. Yet, when their-political parties and even all those civil and semi-civil organizations-working methods and activities are taken into consideration, this particular claim could easily be turned into a fact supported by reliable evidence. The 'style' of our political tradition still has the traces of 'unionist' approach. But, the historical importance of the Committee of Union and Progress is more than this particular characteristic. In order to understand the problem of relations between the army and politics, ruling party and the opposition and taking a stance against Western politics, it would be helpful to add 'unionist' tradition to the list of indirect factors which affected the '20th century Middle East politics. This paper attempts to understand and explain the notion of 'unionism' within the framework of related events and to show how it relates to Turkey today.

One of the points we should remember is that almost all the important names of the Association of The Defence The National Rights of Anatolia and Rumeli and People's Republican Party which was built on its foundation were coming from the Committee of Union and Progress².

Among the elite of Republican period, there are very few names who represent *Entente and Liberal*

Party or other political tendencies during the era of constitutional monarchy. In addition, for instance, until the last quarter of the 20th century there were not any legal political parties which could be described as ‘**centralist** and elite’ and placed themselves as the anti-thesis of Unionist approach by sounding their support for ‘Autonomous Government and Private Enterprise’ as a part of ‘on the spot governing’.

Another point is the fact that, contrary to common argument, the ‘elitist-centralist’ tendency in modern Turkish political tradition had started to grow stronger during the period of Sultan Mahmut the Second and that the traditional Ottoman administration-before the Administrative Period- did not have an extreme kind of centralist structure³. In a strange twist of life, the ‘intellectuals of modernization’ who had put an end to Ottoman dynasty have also adopted centralized government which put into motion with Sultan Mahmut the Second. It could be said that the elite of the Republic, without a doubt, have taken over this particular characteristic of the Ottoman legacy. Therefore, an analysis of the role and influence of the Committee of Union and Progress, even though its physical existence was erased from nation’s political life with 1926 trials, is still looks like a promising subject.

One of the main objectives of this study is to examine and determine how successful the Committee of Union and Progress, which repealed itself and was preparing for some new and major structural renovations, and its followers following the Armistice of Mudros. This period has been analysed by the historians from different perspectives. One of the main assumptions of this study is that a ‘leader cadre’ had undertaken the prospect of creating a ‘new Turkish nation’. It would not be far-fetched to claim that this approach, put forward by Feroz Ahmad and E.J. Zürcher⁴, did not receive enough attention from Turkish historians.

It is a common practice among historians to say that studying history is just not piling up praises and/or criticisms but it is difficult to say that they practice what they preach. For someone whose profession is history, past is past and each coming generation live in a world of values generated by the previous generation and try to create ‘something new’ based on those values. When this fact is overlooked, there would be serious break-up in this world of values and ‘opportunism’ would be the dominant value.

This ‘opportunism’ would be, when it is evaluated within the frame of political culture, more distinctive. For instance, the end of ‘single party system’ in Turkey in May 14, 1950 would be a striking election. In Turkish history writing,

researchers and writers of *Turkish Revolution* or the *History of Turkish Republic* tend to look at the period of 1950 and 1960 as non-existent or evaluate the revolution of May 27 in a favorable way. This kind approach just cannot be explained with their academic preoccupations since this representation of a ‘new era’ as a ‘victory won against the evil’ is something of a tradition since 1909 created by the political authorities. This kind of approach is understandable from the point of a ‘search for legitimacy’ but a permanent state of dispute with the past may cause a serious abrasion of the value system.

The Political Atmosphere During the Armistice

In October 1918, when the outcome of the war was seemed inevitable, it was natural for the military and political staff who was running the war to take some necessary precautions for the period that would come after the war. Accordingly, the first step was to form a ‘transitional government’. According to Ahmetl Reşit (Rey), when Talat Pasha presented his resignation to the Sultan, he had presented a list for the next cabinet as well. When the Sultan tried to sound his objection, he was eventually convinced as a result of a one-to-one discussion and he afterwards announced his decision which would bring Ahmet İzzet Pasha to the Grand Vizier⁵. The Sultan had no choice but accept that imposition since he was believing that the capital Istanbul was still under ther control of the Committee and his uneasiness continued throughout his reign⁶.

It might be said that after the formation of new government, Talat Pasha and other leaders have begun to prepare the Committee for the new period. Now, in Ottoman political life, it was the time for new players to come up to the stage.

The fate of the Committee, whose reign and existence was formally⁷ maintained with temporary by laws during the war, was closely connected with the outcome of the war. Before the end of the world, the domestic politics were heating up too. The General Congress scheduled for September 1918 was postponed due to the absence of Talat Pasha who was abroad and could not realized on time. Members of the Committee, with the realization that the war was lost, were aware of the fact that they have had reached a crossroad. Some of them were in favor of getting united against common enemy and others wished to follow a new path for salvation. Those two different paths have finally agreed to unite and it was decided that there will be

an emergency congress on November 1, 1918, just before noon. A total of 120 delegates that consisted of landed proprietors, MPs and well-known ex-Committee members have started to work⁸. Talat Pasha opened the proceedings for this last-ever meeting of the Committee with a talk and did not attend other sessions. The Committee has resolved itself and its legal existence became void.

At the end of this congress, there were now two political parties: The Renovation Party under the leadership of Şemseddin (Günaltay) Bey and Liberalist Ottoman Republic Party under the leadership of Ali Fethi (Okyar) Bey. Yet, those two parties did not last long⁹. On the same day, the key names in the Union and Progress government, Talat, Enver and Cemal Pashas, have fled the country.

The majority in the Assembly was in the favor of the Committee but this majority has never shaped itself into a disciplined political party and also divided into two separate political parties. The Ahmet İzzet Paşa cabinet which was formed in mid-October has been pushed away due to their neglect in fleeing of Enver, Talat and Cemal pashas who have been accused of drawing the nation into war. This development has also set forth the political intentions of the last ever Sultan of the Ottoman Empire, Mehmet Vahideddin the Fourth.

The Sultan was considering empire's entrance to the war as a 'crime' and putting the blame on the Committee of Union and Progress who had grabbed the control by staging a coup d'état. He wanted to punish those responsible and impress the intent states, especially Britain, who were discussing the terms of an armistice.

Thus, he took necessary steps towards this aim firstly by removing Ahmet İzzet Pasha government and bringing his in-law Tevfik Pasha¹⁰ and increasing his influence in the Assembly. This was not just a coincidence since the legendary figure of the committee, from the days when it was still an underground organization, Ahmet Rıza Bey was also appointed to the presidency of the National Assembly in October. Since Ahmet Bey's relationship with the Committee was rather shaky after the proclamation of Second Constitutional Era this move was significant for showing the real intention of the Sultan and his determination to obtain power in his hands completely.

The Sultan put his plan into motion by sending a message to Grand Vizier Ahmed İzzet Paşa via Abdurrahman Şeref Bey, the Minister of Estates in Mortmain stating that the Committee oriented ministers in the cabinet should resign. Those minister

whom the Sultan did not want were Hayri effendi, Cavit and Fethi beys. But Hayri effendi had entered the cabinet upon insistence despite his illness. Cavit Bey was in the cabinet for both insistence and upon the wish of Sultan himself thus their resignation was just a matter of a signal from the top. İzzet Pasha told about the situation to Abdurrahman Şeref Bey and informed him that he would 'assign' others in their places in a few days. He also stated that it was suitable for Fethi Bey to stay since he was the president of Liberalist Ottoman People Party. On November 6, Abdurrahman Şeref Efendi was called to the Palace (Mabeyn) and upon his return he announced that the Palace «has been subjected to some vicious attacks by the journalists and it was also received a huge number of signed and unsigned letters of complaint and accusations about some members of the Committee». He was asked to come up with a solution to this problem until the following day. He also stated that he found the Sultan as threatening and imperious. Nevertheless, he was sharing the idea that Hayri Efendi, Cavit and Fethi Beys should be changed¹¹. The Sultan had found the opposition of Grand Vizier on this matter sound at the beginning. But, two days later, it was found that the Sultan was not thinking like that at all.

On November 8, after seeing the Sultan, Rıza Bey paid a visit to the Grand Vizier Ahmet İzzet Pasha and passed the Sultan's views to him. Ahmet İzzet Pasha stated that 'two honorable members have already been changed but it was impossible to change Fethi bey and this matter was agreed upon'. Upon hearing this, Ahmet Rıza Bey explained in a tough manner that Fethi bey could not last even for a minute and there were others who should be excluded as well. The Grand Vizier got really angry and told Ali Rıza Bey that «*he understood his aim very well and although he was a well known man for his services to the nation this kind of attitude would erase his all good past deeds and one day he would be accounted for this particular action.*» His addressee changed his manner at once and stated that «*he was nothing but an intermediate, he was not a bad person, he was trying to smooth things over and firmly believing that in case of his resignation the Sultan would appoint him again to form the new government*» and left afterwards¹².

On the same day, late at night, Ahmet Rıza Bey-probably after discussing the matter with the Palace- visited the Grand Vizier and passed him the news that the Sultan was insistent on discharging Vükela *Heyeti*. After seeing Ahmet Rıza Bey at the Assembly and later discussing the situation

with Rauf and Fethi Beys, İzzet Pasha reached the conclusion that Riza Bey was the responsible party who pushed the Sultan to act on this issue. Ali Riza Bey, although has been informed that under basic Ottoman law he had no authority to change the ministers, continued to act otherwise¹³.

Two days later, the Sultan, via Ahmet Riza Bey, had announced that Fethi Bey and even some others had to go since he did not want to be the last Sultan of the Ottoman dynasty and therefore did not wish to see anyone from the Committee in the cabinet.

Upon this directive, the cabinet has gathered and decided to resign. In their letter of resignation, they pointed out the fact that to limit the responsibilities of a Grand Vizier was not compatible with the basic Ottoman laws¹⁴. The Sultan's reply was very fierce¹⁵.

One the important point is that well known disagreement between the HİF and İTC/F. As it is known, as a result of the coup by the Committee of Union and Progress in 1913, all the activities of the opposition party were banned and all the important names of the party were sent to exile and a single party administration was established¹⁶.

Entente and Liberal Party was formed again in Istanbul at the end of 1918 under the wish of Sultan Vahideddin and the efforts of Damad /the Groom) Ferid Pasha. Sultan Abdulhamid's chief chamberlain Nuri Pasha was appointed as its chairperson. Ali Kemal Bey became its Secretary. Sultan has been informed that the Party had become active. Even though it was not in official protocol rules, the Sultan has admitted the members of the General Assembly, the Secretary and the chairperson of the Party. Sultan was trying to build up a retaining wall for the things he was planning to do in the future. He had put his trust in this party since his days as a prince and always felt sympathetic towards it. He liked the way its members behaved and acted. He embraced this political entity with both hands. The spiritual leaders and other members of the party closely felt his support; it was a mutual relation¹⁷. Yet, the Freedom and Accord Party was in a state of non-entity. It began to fill up its organization and branches after the signing of armistice.

When we put all these things together, it is easily seen that the Palace was looking for an opportunity and was not that keen on the institutions and rules of the constitutional monarchy and looking for the *absolute* power¹⁸.

We should also look at the other side of the coin.

The structure of the Committee of Union and Progress could give us some important clues as regards to how authority has been used.

Union and Progress: Is it a Society or a Party?

After the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, the Committee of Union and Progress has faced a very serious dilemma: was it to continue its activities as a society or to turning into a political party by changing completely? The roots of this indecisiveness went quite deep.

To start with, the society had a past as a savior. Its clubs have been spread all over the country and have merged with the masses. It was a base-like structure, it was consistent and dynamic.

The Party was consisted of people elected under the pressure from societies propaganda. MPs, at the end, were the members of the Society and the Party was perceived as an organ of the Society. Yet, this group of parliament was temporary and subject to change. There were constant break-ups among its ranks and transfers between the parties were affecting the situation in the Parliament constantly.

In a way, the Society was 'senior' or 'the chief' and the Party was 'junior' or 'underling'. This situation had created an interesting contradiction. Problems were to be solved within the Society which was outside the Parliament and this was clear from the congresses of the Committee of Union and Progress. Those were not the Party's but Society's organizations.

This situation is clearly evident in the congress of 1909.

In this congress, it was announced that the Society and the Party were separate entities.

- They both were going to have separate internal code of practices or directories.

- The Party was accepted as the group of Society in the parliament.

- It was going to have a separate local clubhouse

- Its work schedule was prepared with an internal code of practices which had 17 articles.

- It had a board of ten members and a political programme.

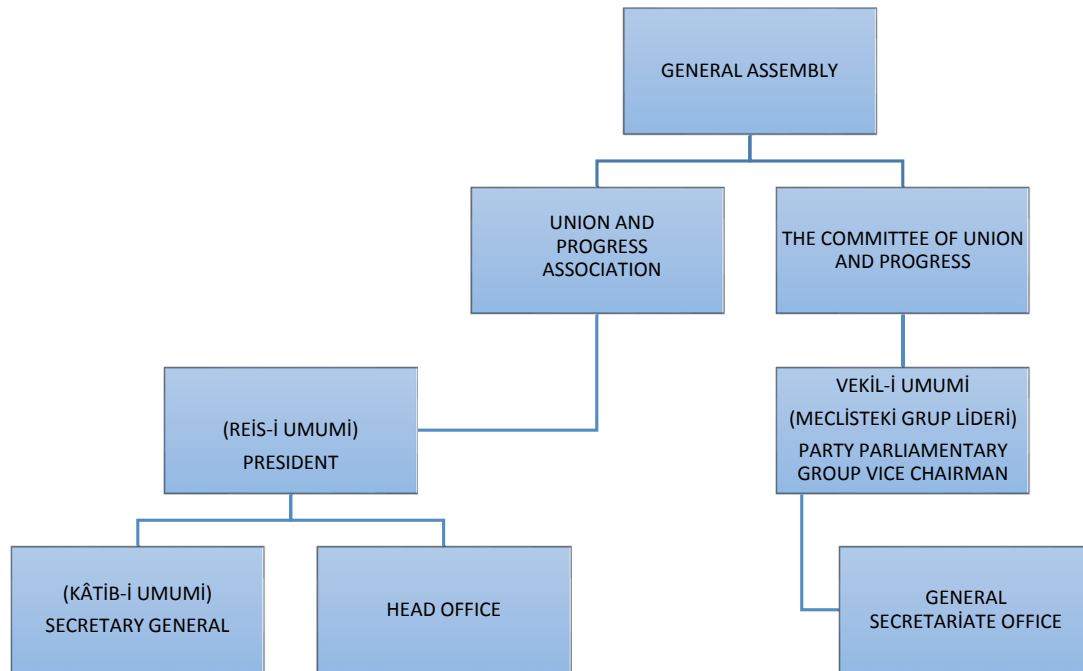
The society was different than the Party:

- It had its own regulations and a code of practices

- The club is the main unit of the Society which would function in the areas of social, cultural and cooperation

- It was no longer mandatory to be registered in order to visit or work in those clubs.

- The clubs were to be set up in districts and towns. They were under the authority and control of the Local Committee Center and those, in turn, were connected to General Center Committee

- The utmost administrative unit was General Center Committee.

-The most important executive organ of the Society was the General Committee and it elects the General Center Committee.

- The connection between the Society and the Party would be provided by this board elected by the General Committee.

Comparatively, the structure of the organization after the congress in 1913 is a more integrated unit. It was schematically composed as follows:

The ordinary members of the General Assembly are as follows:

Those who come from the Society: Chair Person, Secretary General, Members of the Headquarter

Those who come from the Party: General Delegate, Members of the Central Committee

The second level of the organization from the top is the **Centres of Local Delegations**. Those delegations:

- were to set up by an Authorised Secretary in every district. They were elected by the district congresses.

- The connection between the headquarter and the centres of delegations has been provided by deputies

- There was an appendage organization for every district. There was a «representative» for every town. In every big town there were intelligencers for each and every neighbourhood.

- There was a first intelligencer who coordinated all other intelligencers.

When the fact that the Committee of Union and Progress, especially after 1913, had been organized itself according to that specific model mentioned above, we could have a realistic idea of its extent of prevalence.

The Society, in order to become the real authority, had also tried to influence and control the masses. In order to achieve this aim, a model which would cover all parts of the society had been developed. The Law of Communities had been developed for controlling those activities. The subsidiary organs which have been set up towards this aim are as follows:

A. Those with Cultural Qualities

1. Turkish Associations
2. Communities of Information for the Villages
3. Association of Ottoman Education
4. Association of National Education
5. Association of Towards The People

B. Associations for Artisans and Craftsman

1. Association of Hamals (carriers)
2. Association of Artisans
3. Association of Tinsmiths
4. Association of Ottoman Printers
5. Association for the Defence of Women's Rights
6. İslamic Association to The Employment of Women

Likewise, the administration of some already existing associations have been taken in order to increase their influence and efficiency within the society. Those associations under the control of the Committee of Union and Progress were

- The Red Crescent Association
- The Association of the Navy
- The Muslim Association of Baku

In order to fully understand the Committee of Union and Progress' social effectiveness, one more point should be remembered as well. When the condition in which the country was in during that particular period, it could be said that there were distinctive organizations that all shared different responsibilities.

- Special Organization
- The Association of National Defence
- The Association of Turkish Power
- The Association of Ottoman Power,
- The League of Youth

We have to give a little bit more attention to some of those structures as related to our main topic of interest. The Committee of Union and Progress was representing the survival instinct of a society which was disintegrating rapidly. Therefore, there have been some attempts via various paramilitary groups which have been created after the coup of 1913. Among the organizations and institutions listed above the Special Organization is, without a doubt, the most important one.

The Special Organization¹⁹

The idea behind its formation belongs to Enver Pasha. At this point, it would be useful to remind the reader that this organization was both undertaking various operations and making propaganda and this paper would not go into its details except from the following excerpt: «*in order to increase the importance of our government in Europe, to increase the political importance of our government in Europe and failed to general plans were to be destructed of this agreements and the plans set before the World War, and so that under the order of your high Ministry, (meant The Ministry of Defense), The Department of Eastern Affairs was formed...*»²⁰. Since the beginning of its formation, this organization was under the control of the Committee of Union and Progress. Likewise, the organization had used many names from the circles of literature, bureaucracy and university²¹. It would be helpful to remember the names of some well-known figures in the Special Organization. Their work during the years of the War of Independence

is important as to its relation to the problem we are dealing with in this paper.

The Special Organization was primarily consisted of four divisions

1. The Thrace Division (chief Arif Bey)
2. The Caucasus Division (chief Captain Rıza Bey)
3. Africa and Tripoli division (chiefs Hüseyin Tosun and Ali Başhamba Beys)
4. Eastern Region (centered around the city of Erzurum, chief Bahaeddin Şakir Bey)²²

The organization, apart from having a widespread departmental and divisional structure as shown above, also had a serious press support as well. It was almost without a rival until the few months before the end of the war mostly due to a heavy censorship that was imposed during the war. There is one more point to be mentioned at this point. Although there is no sufficient and detailed data concerning the work of The Committee of Union and Progress' propaganda efforts and its results there are certain signs indicate that some of the activities carried by anti-entente groups have created a certain disturbance especially among the British forces²³. When we looked at the nation-wide organization after 1918, it would be easy to guess that the Special Organization had gathered its forces in Trabzon and Erzurum.

The Society of Turkish Power was one of the powers which supported the efficiency of The Committee of Union and Progress nation-wide. It was a youth oriented formation²⁴ and founded in June 1913. This society had shown a tremendous progress and development within a year by opening branches in 26 centres including Edirne, Tekfur Dağı (Tekirdağ), Bursa, Kütahya, Balıkesir, Çanakkale, Konya Ankara, Samsun Erzurum, Antep, Trabzon, Kastamonu, Urfa, and Adana²⁵. Although these centres with strong back-ups coincided with those centers in which the Committee of Union and Progress was more powerful, it is not easy to call it just a mere coincide.

On the other hand, we also should mention another paramilitary youth association which was founded as the *Ottoman Power Association*²⁶ but later left its place to *Youth Associations*²⁷. When they first formed, they were mandatory in state controlled schools and optional in private schools, and their aim was 'to prepare the young member of the country for defending the nation both physically and morally and preserve his patriotism until the end of his life.' As a matter of fact, we could talk about an effort, under the stern war conditions of 1916, and anxiousness to create an auxiliary power.

The Youth Associations were formed in order to serve this particular purpose.. Yet, it should be remembered that the number of branches of those Youth Associations reached to 706 in 44 cities²⁸.

As it is clear from the information given up to this point, following the military coup of 1913, the Committee of Union and Progress had formed a serious political and social domination (or reign) over the society and started to take some precautions in order to prevent the dissolution of the state. As a whole, the power and the prevalence of the Committee of Union and Progress are based on this foundation of organization.

On this point, we should also look at another issue which is the characteristic of the relationship between Mustafa Kemal Pasha and the Committee of Union and Progress.

As it is widely known, Mustafa Kemal Pasha had grown up within the circle of late-period of young Ottoman officers and this means that he was acquainted with the libertarian ideas from almost the very beginning of his military career. His acceptance to the Committee of Union and Progress had occurred in that particular period²⁹.

Mustafa Kemal Pasha was always an influential member in the Committee but he never worked with its leaders. Yet, it was claimed that he was close to Cemal Pasha who was a member of the trio who actually held the power after the coup of 1913. In one way or other, Mustafa Kemal Pasha who, as a military commander who became a well-known name especially after the Battle of Dardanelles, was considered as a «trustable and dependent» officer with no particularly strong political ambitions by the Committee of Union and Progress with whom he had maintained a moderate relationship. During the «hunt for members of the Committee» after the armistice in Istanbul and Anatolia, Mustafa Kemal Pasha was among the «trustable and dependent» on the lists of both the Palace and the Organization³⁰.

We also have to mention another development that emerged in the following days. On the meeting that took place on November 4, upon the proposition of Fuat Bey, the General Assembly had decided to open an inquisition to send the cabinets of Said Halim and Talat Pasha to *The Divân-ı Âli* (High Court). According to the Ottoman Constitution, the first investigation of the members of the Cabinet was referred to the Fifth Bureau of the Assembly³¹.

Matters and issues to be questioned were «untimely decision for entering a war, misinforming the General assembly on this matter, rejecting the peace offers from entente states and drawing the

country into a war by taking sides with Germany, mismanaging the war, to run the country with directives contrary to the Constitution, providing misinformation on the current state of war, to apply censureship without any legal basis and to create an administrative crisis in the country»³².

This decision which was taken by the Unionist majority at the General Assembly is important and interesting for showing the difference a party and a Committee. But, the really important point here is that the members of the Unionist cabinet were accused by the Unionist members of the Great Assembly. Although it could be evaluated as an effort to take the initiative back after the leaders of the Committee (Talat, Cemal, Enver, Bahaeddin and Şakir) escaped abroad and the self-dissolvement of the Committee. This situation had weakened the power of A. İzzet Pasha government and provided a much better opportunity to the Sultan to undertake those moves which we have mentioned above.

But, it should also be said that after Tefvik Pasha Cabinet came to the power and the emergence of a serious opposition against the Committee, the conditions for those members who have stayed in the country must have had the responsibility of the war more deeply than ever.

Another development showed that problem could not easily be solved by an inquest of the Assembly was the plea given by Ahmet Rıza Bey, the Speaker of the Senate, requesting that the inquiry should be carried out by legal authorities³³.

Tevfik Pasha heard about the developments and plans which would throw out the government and after counselling with the Sultan, he unexpectedly read the decree of the Sultan on 23th of December which would close down the Assembly and its authority to control the government³⁴.

After a short period of time, Tefvik Pasha left his post as Grand Vizier and the first cabinet by Ferit the Groom was established. This constitutes the zenith of the ongoing struggle between the Sultan and the Committee since it was now obvious that the Sultan was on the side with the Freedom and Union Party and running a revenge oriented policy against the Committee.

As it is, one of the first decisions taken by Ferit the Groom was to arrest some members of the Committee for involving with various rake offs and supporting the deportation of the Armenians and send them to highest military court by insisting on a certain punishment³⁵. The policies of the cabinet run by Ferit the Groom was seen, at least at the beginning, in accordance with the groundwork which was laid by the previous Tefvik Pasha

government. Yet, a close inspection of the policies run by the Grand Vizier would show us that it is even more than just an effort to «save the country by putting all the blame on the Committee» but simply a «revenge campaign towards the Committee». Although, in time, it was seen that this first cabinet by Ferit the Groom was not an ELP cabinet³⁶ the evidence that showed it as a revenge movement is fairly strong³⁷.

On the other hand, the English seemed afraid of a possible organization with anti-imperialist aims by the Revolutionary Association of Islamic Union³⁸.

A significant increase in arrests started after March 1919, the sudden and unexpected execution of the mayor of Boğazlıyan, Kemall Bey and serious protests which were almost certainly organized by the Committee who was still a considerable force within the governmental circles were all pointing out to the fact that a severe struggle was going on in order to gain control of the power in a country with an uncertain future³⁹. There was only one way to go for the members of the Committee: to remove Ferit the Groom from the power at once by organizing a plan which would target the sultan if it was necessary. It was now clear that the condition was ripe for an action.

At this point, we should go back a little and try to understand the role and place of Mustafa Kemal Pasha within all these developments since the aforementioned balance of power, he had become the key factor.

As it is known, Mustafa Kemal Pasha had attempted to become a member in a soon to be formed government after the armistice in Istanbul and upon his arrival there he also had taken some serious steps towards that end⁴⁰. Although ultimately failed in his attempts, he nevertheless succeeded in maintaining a balanced relationship with the Sultan and the Palace⁴¹. We have more than enough documents concerning the relationship between Mustafa Kemal Pasha and the Committee. But, for various reasons, his relationship with its leaders was far from perfect. Besides, due to his involvement with the hanging of Yakup Cemil during the war, he was not liked by Enver Pasha but still could not be ignored due to his outstanding success during the campaign in the Dardanelles.

On November 1918, when Mustafa Kemal Pasha arrived in Istanbul, almost all the obstacles that prevented his promotion within the army ranks seemed to have disappeared. What is more, his close affiliation with then heir apparent Vahidettin which was formed during a trip to Germany in the Summer of 1918, had helped him greatly when Vahidettin

took the power later on and he had become one of the high ranked and trustworthy officials⁴².

Ahmet İzzet Pasha's narration of an event which probably took place December 1918 gives us some clues. In his diaries, we see the following statement below:

«A young man from the high levels of society whom I loved dearly brought a person who was one of the secret leaders of the Committee to my house two months later after my resignation from the post during that campaign of arrests carried out by the government. This man complained at some length about the government which was powerless and weary but in spite of that still trying to arrest innocent people. He also explained in length to me that all his comrades were willing to fight to save the country from that dire situation which they have created with their own mistakes. He also added that they have great trust and faith in me that they wanted me to become the president and intended to give me all their savings to be spent towards that goal...»⁴³. A. İzzet Pasha had rejected this offer for a variety of reasons but that event in question provides us a good clue for the intention of the Committee.

Mustafa Kemal Pasha's visit to prisoners who were held at Bekirağa Squadron and his ongoing relation with those who were known for their proximity to the Committee also helps us to evaluate the matter in a more detailed way.

As a matter of fact, right after his reaching to Anatolia, starting with Samsun, he came into contact with civil groups in every place during his long trip. Although it is not possible to identify all the people Mustafa Kemal Pasha had come into contact with we have enough information on this subject to form an opinion.

The first of these is the balance between the founders of the *Defending the National Rights of the Eastern Provinces Society's Branch of Erzurum*, and *Association Defence of National Rights of Trabzon*, both important organizations whom to regulate the Erzurum Congress, and the Unionists weight in this constitute⁴⁴.

The second one is the political tendencies of the delegates of the Erzurum and Sivas Congresses and the developments that took place in those events⁴⁵.

The third point is the political tendencies of the key Representatives of the member of Congresses⁴⁶.

Finally, we should find an answer to the question of how the vitally important Congress of Sivas became a success.

Since the participation was low for the Congress of Sivas, it raised some suspicion as to its claim of being a representative meeting for the whole

nation⁴⁷. Even Mustafa Kemal Pasha, as being the chairman of the Representative Committee, found the situation worrisome. But the wrist wrestling between the central government in İstanbul and the Representative Committee Congress of Sivas and the eventual resignation of Ferit the Groom's government as a result was a political success which was to become a turning point for the War of Independence.

Giving up the preparations for an organization of General Anatolian Congress in the following days also signifies the effect of this success. It could even be said that the reason behind the success of national forces was based on their control over the communication lines. At this point, we should also remind a little detail. Talat Pasha, one of the foremost names in 'progressive' movement had become Grand Vizier after serving as a minister both for Communication Department and the Ministry of Interior during the Second Constitutional era. The importance of communication department came up to surface during the reign of Ferit the Groom government but it had taken some time to realize its full potential.

Maybe the best evidence to show this connection is the organization which was set up to smuggle weapons into Anatolia. Many of the names among the devotees of the Special Organization mentioned above have taken duties in İstanbul organization of «*Karakol Djemiyeti*» and *Defence of National Rights*.

Conclusion

The National Resistance is without a doubt constitutes one of the historical milestones that paved the way to new Turkish Republic. During the

process of changing powers between the legitimate but rapidly deteriorating government of İstanbul and the nationalist under the command of Mustafa Kemal Pasha, the Committee of Union and Progress had played an important role with its widespread representative abilities and cumulative political experience. All semi-civil social powers who have maintained open and strong relations with the Committee have sided with Mustafa Kemal Pasha and the reason behind this was not only his charisma as a leader but also the decision of the leaders of the Committee who made a choice in accordance with the latest situation and developments. In this choice, an element of imperativeness might be asserted. Yet, it is also clear that those who sympathize with the Committee and realized the importance of being a 'citizen' via this organization have gathered around Mustafa Kemal Pasha did this not just out of desperation but rather a necessary expression of their patriotism and public spirit. This kind of action is also in harmony with an ideology which the Committee was trying to make a dominant way of thinking in the country.

The activities at abroad by the leaders of the Committee and the preparations by some of their supporters in the country brought forward all the signs of a 'clash of powers'. It could be said that this tension between the 'Kemalists' and the 'Unionists' had pushed these two camps apart to the point of a final decision.

The clash of power between Mustafa Kemal Pasha and the ex-leaders of the Committee is another matter of discussion and his attitude on this matter became clear after the Battle of Sakarya:

«I cannot invite the people under Union and Progress' flag»⁴⁸.

Notes

1. The reason behind the choice of this term is that there has always been a 'committed' side of the Unionism which was not clearly apparent. Both the memoirs of various Unionists and the views of its opponents point towards this 'committed.' aspect of the Unionists. In order to reflect this dual structure we opted to use both 'Committee' and 'Party' interchangeably. When the term 'Party' is used, it is rather to describe the group and its open political activities of the Union and Progress Party. Yet, we have to emphasise one more fact: the members of the Union and Progress never accepted this during the trials that were held after the armistice. See.: Osman Selim Kocamanoglu, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)*, İstanbul-1998 and many others. From here after the acronym CUAP will be used for the term Comitee throughout the article UPC/P.

2. The founder of the modern Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk, stresses on this point in 1923 as follows: «many of us used to be the members of that particular association... after its demise (that is November 2, 1918)... all of them went to join the Association of Defence The National Rights of Anatolian and Rumeli», See.: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ed. :Nimet Arsan, C. III, Ankara-1989(4) s.85-86. Also : Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, Vol.II, İstanbul-1997(2), p. 126.

3. «The centralist approach of the Ottoman administration was different from our understanding of the term today. The core of the system was that it considered all the people within its administrative system as servant (kul)and the heaviness of the sanctions. In short, it was impossible to escape from the wrath of the center. But the often forgotten point is that in many cases there were no direct and detailed orders for the administrative staff and local authorities in some regions were given generous power» See: Şerif

Mardin, «Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi 1838-1918», Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, vol. 3, p. 618.

4. Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizm'e, Translated by Fatmagül Bertay, İstanbul-1985 and Erik Jan Zürcher, Milli Mücadele'de İttihatçılık, trans. : Nüzhet Salıhoğlu, İstanbul-1987.

5. See.: Canlı Tarihler, Ahmet Reşit Rey (H. Nâzım), Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922), Vol. III İstanbul-1945, p. 264-265.

6. As an example for those who were close to the Sultan and stresses this on this point, see: A.R. Rey, ibid., p. 269.

7. What we are trying to explain here is that the «Kanun-u Muvakkat» (Provisional Law) were issued without the consent of Mebusan Meclisi (Ottoman Assembly). Although it is in accordance with the law, it has always been a matter of discussion as regards to the functionality of the system and the tendency.

8. Celal Bayar, Ben de Yazdım, Vol. I, İstanbul-1965, p. 109 vd.

9. Further information on this last congress of CUAP and the follow-up party see: Tark Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, V. I, İstanbul-1984, p. 287 and others. See For Ottoman Libertarian People Party : T.Z. Tunaya, ibid., Vol. II, p.71 and others. Both parties have been closed down by the same government in May 1919.

10. The real reason of bad blood between the Sultan and Ahmet İzzet Paşa was his exclusion from the list of participants who would negotiate the terms of peace as the representatives of his nephew. Grand Vizier's approach was disappointing for the Sultan who thought that he could handle him without any trouble.

Ahmet İzzet Paşa , Feryadım, Ed.: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar , Vol. II, İstanbul-1993, p. 25. Karş. : M. Tayip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Vol. I, Ankara-1959, p.7 and others.

11. A.İzzet Paşa, ibid., s.31.

12. A. İzzet Paşa, ibid., p.31-32.

13. A.İzzet Paşa, ibid., p. 33.

14. C. Bayar, ibid., Vol. IV , p. 202-203.

15. For the text of his resignation letter see: A. İzzet Paşa, a.g.e., pp. 293-294; for Sultan's reaction see: Ali Fuat Türk geldi, Görüp İştiklerim, Ankara-1987(2), p.160 and others.

16. T.Z. Tunaya, ibid., Vol. I, s. 280-289.

17. C. Bayar, ibid, Vol. 5, İstanbul-1997(2), p. 200-201.

18. It is possible to cite Mustafa Kemal Pasha's contribution in forming this attitude. Bu tavırın oluşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın da katkıda bulunduğu söylenebilir. See.: Atatürk'ün Anıları, Ed.: İsmet Görgülü, Ankara-1997, p. 93 and others.

19. Among the important research and memoirs on the Special Organization are: Ergun Hiçyılmaz, Belgelerle Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri, İstanbul-1979; Cemal Kutay, Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi, İstanbul-1962 ; Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Yay. Haz.: Samih Nafiz Tansu, İstanbul-1964; Philip H. Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa : Osmanlı Hükümeti ve Araplar 1911-1918, trs by.: Tansel Demirel , İstanbul-1993.

20. See for details : Erdal Aydoğan, İttihat ve Terakki Fırkasının Vilayat-ı Şarkîye Politikası (1918-1918), unpublished PhD dissertation, Erzurum-2003, Especially p. 64 -67.

21. A-Founding members: Süleyman Askeri (Later Halil Paşa, Cevat Paşa),Atf (Kamçıl)(Yarbay),Aziz Bey (Emniyet-i Umumiye Müdür Muavini)Dr. Nazım ; Guards: Yakup Cemil,Rüsuhi Bey (later Atatürk's first aid-de-camp),Hüsamettin (Ertürk), Eşref and Sami Kuşçubaşı Brothers, Ömer Naci, Captain Rıza, Nuri Paşa (Mataracı), Eyüp Sabri (Akgöl) Bey, Hakkı Bey of Sapancı, Mümtaz Bey of Izmit.

22. These names could be multiplied easily but we wanted to be selective in order to provide a broad perspective to give an idea to the reader and did limit ourselves with the names quoted by T. Z. Tunaya. See.: T.Z.Tunaya, ibid., Vol. III, p. 275 and others. For further details, see.: H. Ertürk, ibid., p. 111 and others. Especially E. Aydoğan, ibid., p. 69 and others.

23. On this subject, see. : P. Stoddard, ibid., p. 23 and more. Another study on this subject: Zafer Toprak, «İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadi (İttihad-i Selamet-i İslâm) ve Panislamizm», Türk Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte, Ankara-1979, pp. 174-181 Also, Keza; Z. Toprak, «Bölşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni – İslam İhtilâl Cemiyetleri İttihadi, İttihad-ı Selamet-i İslam.», Toplumsal Tarih, issue 43, July 1997, pp. 6-13.

24. Founders of the society are : The guard of İstanbul Ahmet Cemal Bey (The Chief), Atf Bey, Falih Rıfki (Atay), Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Ethem Nejat Bey, Basri Bey and Kuzucuoğlu Tahsin Bey. See.: T.Z. Tunaya, a.g.e., p.465.

25. Yusuf Sarımay, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1913), H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, unpublished doctoral dissertation, p. 140.

26. The founders: Enver Pasha, Dr. Nazım, Dr. Rüsuhi, Eyüp Sabri, MP from Burdur Atf Bey, Sudi Bey and Ziya Gökalp. see.: T.Z.T., a.g.e., p.465. For the details on organization structure of the society see: Mehmet Kabasakal, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, 1908-1960, İstanbul-1991, p.72, d.n. 189.

27. For the Youth Association and their founders which were set up under the authority of German Field Marshall Von Hoff's Public Supervising, see: T.Z. Tunaya, ibid, p.460.

28. See, Zafer Toprak, «İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri», B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi, Vol. 7, İstanbul-1979, s. 95-113.

29. For the details, see: Kâzım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul-1957, p. 12 and others. ; Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, İstanbul-1958(3), p. 90 and others.

30. See.: Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul-1983, p.71.

31. BOA, BEO, Kısım : Mütenevvia, Dosya : 23, Gömlek 8, See, Appendix I

32. O. S. Kocahanoğlu, ibid., s. 51 vd.

33. BOA, BEO, Kısım : Mütenevvia, Dosya 23, Gömlek 8, See App. I.

34. T. Gökbilgin , ibid., p.20 vd.
35. This approach which was favoured especially by various Ferit the Groom cabinets during the armistice and supported by the Sultan himself has formed the basis of a campaign against Turkishness even today. The myth of Armenian genocide has become 'some problem' in time and deserves to be analysed even only for this aspect.
36. See : Refik Halit Karay, *Minelbab İlel Mihrab*, İstanbul 1965, in many places.
37. Compare: Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul, 1990.
38. Z. Toprak, ibid., p.6-7.
39. A. Reşit Rey, *Canlı Tarihler*, Vol. III, İstanbul 1945, p. 266-267.
40. See for the explanation of Mustafa Kemal Pasha (Atatürk): Falih Rıfki Atay, *Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919*, Ankara-1965, especially p. 88 and more, a Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul-1969, p.7-20. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul-1953, s.36-41. More interestingly, Ministers of Defence as Ömer Yaver Paşa, Şevket Turgut and Şakir Pasha accepted naturally, this situation. See : N.H. Uluğ, ibid, p.28-30 and 44-47. We must remember that such as members of Damat Ferit Pasha's cabinet. See: R. H. Karay, *Minelbab İlel Mihrab*, p.73. See: N.H. Uluğ, ibid., p. 28-30 ve 44-47.
41. F.R. Atay, ibid, p. 80 vd.
42. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İstanbul-1998, p. 85-89.
43. A. İzzet Paşa , ibid., p. 59-60.
44. Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, Vol. I, Ed. By Mustafa Everdi, Ankara-2001, p.145-147. Also : Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Ankara-1946, p.17.
45. See: Appendixes II and III
46. ibid
47. See For detailed diagrams. Military History and Strategic Studies Department [ATASE], Atatürk's Special Archives,, Kl. 1, Ds. 335/3-1, Fh. 70. ATASE, A. Ö. A., Kl. 1, Ds. 335/3-1, Fh. 70-1. Especially thanks to my valuable colleague Oğuz Aytepe, who informed and allowed me for using to these documents.
48. Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Vol. II. Edited By Nurşen Gök, Ankara-1992, p. 73.

References

- Ahmet İzzet Paşa (1993). *Feryadım*, Ed.: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Vol. II, İstanbul.
- Ali Fuat Cebesoy (1953). *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul.
- Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler (1992). Vol. II. Edited By Nurşen Gök, Ankara-1992
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ed.: Nimet Arsan, C. III, Ankara-1989(4).
- Canlı Tarihler, Ahmet Reşit Rey (H. Nâzım) (1945). *Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Vol. III İstanbul, p.264-265.
- Cemal Kutay (1962). *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, İstanbul.
- Cevat Dursunoğlu (1946). *Milli Mücadele'de Erzurum*. Ankara.
- Enver Behnan Şapolyo (1958). *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul.
- Erdal Aydoğan (2003) *İttihat ve Terakki Fırkasının Vilayat-ı Şarkıye Politikası (1918-1918)*, unpublished PhD dissertation, Erzurum.
- Ergun Hiçyılmaz (1979). *Belgelerle Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul.
- Faik Ahmet Barutçu (2001). *Siyasi Hatıralar*, Vol. I, Ed. By Mustafa Everdi, Ankara.
- Hüsamettin Ertürk (1964). *İki Devrin Perde Arkası*, Yay. Haz.: Samih Nafiz Tansu, İstanbul. Philip H. Stoddard (1993). *Teşkilat-ı Mahsusa: Osmanlı Hükümeti ve Araplar 1911-1918*, trs by.: Tansel Demirel, İstanbul.
- Kâzım Nami Duru (1957). *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul.
- M. Tayip Gökbilgin (1959). *Milli Mücadele Başlarken*, Vol. I, Ankara.
- Mehmet Kabasakal (1991). *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, 1908-1960*, İstanbul.
- Military History and Strategic Studies Department [ATASE], Atatürk's Special Archives
- Osman Selim Kocmanoğlu (1988). *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)*, İstanbul.
- Refik Halit Karay (1965). *Minelbab İlel Mihrab*, İstanbul.
- Refik Halit Karay (1990). *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul.
- Sina Akşin (1983). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul.
- Taha Parla (1997). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, Vol.II, İstanbul.
- Zafer Toprak (1979). «İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri», B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi, Vol.7.

Abdulahap Kara¹, Kumganbayev Zh.²

¹Prof. Dr., Mimar Sinan Fine Arts University, Turkey, Istanbul, e-mail: kara_vahap@yahoo.com

²PhD. Zh. Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhankum0186@mail.ru

HOW MUSTAFA CHOKAI, A PROMINENT HISTORICAL FIGURE OF THE HISTORY OF KAZAKHSTAN'S INDEPENDENCE WAS PRESENTED AS A TRAITOR IN THE SOVIET PERIOD?

In this article, the authors consider the activity of Mustafa Chokai in the way of achieving national independence. Mustafa Chokai was a great Kazakh statesman who accused in the Soviet period of «enemy of the people», «counter-revolutionary element», «bourgeois nationalist», «fascist ally», «traitor» and «creator of the Turkestan Legion» etc. The reason for this that the main idea of political activity of Chokai was to establish an independent national government instead of the Soviet regime in Turkestan. The name of Chokai mentioned in the history books of the Soviet Period as a traitor who betrayed their homeland. The authors of the article analyze the Soviet propaganda against the Chokai. Concerning this considered KGB officer, Serik Shakibayev's book entitled «The collapse of Great Turkistan». This essay was presented as a documentary novel in which revealed Chokai as a traitor who sold home for the sake of the Nazi ranks and titles.

Key words: Mustafa Chokai, Soviet Period, Turkestan, Kazakh Soviet Socialist Republic, political activity, Alash Orda.

Абдулаһап Қара¹, Құмғанбаев Ж.²

¹Мимар Синан Өнер университеті профессоры, Түркия, Стамбул, e-mail: kara_vahap@yahoo.com

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhankum0186@mail.ru

Тәуелсіз Қазақстан тарихындағы белгілі тарихи тұлға Мұстафа Шоқайдың кеңестік кезеңде сатқын ретінде танылуы

Бұл мақалада авторлар Мұстафа Шоқайдың ұлттық тәуелсіздікке қол жеткізу жолындағы қызметін қарастырады. Қазақтың ұлы мемлекет қайраткері болған Мұстафа Шоқай кеңестік кезеңде «халық жауы», «контрреволюция элементі», «буржуазиялық ұлтшыл», «фашист одақтасы», «сатқын» және «Түркістан легионын құрушы», т.б. айыпталды. Мұның себебі – Шоқайдың саяси қызметінің басты идеясы кеңес билігінің орнына Түркістанда тәуелсіз ұлттық үкімет құру болды. Кеңестік кезеңдегі тарих оқулықтарында Шоқайдың есімі отанын сатқан сатқын ретінде аталды. Мақала авторлары Шоқайға қарсы кеңестік насихатты саралайды. Бұл туралы Серік Шәкібаевтың «Краһ Великого Туркестана» кітабында айтылады. Эссе құжаттық роман түрінде берілген, онда Шоқай фашистік шен-шекпенділер үшін үйін сатқан сатқын ретінде көрінеді.

Түйін сөздер: Мұстафа Шоқай, Кеңестік кезең, Түркістан, Қазақ Кеңес Социалистік Республикасы, саяси қызмет, Алаш Орда.

Абдулаһап Кара¹, Қумганбаев Ж.²

¹профессор Университета искусств Мимар Синан, Турция, г. Стамбул, e-mail: kara_vahap@yahoo.com

²PhD, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhankum0186@mail.ru

Как Мустафа Чокай, известная историческая личность в истории независимого Казахстана, был представлен как предатель советского периода?

В этой статье авторы рассматривают деятельность Мустафы Чокай на пути к достижению национальной независимости. Мустафа Чокай был великим казахским государственным деятелем, который обвинялся в советский период как «враг народа», «контрреволюционный элемент»,

«буржуазный националист», «фашистский союзник», «предатель» и «создатель Туркестанского легиона» и т.д. Причиной этого стало то, что главной идеей политической деятельности Чокая было создание независимого национального правительства вместо советского режима в Туркестане. Имя Чокая упоминалось в книгах истории советского периода как предатель Родины. Авторы статьи анализируют советскую пропаганду против Чокая. Об этом рассказывается в книге Серика Шакибаева «Крах Великого Туркестана». Эссе было представлено как документальный роман, в котором был показан Чокай как предатель, который продал дом ради нацистских рангов и титулов.

Ключевые слова: Мустафа Чокай, Советский период, Туркестан, Казахская Советская Социалистическая Республика, политическая деятельность, Алаш Орда.

Introduction

We know today that Mustafa Chokai, a great Kazakh statesman was accused in the Soviet period of «enemy of the people», «counter-revolutionary element», «bourgeois nationalist», «fascist ally», «traitor» and «creator of the Turkestan Legion» etc. Why? Because, the main goal of political struggle of Chokai was to establish an independent national government instead of the Soviet regime in Turkestan. Therefore, Moscow announced Chokai as an «enemy of the people» and forbade to spread his ideas in the country. Those who do not obey the ban, even those who mention his name, were punished mercilessly. Under the pretext that he was an «enemy of the people», it wasn't possible to provide information about him in textbooks and encyclopedias. For this reason, even you will not find any mention on him in the Kazakh Soviet Encyclopedia with 12 volumes including all the details about Kazakhstan and the Kazakh people.

The name of Chokai is, if necessary, mentioned in the history books, it is always shown as a traitor who betrayed their homeland. For example, his name was mentioned as a counter-revolutionary figure in the history of the Kazakh Soviet Socialist Republic which was considered the official history of Kazakhstan during the Soviet era, when outlining the events connected with the Turkestan autonomy.

The Main Part

In the history of the Kazakh Soviet Socialist Republic published in Almaty in 1961, we find the following lines: «... *However, at the behest of British imperialism at the end of November 1917 was created in Kokand autonomy. Kazakh nationalists M.Tynyshbayev and M.Chokayev took part in this reactive rebel government along with the Uzbek bourgeois nationalists*» (Qazaq SSR tariyhy. Sotsializm daviri. 40 – p).

Each assessments in the history of the Kazakh Soviet Socialist Republic is very important. Because

this work express the official view on the history of Kazakhstan. Books such as the history of the Kazakh Soviet Socialist Republic were prepared under the careful supervision of the Communist Party, as expressed its views and principles.

No one could conduct research and publish materials about Chokai as the history of the Kazakh SSR expressed a negative opinion on him. Citizens of Kazakhstan, especially scientists and artists, and writers and young people called «builders of communism» had to reckon with the views set out in this book. For this reason, it was impossible to talk about Chokai.

In the official history of Soviet Kazakhstan was banned not only Chokai and Turkestan autonomy. The movement of «Alash Orda» and his leaders were also banned. But all leaders of the movement except Chokai, after the established power of the Bolsheviks, did not left his homeland to fight the Soviet regime. Other leaders such as Alikhan Bukeikhanov, Ahmet Baytursynov and Mir Yakup Duvlatov have chosen the path of cooperation with the Bolsheviks and have made an important contribution to the national character of the Soviet system management in Kazakhstan. They especially have done a lot of in the fields of education, science and the arts. Who today can say that their work is not useful now that Kazakhstan has a worthy place in the international community as a nation state?

However, the Soviet government began to persecute them after 1925. In various courts held between 1930 and 1932, active members of Alash Orda were sentenced to deprivation of liberty, deportation or death with charges of spying on the people. The survivors of these courts were killed during the repressions of 1937-1938. Conducting researches and publishing works on the Alash Orda movement and its leaders were also banned after 1935. (Nurpeisov K. 1995, 9-14 – p.)

Chokai understood everything. According to him, soviet historians could not write objectively the history of the national liberation movements of the Soviet peoples. Because they do not generally accept

neutrality in historical science. So they used history as a tool for class struggle. Chokai emphasizes that Soviet historians were well aware that history is not only a science that goes beyond the past, but also a tool for the future. (Chokai M. *Yash Turkistan*. 1931 December, № 25, 5 – p.)

It was not just Chokai who was accused of making various accusations due to his political activities and views. His relatives were also suspected. It was not necessary for them to support Chokai's views. The fact that they were relatives of the enemy was enough to be subjected to various punishments. Therefore, relatives of Chokai were also subjected to Soviet repression. (Sarbulak I. // *Cas Alaş*, 27.6.1991; 28.6.1991.)

When the name of Chokai was mentioned for any reason immediately added to the negative characteristics after it. Most often, it was marked by equalities such as «panturkist», «islamist», «nationalist» or «spy of the world bourgeoisie», which were then heavily accusations in the Soviet republics. (Chokai M. *Almaty*, 1992, 3 – 4 – p.)

Soviet propaganda against Chokai has reached its climax in 1968. In the same year, Serik Shakibayev, a KGB officer, published a book entitled «The collapse of Great Turkistan». This essay was presented as a documentary novel in which revealed Chokai as a traitor who sold home for the sake of the Nazi ranks and titles. This book, the only publication about Chokai in the Soviet era, was published in Russian in 1972 and in the Kyrgyz language in 1976.

It begins with the fact that Chokai in a Nazi prison wrote a letter to Alfred Rosenberg, the Minister of Nazi Germany for the Occupied Eastern Territories. In his letter Chokai said he wanted to help the German army, because he was confident that the Turkestan can be saved only by Germany, so he wants to collect auxiliary troops from the captured Soviet soldiers. So, a series of events started aimed at portraying Chokai as a traitor who tried to make their country a colony, in order to become the leader of Turkestan under the power of the Nazis. At the end of the story, Chokai was poisoned by Vali Kayyum Khan, his close associate. (Shakibayev S. *Almaty*, 1968, 36 p.)

Actually, we do not deny that Shakibayev's writings were based on documents. Maybe it was right. However, we can definitely say that the documents used in the story were incorrect. As we have noticed in our researches, these documents mostly were the protocols of members of the Turkestan Legion of the under the KGB investigation, which was returned home after the war.

Perhaps, Moscow had documents from the archives of the Turkestan Legion in Germany and Poland after the war. However these documents were not used but only the protocols in the Soviet era. Because these archival materials didn't corresponds to the purpose of the Soviet ideology.

Therefore, false information from members of the legion under investigation was used as a source. Despite the fact that even some members of the legion who did not know about Chokai, gave false information under torture, Shakibayev assessed them as documents. Then he thought he wrote a documentary story. Because any one can find many the facts that are contrary to truth in the story.

We can give some examples of them.

1. Chokai, who wrote a letter to Alfred Rosenberg, the minister of the Occupied Eastern Territories at the beginning of the story, has been in prison for one year. (Shakibayev S. *Almaty*, 1968, 1 p.) However, Chokai never was imprisoned. We know that Chokai was only three weeks in the Nazi detention camp of Compien near Paris in his life. (Shakibayev S. *Almaty*, 1968, 14 p.)

2. The story tells that Chokai studied with Kerensky at the faculty of law in the university of St. Petersburg. (Shakibayev S. *Almaty*, 1968, 12 p.) In fact, both of them were not be a student at one time. After graduating from Kerensky, Chokai arrived in St. Petersburg. Kerensky, born on April 22, 1881, was at St. Petersburg University 11 years ago from Chokai. (Kara, A. *Almaty*, 2004, 196-198 p.)

3. Shakibayev alleged in his story that Chokai collaborated with British intelligence. (Shakibayev S. *Almaty*, 1968, 1 p.) We can say that Chokai did not work for exploration of any country. This charge was the usual method of Soviet authorities.

4. Shakibaev writes that Chokai arrived in Europe at the request of his wife Maria. (Kerensky, A. 1965). In Kara's book details that Chokai came to Europe in order to conduct the political struggle. (Shakibayev S. *Almaty*, 1968, 9 p.)

5. It is mentioned in the book that Vali Kayyum helped Chokai to publish the journal of «Yash-Turkistan» (Shakibayev S. *Almaty*, 1968, 12 p). This is not true. Because Chokai did not know Vali Kayyum in the years between 1929-1939 when he published the journal «YashTurkistan». They got acquainted with each other during the Second World War when the journal ceased publication.

6. The idea of establishing the Turkestan Legion was first mentioned by Chokai. (Kara, A. *Almaty*, 2004, 94-151 p). here is no evidence that Chokai said that. On the contrary, there are many reports and archival materials that Chokai was against this project.

7. According to the story, Zaki Validi first arrived in Paris in 1937 and took him to Berlin and charged him with Galymzhan Idrisi publish the journal of «Yash Turkistan». Before Validi left Berlin for Istanbul, Chokai and Idrisi assisted him to publish the journal. (Shakibayev S. Almaty, 1968, 13 p). Which of these words do you correct? Validi first arrived in Paris at the end of 1923, not 1937. (Shakibayev S. Almaty, 1968, 15 p). Galimjan Idrisi and Zaki Validi did not work for the journal. The journal of «Yash Turkestan» was published not since 1937, but since 1929. (Shakibayev S. Almaty, 1968, 21-22 pp).

Conclusion

In the conclusion, it is clear that the episode of the document, which is referred to as a documentary, has drifted away from reality, due to using false materials. Also, the writer's efforts to evaluate Chokai's political activities from the point of view of Soviet ideology further aggravated his erroneousness.

Undoubtedly, Shakibayev's book published also in Russian has served a great deal to spread a false

impression of Chokai as a traitor who collaborated with the Nazis among not only the citizen of Kazakhstan, but also the whole Soviet people.

Thus, we can say that Soviet propaganda mechanism who failed to find anything anti-national facts about Chokai tried to achieve their goals via the story of Shakibayev based on false information.

In the conclusion, we can say that it is completely unjustified allegations of the Soviet propaganda about Chokai such as «national enemy, anti-revolutionary element, bourgeois nationalist, reactionary revolutioner, foreign spy, British spy, spy of the world bourgeoisie, Islamist, traitor, a man who betrayed his country to the Nazis, an initiator of the creation of the Turkestan legion».

Although the Soviet Union went missing from the stage of history in 1991, but we can not say that the effects of its anti-propaganda on Chokai has completely disappeared. Because ideological propaganda in the human consciousness pumped for decades can't be erased instantly, it requires dozens of years. Sometimes it is necessary to change generations for this. As time goes by, Chokai as a prominent figure in the history of Kazakhstan's independence will be more exalted.

Әдебиеттер

- Қазақ ССР тарихы. (1961). Социализм дәуірі. Алматы, II.
Нұрпейсов К. (1995). Алаш және Алашорда. Алматы: Ататек
Chokai M. (1931). Bir «İlmi» Yalganga Karşı (Hokand Muhtariyetinin 14ncı Yıldönümü Münasebtiyle) // Yash Turkistan. December, № 25.
Sarbulak I. (1991). Mustafa Şokayulı // Cas Alaş, 27.6.; 28.6.
Шоқай М. Түркістанның қилы тарихы. (Байбота Серікбайұлы. Көшім Ноғай). Алматы.
Шәкібаев С. Үлкен Түркістанның күйреуі. Документальды повесть. Алматы: Жазушы.
Қара А. (2004). Мұстафа Шоқай. Өмірі. Күресі. Шығармашылығы. Алматы.
Kerensky, A. (1965). The Kerensky Memoirs, Russia and History's Turning Point. London.
Togan Z.V. (1969). Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri. İstanbul.

References

- Qazaq SSR tarihy. (1961). Sotsializm daviri. Almaty, II, etc.
Nurpeisov K. (1995). Alash and Alash Orda. Almaty, «Atatek».
Chokai M. (1931). Bir «İlmi» Yalganga Karşı (Hokand Muhtariyetinin 14ncı Yıldönümü Münasebtiyle) // Yash Turkistan. December, № 25.
Sarbulak I. (1991). Mustafa Şokayulı // Cas Alaş, 27.6.; 28.6.
Chokai M. Turkistannın qyily tagdyry. (Baybota Serikbaily – Koshym Nogai). Almaty.
Shakibayev S. Ulken Turkistannın kuirevi. Dokumental'dy povest'. Almaty, «Zhazushy».
Kara, A. (2004). Mustafa Shokai. Omiri. Kuresi, Shygarmashylygy. Almaty.
Kerensky, A. (1965). The Kerensky Memoirs, Russia and History's Turning Point. London.
Togan Z.V. (1969). Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri. İstanbul.

Ali Rıza Tosun¹, Karataiev O.²

¹Assistant Prof. Dr., e-mail: biltar@hotmail.com

²Prof. Dr., e-mail: okaratayev@gmail.com

Kastamonu University, Art and Science Faculty, Department of Philosophy, Turkey, Ankara

**Comparing *dīvānu Lugāti't-Türk* and
lexicon in accordance with beginning letter aleph**

In this study two dictionaries compared in accordance with headwords beginning with letter aleph, the one is Kaşgarlı Mahmud's dictionary which is called *Dīvānu Lugāti't-Türk* that was completed nearly 1077 and the other one is Sir James W. Redhouse's *A Turkish and English Lexicon* which was published in 1890. Our study yielded the following conclusions: *Dīvānu Lugāti't-Türk* and Redhouse's *Lexicon* have 93 common words in terms of orthography and meaning that is given in the table. In the writing of *Dīvānu Lugāti't-Türk* words, the harakat (movements) carry almost the same function that letters carry. But in Redhouse's *Lexicon* and *Kāmūs-i Türkī* there is a tendency to write words without the need for harakat.

Key words: Turkish Orthography, Linguistic, Dictionary, Historical Lexicography, Kaşgarlı Mahmud, *Dīvānu Lugāti't-Türk*, W. Redhouse's *A Turkish and English Lexicon*, *Kāmūs-i Türkī*

Али Риза Тосин¹, Қаратаев О.²

¹қауымдастырылған профессор, e-mail biltar@hotmail.com ²профессор, e-mail okaratayev@gmail.com
Костомону университеті, өнер және ғылым факультеті, философия департаменті, Түркия, Анкара қ.

**Әліпби жазуының басталуына сәйкес
диуани Лұғат-ат-Түрік пен лексиконды салыстыру**

Бұл зерттеуде әліпби әріптерінен басталатын бас әріптерге сәйкес екі сөздікке салыстырмалы талдау жасалған. Оның бірі 1077 жылы жазылған Махмуд Қашқаридың Диуани Лұғат-ат-Түрік сөздігі болса, екіншісі – 1890 жылы жарық көрген сэр Джеймс У. Редхауздың түрік және ағылшын лексиконы болды. Зерттеуден келесідей қорытынды жасалды: Диуани Лұғат-ат-Түрік пен Редхауздың лексиконында кестеде көрсетілгендей, орфографиясы мен мағынасы бойынша 93 ортақ сөз кездеседі. Диуани Лұғат-ат-Түрікте сөз жазғанда харакаттың (әрекет) қызметі әріптермен бірдей. Ал Редхауздың «Лексиконы» мен Камус-и Туркте харакатсыз сөз жазу кездеседі.

Түйін сөздер: түрік орфографиясы, лингвистика, сөздік, тарихи лексикография, Махмуд Қашқари, Диуани Лұғат-ат-Түрік, У. Редхаус, Түрік және ағылшын лексиконы, Камус-и Турк.

Али Риза Тосин¹, Каратаев О.²

¹ассоциированный профессор, e-mail biltar@hotmail.com ²профессор, e-mail okaratayev@gmail.com
Университет Кастомону, факультет искусств и науки, департамент философии, Туркия, г. Анкара

**Сравнение дивани Лугат-ат-Турк и лексикон
в соответствии с началом письма алипби**

В этом исследовании два словаря сравнивались в соответствии с заглавными буквами, начинающимися с буквы алфавита, одним из которых является словарь Кашгари Махмуда, который называется Дивани Лугат-ат-Турк, который был написан почти в 1077, а другой – турецкий и английский лексикон сэра Джеймса У. Редхауза который был опубликован в 1890 году. Наше исследование дало следующие выводы: Дивани Лугат-ат-Турк и лексикон Редхауза имеют 93 общих слова с точки зрения орфографии и значения, которые приведены в таблице.

При написании слов Дивани Лугат-ат-Турк харакат (движения) несут почти ту же функцию, что и буквы. Но в «Лексиконе» Редхауса и Камус-и Турка есть тенденция писать слова без необходимости хараката.

Ключевые слова: турецкая орфография, лингвистика, словарь, историческая лексикография, Кашгари Махмуд, Дивану Лугат-ат-Турк, У. Редхаус Турецкий и английский лексикон, Камус-и Турк.

Introduction

In this study two dictionaries compared in accordance with headwords beginning with letter aleph, the one is Kaşgarlı Mahmud's dictionary which is called *Dīvānu Lugāti't-Türk* that was completed nearly 1077 and the other one is Sir James W. Redhouse's *A Turkish and English Lexicon* which was published in 1890.

Dīvānu Lugāti't-Türk's original manuscript has lost but a copy of it was produced by Muhammad of Save in 1266 is survived. The manuscript is bought by Ali Emiri in 1912 and then printed in three volumes between 1915 and 1917 by Kilisli Rifat Bilge. Besim Atalay is translated it to modern Turkish with an index in 1939-1941. In Atalay's index words are only ordered by latin alphabet. In addition to this black and white facsimile of the manuscript was printed in 1941. After that Dehri Dilçin was prepared another index ordered by arabic alphabet referencing to Atalay's translation. Robert Dankoff, James Kelly are translated and printed the book to English between 1982 and 1985 in three volumes. In the book they use detailed transcription characters and index ordered by in accordance with their transcription system. In 1990 Ministry of Cultural Affairs reprinted the manuscript colorful exact copy in 1990. Finally in 2008 Ministry of Culture and Tourism is printed the manuscript again under the title of *Kitābu Divānu Lugāti't-Türk, Tıpkıbasım – Türkçe Sözcükler, Özel Adlar Dizini*. This edition contains an index for Turkish words and proper names ordered by Arabic alphabet in referencing to directly manuscript page numbers. For this reason in our study we use this edition and its index.

For the Sir James W. Redhouse's *A Turkish and English Lexicon* we use Librairie du Liban edition printed in 1987.

Method

Firstly to be able to compare two dictionaries we extracted Lexicon's headwords which begins with aleph, aleph with madda above and its definitions. Then, the extracted headwords and their definitions placed in an excel file. While

placing headwords, lexical categories which are abbreviations, transcriptions, definitions, part of speech elements thought as a single unit and located consecutive separate cells and columns. As a result of this we obtained categorized and structured data. In this process we encountered some issues that we have to decide one way or the other. Some headwords consist of two or three words like this *ابريشم ibrişim*, *اساور اساوره esāvīr*, *اساوره esāvīr*, *اساور اساور esāvīr*, *اوتان utan*, *اوتانج utanc*. In these situations we accept the first word as a headword and referenced the other word or words to headword *اساوره esāvīr: see اساور esāvīr*, *اساوره esāvīr: see اساور esāvīr*, *اوتانج utanc: see اوتان utan*". This decision changes the dictionary's original headwords number but enable us to comparing other dictionaries using computer software programs. After that we arranged the *Lexicon* in accordance with Persian alphabetical order because there is no option for original Ottoman Turkish alphabetical order in MS Excel or Libreoffice Calc. We thought that to write code for arranging Ottoman Turkish alphabetical order but it makes the issue more complicate and cannot useable ready-made software's. For this reason we decided to continue to using Persian order.

Secondly from index of 2008 edition of *Kitābu Divānu Lugāti't-Türk* we extracted words beginning with aleph and aleph with madda above. Then the words placed excel file referenced with manuscript page numbers, then ordered by Persian order. Then colonized the column without short vowel marks which is called *harakat* (movements).

Thirdly we compared two columns and get 978 common words. But these words occur more than ones and some words meaning different from in the Lexicon's meaning so they are cleaned out. Eventually we obtained 93 common words that have same orthography, same pronunciation and same meaning between Redhous's Lexicon and *Kitābu Divānu Lugāti't-Türk*.

Finally we put them into the table with referencing to manuscript page and line numbers, English translations, Turkish, Transcription, with Arabic letters and images taken from manuscript. That table is given below.

Common Words Redhouse's <i>Lexicon</i> and <i>Dīvānu Lugāti't-Türk</i>						
	Page – Line	English	Turkish	Transcription	Arabic	Image
1	p. 163: ln: 9; p. 12: ln: 16	horse	at	at	آت	
2	p. 227: ln: 15; p. 52: ln: 5; p. 228: ln: 2	hungry	aç	ac	آج	
3	p. 565: ln: 17; p. 56: ln: 9	bee	arı	arı	آرى	
4	p. 328: ln: 17; p. 53 ln: 3; p. 187 ln: 6	eat, food	aş	aş	آش	
5	p. 167: ln: 5; p. 43 ln: 15	deceive, trick	al	al	آل	
6	p. 253: ln: 10; p. 54: ln: 2	moon	ay	ay	آى	
7	p. 29: ln: 12; ...	flesh	et	et	ات	
8	p. 89: ln: 10; ...	dog	it	it	ات	
9	p. 46: ln: 14; ...	skirt	etek	etek	اتك	
10	p. 87: ln: 8	skirting	eteklik	eteklik	اتكك	
11	p. 22; 23	İtil (Volga) River	itil	itil	اتل	
12	p. 98 ln: 10	fleshy	etli	etli	اتلى	
13	p. 42: ln: 3	bread	etmek	etmek	اتمك	
14	p. 291 ln: 7	baker	ekmekci	etmekci	اتمكى	
15	p. 12: ln: 16	male, man	er	er	ار	
16	p. 30: ln: 6	shame, embarrass	ır	ır	ار	
17	p. 74: ln: 14	an army, a camp	ordu	ordu	اردو	
18	p. 42: ln: 14	warp (vertical) of carpet or rug loom	arış	eriş	ارش	
19	p. 47: ln: 4	plum	erik	erük	ارك	
20	p. 68: ln: 11; ...	male, man	erkek	erkek	اركك	
21	p. 87: ln: 8	an orchard of plum-trees	eriklik	erüklük	اركك	
22	p. 66: ln: 17	early	erken	erken	اركن	
23	p. 132: ln: 13	a mass of stagnant water	irkinti	irkindi	اركندى	
24	p. 65: ln: 4	male humanity	erlik	erlik	اركك	
25	p. 87: ln: 11	spider	örümcek	örümcek	ارمچك	

<i>Table continuation</i>						
26	p. 82: ln: 4	a gift, present, offering	armağan	armağan	ارمغان	
27	p. 30: ln: 5	one who has arrived at the truth, who has obtained a spiritual union with God	eren	eren	ارن	
28	p. 53: ln: 1	footmark, scraping, erasure	iz	iz	از	
29	p. 48: ln: 1	crushed, bruised, squashed	ezik	ezik	ازك	
30	p. 72: ln: 13	wish, desire, inclination, appetite	istek	istek	استك	
31	p. 67: ln: 7	upper, superior, dominant	üstün	üstün	استن	
32	p. 44: ln: 1	drunk, violent	esrik	esrük	اسرك	
33	p. 77: ln: 7	old, second-hand, worn	eski	eski	اسكى	
34	p. 43: ln: 1	hale; healthy, well, sound, robust	esen	esen	اسن	
35	p. 71: ln: 13; p. 87: ln: 17 ...	(in plural form اشلار eşlär) fellow, mate, one of a pair	eşler	eşler	اش	
36	p. 566: ln: 14	young, boy	uşak	uşak	اشاق	
37	p. 33: ln: 9	threshold	eşik	eşik	اشك	
38	p. 67: ln: 10	trot, quick pace	eşkin	eşkin	اشكن	
39	p. 67: ln: 11	cavalry postmen	eşkinçi	eşkinçi	اشكنجى	
40	p. 160: ln: 13	son, swarm of bees	oğul	oğul	اغل	
41	p. 28: ln: p. 39: ln: 3	good luck, weal	uğur	uğur	اغور	
42	p. 37: ln: 11	advice; counsel	öğüt	öğüt	اكت	
43	p. 39: ln: 5	sweet flag, acorus calamus	eğir	eğir	اكر	
44	p. 76: ln: 2	crooked, curved, bent	eğri	eğri	اكرى	
45	p. 83: ln: 10	twin	ikiz	ikkiz	اكز	
46	p. 65: ln: 11	deficient, less, absent, lacking	eksik	eğsük	اكسك	
47	p. 51: ln: 15	shoulder blade, scapula	eğin	eğin	اكن	
48	p. 373: ln: 11	The afternoon Muslim service of divine worship, secondary	ikindi	ikindi	اكندى	

						<i>Table continuation</i>
49	p. 224: ln: 7	ox	öküz	öküz	اکوز	
50	p. 32: ln: 17; p. 471: ln: 9	hand, with hand	el	elig	ال	
51	p. 53: ln: 16	leprous, spotted white and black	ala	ala	الا	
52	p. 73: ln: 15	courier, post horse	ulak	ulag	الاغ	
53	p. 175: ln: 10	great, big, large	ulu	ulug	الع	
54	p. 49: ln: 3	marrow	ilik	ilik	الك	
55	p. 33: ln: 15	first	ilk	ilk	الك	
56	p. 77: ln: 14	apple	elma	alma	الما	
57	p. 31: ln: 11	medicine	em	em	ام	
58	p. 31: ln: 5	now, at present	imdi	emdi	امدى	
59	p. 49: ln: 5	the young of a carnivorous beast, a pup, whelp, cub	enik	enük	انك	
60	p. 524: ln: 13	accusative of he, she, it	onu	anı	انى	
61	p. 27: ln: 2	house, home	ev	ev	او	
62	p. 37: ln: 8	yes	evet	evet	اوت	
63	p. 33; ln: 17	herb, weed, plant	ot	ot	اوت	
64	p. 118; ln: 8	shame, fault	utun	ötün	اوتون	
65	p. 34: ln: 3	revenge	öç	öc	اوج	
66	p. 34: ln: 6	extremity, end	uç	uc	اوج	
67	p. 10 ln: 4	striking, hitting, beating, slaughtering	uruş	uruş	اورش	
68	p. 34: ln: 14	öz: self, essence	öz	öz	اوز	
69	p. 34: ln: 13	üz: crease	üz	üz	اوز	
70	p. 15: ln: 11; p. 8: ln: 17	ok: arrow	ok	oğ	اوق	
71	p. 35: ln: 14	understanding, reason, breast, chest, bosom	ög	ög	اوک	
72	p. 61: ln: 2	orphan, bewildered	öksüz	ögsüz	اوکسز	

Table continuation

73	p. 7: ln: 7	owl	ügi	ügi	اوكى	
74	p. 14: ln: 14	he, she, it	ol	ol	اول	
75	p. 36: ln: 2	wet, muddy	öl	öl	اول	
76	p. 313: ln: 3; p. 50: ln: 16	they	onlar	olar	اولار	
77	p. 44: ln: 11	be, hapened	olan	olan	اولان	
78	p. 46: ln: 7	gutter, trough	oluk	oluğ	اولق	
79	p. 35: ln: 10	death	ölüm	ölüm	اولوم	
80	p. 36: ln: 8	a rounded prominence; a protuberance	um	um	اوم	
81	p. 36: ln: 8	ten	on	on	اون	
82	p. 36: ln: 9	voice, sound	ün	ün	اون	
83	p. 36: ln: 9	flour	un	un	اون	
84	p. 50: ln: 1	ho! hola!	ay	ay	اى	
85	p. 81: ln: 6	rib	eyeğü	eyeğü	ايگو	
86	p. 32: srt 16	work	iş	iş	ايش	
87	p. 236: srt 4	worker	işçi	işci	ايشچى	
88	p. 55: ln: 7	spindle	iğ	iğ	ايگ	
89	p. 36: ln: 6; p. 78: ln: 7; p. 124: ln: 3	two	iki	iki	ايكى	
90	p. 34: ln: 7	tribe, people, nation; especially, a subdivision of a great general tribe	il	il	ايل	
91	p. 79: ln: 6	curse, imprecation	ilenc	ilenc	ايلنج	
92	p. 36 ln: 12	den, resort of wild beasts	in	in	اين	
93	p. 69 ln: 1	belief, faith, trust	inan	inan	اينان	

Conclusion

Redhouse's *Lexicon* printed in 1890 in İstanbul, Kaşgarlı Mahmud's *Dīvānu Lugātī't-Türk* was prepared today's Kirgizistan, Uygur and from there to almost Mediterranean Sea and was presented to Caliph in 1077 in Bagdad¹. Orthographically and

semantically unchanged 93 words proof us Turkish speaking people is used these words in 813 years and except a few of them still using today. This means that there is a strong and live continuity and connection, so we can calculate concretely the continuity from linguistic materials especially historical dictionaries.

As in our example there are some words do not change orthographically in time but some others change orthographically and semantically what

¹ Ercilasun, Ahmet B. – Akkoyunlu Ziyat, (çevirenler) Kaşgarlı Mahmud Divānu Lugātī't-Türk Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, p. xx.

is/are the reason/reasons of it? What is the percentage of rate of change? If we look at *Kāmūs-i Türkī* and *Lexicon* we will see that there are many

common words having same meaning *Dīvānu Lugāti't-Türk* with small orthographical changes. For example:

	Dict.	English	Transcription	Arabic	Dict.	Page – Line	Transcript.	Image
1	KT	open	açmak	أچمق	DLT	p. 92 line 4	acmak	
2	KT	rise	ağmak	أغمق	DLT	p. 96 line 15	ağmak	
3	KT	ayran	ayran	أیران	DLT	p. 73 line 5	ayran	
4	KT	game	oyun	اویون	DLT	p. 55 line 8	oyun	
5	KT	to crush	itişmek	ایتشمک	DLT	p. 100 line 2	itişmek	
6	KT	to catch cold	üşütmek	اوشوتمک	DLT	p. 114 line 2	üşütmek	
7	Lex.	bite	ısırmak	ایصرمق	DLT	p. 98 line 17	ısırmak	
8	Lex.	forget	unutmak	اونوتمق	DLT	p. 115 line 13	unıtmak	
9	Lex.	transfer	ahtarmak	أخترمق	DLT	p. 117 line 9	ahtarmak	
10	Lex.	barley	arpa	آرپا	DLT	p. 74 line 8	arba	
11	Lex.	duck	ördek	اوردک	DLT	p. 74 line 13	ördek	
12	Lex.	inner garment	içlik	ایچلک	DLT	p. 64 line 3	iclik	
13	Lex.	tall	uzun	اوزون	DLT	p. 51 line 6	uzun	
14	Lex.	bitterness	acılık	أجیلق	DLT	p. 86 line 5	acıklık	

Even from this small samples we can infer some clues: the first one is at the beginning a word *Dīvānu Lugāti't-Türk* uses ا aleph fetha above giving “a or e” voice except for in a few example ayran, but *Lexicon* and *Kāmūs-i Türkī* use systematically ا aleph with madda above for “a” voice, ایران ayran.

The second one is at the beginning a word *Dīvānu Lugāti't-Türk* uses ا aleph kasra below giving “ı, i” voice itişmek, but *Lexicon* and *Kāmūs-i Türkī* use systematically ا aleph and yeh for “ı, i” voice, ایتشمک itişmek.

The third one is at the beginning a word *Dīvānu Lugāti't-Türk* uses ا aleph damma above giving “u, ü, o, ö” voice ördek, but *Lexicon* and *Kāmūs-i Türkī* use systematically او aleph and waw for “u, ü, o, ö” voice, اوردک ördek.

The fourth one is in the middle of word *Dīvānu Lugāti't-Türk* usually uses ا aleph for giving “a” voice ağmak, but *Lexicon* and *Kāmūs-i Türkī* usually do not use ا aleph for giving “a” voice, اغمق ağmak.

The fifth one is in the middle of word *Dīvānu Lugāti't-Türk* usually uses ُ harakat damma for

giving “u, ü, o, ö” voice **اوزون** uzun, but *Lexicon* and *Kāmūs-i Türkī* usually use و waw for giving “u, ü, o, ö” voice, **اوزون** uzun.

The sixth one is in the middle of word *Dīvānu Lugāti't-Türk* usually uses ۛ harakat kasra for giving “ı, i” voice **اچغلق** acıglık *Lexicon* and *Kāmūs-i Türkī* usually use ی yeh for giving “ı, i” voice, **اچیلق** acılığ.

These examples indicates that orthography had changed in time, of course all languages and orthographies more or less change in the long run. But how we can trace back the process of changing, revealing the structure of process and deducing rules if there are. In our opinion, historical dictionaries, especially their common words must come together side by side with their periods and different orthographies, this enable us to see differences and similarities, from these we can deduce rules or widespread usages or preferences.

In Turkish language history there are many dictionaries, we cannot ignore any of them because every dictionary gives us information about something we do not know, even the worst dictionaries can sometimes give us some information that we cannot find in the best dictionaries. However, it is also clear that starting with the most common and most effective dictionaries will yield more accurate and reliable results. For these reason in our study we mainly use *Dīvānu Lugāti't-Türk*, Redhouse's *Lexicon* and *Kāmūs-i Türkī*.

Our study yielded the following conclusions: *Dīvānu Lugāti't-Türk* and Redhouse's *Lexicon* have 93 common words in terms of orthography and meaning. In the writing of *Dīvānu Lugāti't-Türk* words, the harakat carry almost the same function that letters carry. But in Redhouse's *Lexicon* and *Kāmūs-i Türkī* there is a tendency to write words without the need for harakat.

References

- Atalay, Besim (1985) (çeviren), *Divānu Lugāti't-Türk Tercemesi I-III*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1985
- Atalay, Besim (1986) (çeviren), *Divānu Lugāti't-Türk Dizini “Endeks” (IV)*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bilge, Kılıslı Rıfāt (Hazırlayan) *Divānu Lugāti't-Türk I-II* (1915), II (1917).
- Dankoff, Robert – Kelly, James. (1982-1985). *Türk Şiveleri Lügatı (Compendium of Turkic Dialects) – Dīvānu Luğat-it-Türk- / İnceleme – Tenkidli Metin – İngilizce Tercüme – Dizinler*, Yayınlayan: Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Basımevi I. Kısım: 1982, II. Kısım: 1984, III. Kısım: 1985.
- Kurt, Şaban, (Hazırlayan) (2008). *Kitābu Divāni Luğāti't-Türk Tıpkıbasım-Türkçe Sözcükler, Özel Adlar Dizini, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet B. (2014). – Akkoyunlu Ziyat, (çevirenler) Kaşgarlı Mahmud *Divānu Lugāti't-Türk Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Redhouse, Sir James W. (1987). *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1890, New Impression Librairie du Liban.
- Samî, Şemseddin. (1996). *Kāmūs-i Türkî*, 7. bs., Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Yavuzarslan, Paşa. (2010). (Latin Harflerine Çeviren, Hazırlayan) *Kāmūs-i Türkî Şemseddin Samî -*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Altymyshova Z.¹, Hassanaeva L.²

¹PhD, Department of History, Faculty of Humanities, Kyrgyz-Turkish University Manas, Kyrgyzstsn, Bishkek, e-mail: zuhraaltymyshova@gmail.com

²al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: leila_hassanaeva@mail.ru

**THE LEGAL BASIS OF THE DECREES OF THE COUNCIL
OF PEOPLE'S COMMISSARS OF THE RSFSR ABOUT ARCHIVE AFFAIRS
AND ARCHIVAL IDEOLOGIES IN KAZAKHSTAN**

The article examines the problems of the establishment of archival business in Kazakhstan and the peculiarities of the holding by the Soviet authorities of archival policy. Attention has also been paid to the organization of provincial and district archives in Kazakhstan and analysis of policy documents on historical, cultural and legal norms of archival activities. In the article the author analyzes the work of the archives of the district of Kazakhstan. The author on the basis of archival sources characterizes the success of archival construction, as evidenced by the fact that in 1925 the Unified State Archive Fund of the RSFSR was organized and all materials were divided according to the tome of their appearance on the pre-revolutionary and post-revolutionary respectively formed the Historical Archive and archive of the October Revolution.

Key words: Soviet power, Kazakhstan, provincial archives, district archives, documents.

Алтымышова З.¹, Хасанаева Л.М.²

¹PhD, Манас атындағы Кыргыз-Түркия университеті, Гуманитарлық білімдер факультеті, Кыргызстан, Бишкек к., e-mail: zuhraaltymyshova@gmail.com

²эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы к., e-mail: leila_hassanaeva@mail.ru

**Қазақстандағы мұрағат істері мен мұрағат идеологиясы туралы
РСФСР ХКК-інің декреттерінің заңдық негіздері**

Мақала отан тарихының өзекті мәселелерінің бірі мұрағат тарихына арналған. Яғни Қазақстандағы мұрағат ісіне байланысты кеңес өкіметі кезеңіндегі орталықтың шығарған директивалары мен декреттерінің бағыт-бағдарлары талданған. Мақалада кеңес өкіметінің орнауы тұсындағы Қазақстан архив қызметінің қалыптасуы мен орнығуы және кеңестік билік тарапынан жүргізілген архивтік саясат мәселесі қарастырылады. Сонымен қатар Қазақстан аумағындағы губерниялық, уездік архивтердің қалыптасуы туралы да мәселелер қарастырыла отырып, қоғамның тарихи, мәдени және құқықтық нормаларының архив қызметіне қатысты директивтік құжаттарға талдау жасалынады.

Түйін сөздер: Кеңес өкіметі, Қазақстан, губерниялық архив, уездік архив, құжаттар.

Алтымышова З.¹, Хасанаева Л.М.²

¹PhD, кафедра истории, гуманитарный факультет, Кыргызско-турецкий университет Манас, Кыргызстан, г. Бишкек, e-mail: zuhraaltymyshova@gmail.com

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: leila_hassanaeva@mail.ru

**Декреты СНК РСФСР об архивном деле и архивной идеологии
в Казахстане и их правовые основы**

В статье рассматриваются проблемы становления в Казахстане архивного дела и особенности проведения органами советской власти архивной политики. Также уделено внимание вопросам организации губернских и уездных архивов в Казахстане и сделан анализ директивных

документов об исторических, культурных и правовых нормах архивной деятельности. В статье автор анализирует работу архивов округа Казахстана. Автор на основе архивных источников характеризует успехи архивного строительства, о чём свидетельствует факт организации в 1925 году Единого государственного архивного фонда РСФСР и все материалы были разделены по времени их возникновения на дореволюционные и пореволюционные образовавшие соответственно Исторический архив и архив Октябрьской революции.

Ключевые слова: Советская власть, Казахстан, провинциальные архивы, районные архивы, документы.

Introduction

The onset of globalization in our age of scientific and technological achievements is accompanied by a change in the type of memory that serves as a collective identification of the society in the historical space, for a different type of memory aimed at identifying the individual in the space of culture, such is the opinion of modern researchers of civilization. Direct task of the current science, following the statement of V.G. Belinsky that we are questioning and interrogating the past, so that it explains our present and hinted at our future, – preserve both collective and individual memory. K.B. Gelman-Vinogradov quite rightly believes that «the success of creating a true portrait of an earthly civilization that contains a long-term perspective of the global impact of the human ming depends to a large extent on the real state of the world's archival source base as well as on its deep awareness as a planetary phenomenon» (Maksakov, 1959). Consideration of problems associated with the establishment of archival business in Kazakhstan, from this perspective, is the purpose of this article.

Main Part

Legislative grounds for the creation of the state archival service of KazASSR were laid in the archives and decrees of the Council of People's Commissars of the RSFSR in 1918-1919. In the works that were submitted on May 27-28, 1918 for consideration by the members of the draft Decree of the Council of People's Commissars of the RSFSR, the judgments of the reformers prior to the archival revolution of N.V. Kalachov and D.Ya. Samokvasov were included. As the organizer of the discussion was the historian, deputy to educate the people's commissars, S.N. Pokrovsky (Maksakov, 1959).

The Decree, despite the ambiguity of some individual cases, was the first legislative act of the new socialist state in the direction of centralizing the archive file, which referred to the general storage of documents. All archives of government agencies are liquidated as departmental institutions, and the cases

and documents stored in them now form a single State Archival Fund (SAF). The administration of the State Archival Fund is entrusted to the General Directorate of Archival Affairs (GDAA). The General Directorate of Archival Affairs is part of the People's Commissariat for Education, constituting a special part of it (Decree on the archives, 1985).

The meeting of the new Soviet government, regarding the incomplete completion of the archives and other decrees, culminated in various and heated debates of the archive structures. The concept of «centralization» – first of all, it is necessary to understand how the grouping of archival documents in order to preserve them from destruction, and in fact, over time, it should be seen as a bureaucratization of archival activities, which in turn means management by submission to one center.

Since the decree did not mention the nationalization of archival cases, in practice the process of replenishing the archive was carried out using a portable method. But, a critical attitude to the «Lenin's decrees» (Pshenichny, 1987), was formed relatively late.

The decree on the first archival cases in the national republics, including Kazakhstan, is the legal basis for organizing the archival structure.

In the localities, the basis for the legislation of the organization of archival activities, having approved four acts of the Council of People's Commissars of the RSFSR in 1919, significantly strengthened with the signature of the head of the Soviet government, V.I. Lenin.

In addition, signed by V.I. Lenin (CGA RK 544: 2) the decree «On the Storage and Destruction of the Archives» was adopted by the Council of People's Commissars of the RSFSR on March 31, 1919.

The relevant department of the archive, on a permanent basis, defines the documents arriving at the end of a certain period of storage as «historical materials» – «important documents from the point of view of studying the history of political, social, economic and diplomatic relations of different fragments of different spheres of life», and «One ... case or document» from documents «almost similar in content and form.» Thus, this decree is a

prerequisite for the scientific substantiation of the principle of selecting documents for the state fund.

Special selection committees were set up to determine which documents in the funds are to be stored, and which ones are to be destroyed. The process of selecting documents for destruction, in which there is no importance to the study of historical origin – was drawn up specially by special decrees.

The Decree on the Custody and Destruction of Cases laid the legal and organizational basis in the relations of other institutions of state archives. As a result, the archives of state institutions in the new structure turned out to be not just branches of state importance, but also owned the right to active surveillance and coordination activities within the sphere of office management and management. In 1918-1919, the decrees of the Council of People's Commissars of the RSFSR mainly included the most important issues of the formation of archives, and also had full relation to all categories of archival documents subject to state preservation. As a whole, the decrees on archive business approved the basic principles of the formation of archives. They determined the scope of the activities of archivists – that is, records of documents, office work of the institution, their selection for state storage, and ensuring their scientific consumption in terms of state interests. These documents played an important role in the formation of the archival structure of Kazakhstan.

In 1920, on the territory of the present Republic of Kazakhstan, there appeared departments for the creation of archives in administrative centers, the first archives.

In the early years of Soviet power, in the organization of archival affairs in Kazakhstan, the activity of the Orenburg representation of the RSFSR Main Archive played an important role, since in the capital of the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic (Autonomous Soviet Socialist Republics) – governmental institutions of the new socialist states were concentrated in Orenburg. On a number of occasions, with other legal acts of Soviet power, the effect of the Lenin Decree on archival affairs was carried out quickly in everyday life, rather than in other regions of Kazakhstan. This is explained by the fact that Petrograd and Moscow were closely located. After the signing of decrees on the archives of VI. Lenin, in the shortest time came to Orenburg (CGA RK 544: 3). In March 1919, a special instruction was created by the authorized GUAD (Main Department of Archival Affairs) of the RSFSR (CGA RK 544: 4).

The first issue of the need to organize archival affairs was raised in March 1920, at a meeting of the historical and statistical branch of the military commissariat of the Kazakh territory, where the deputy head of the department, A.P. Chuloshnikov touched upon the conditions for the creation of an extraordinary scientific and archival commission involving other persons published in a local newspaper under the title «... the works of the «Vesti of the Kyrgyz Krai» (CGA RK 81: 7). Under the chairmanship of A.P. Chuloshnikov, at a meeting of the scientific department of the Kazakh Military Revolutionary Committee, the question of organizing a central archive fund was considered. This department, which several times passed the path of reorganization as a scientific department, then a scientific sector, and after the Academic Center of the People's Commissariat for Republican Political Affairs – ensured the creation of archival activities in Kazakhstan, the drafting of important government decrees and a circular (order, order). At the meeting of the scientific commission in the composition of the People's Commissariat on the political affairs of the Kazakh ASSR, under the chairmanship of A.P. Chuloshnikov, the question of the archive was raised again. As a result, in order to solve the «... issue of creating a central archive of the province on the model of the state fund,» a resolution was passed on consideration of this issue in the collegium for political affairs of the people's commissariat (CGA RK 81: 13). The proposal to create an archive fund in the Orenburg region led to a duality of the situation, because at that time, the provincial archive operated in the city, which directly subordinated to the RSFSR Main Archive, since the autonomous republic did not exist. In this situation, the head of the provincial archives reported to Moscow. To him, the Head of the Archive (Chief Archive) explained that «the centralization and management of the archival fund must correspond to the administrative division. Regarding the issue of organization of the Kyrgyz (Kazakh) archival fund for the Steppe republics, this issue remains open until the general issue of managing this region is resolved» (CGA RK 544: 26).

In December 1920, the Kazakh ASSR was re-established as a sector of the People's Commissariat for Political Affairs, consisting of four departments. First of all, the Main Archive Office was established, which has the right of the department as the body that decides the question of creating an archive in all parts of the autonomous republics (CGA RK 81:27).

According to the decrees of the Council of People's Commissars of the RSFSR, a state

body responsible for organizing the archive was established in the localities of the republic. The Office for Archival Affairs, which did not submit to the highest bodies of state power and state administration, was subordinate to the People's Commissariat for Political Affairs, which was not a separate state sector.

It should be borne in mind that in those years the People's Commissariat for Political Affairs had little to do with creating the archive, as it was loaded with its other questions. In 1920-1921 at the collegium of the People's Commissariat questions were raised, proposed by the General Directorate for Political Affairs. Although, the People's Commissariat did not show interest in resolving the issues of creating the archive, its supply of equipment, security, in terms of its material and technical equipment.

At the same time, an urgent decree and a letter from the Council of the People's Commissariat of the Kazakh ASSR on December 8, 1922 played an important role in the initial period of the creation of the archive in the republic. This decree was to impose a ban on Soviet institutions to sell and destroy archives. The letter of the Kazakh ASSR was signed by the representative of the CCC, S. Seifullin, and in fact it was said: «Despite the fact that several times the ban was imposed on the storage, damage, destruction of the archive and called for the protection of the archive as the apple of the eye, as a place where valuable materials are stored. On the history of the region, archeology, ethnography, as well as on various sciences, not to mention even the careful storage of archives to this day, the storage without prior consent of the central archives of the KazKSR was under threat» (CGM RK 30: 19).

In 1922, the first official provision on the Central Regional Archive of the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic was approved. The archive received the status of the main custodian on the territory of Kazakhstan of all the already disassembled, valuable and important archives of scientific and historical importance, systematically classified as state institutions, as well as public organizations and individuals (CMA RK 544: 19).

According to the nature of the archival material on the model of the RSFSR archive, the regional archive was divided into several sections: the archive of the revolution, the section of pre-revolutionary documents, the reference library.

The creation of the archive in Kazakhstan was under the supervision of the establishment of the archive of the RSFSR, which took part in the initial stages of the organization of archival affairs. With a view to stop the accounting and grouping of funds in the establishment of the pre-revolutionary period in one place, the tasks were proposed to create a scientifically organized state archival network of union and autonomous republics.

Conclusion

Created by the first decrees of the Council of People's Commissars of the RSFSR, the archive service system worked out over the years made it possible to give documentary values the status of a national treasure and create optimal conditions for their preservation, study and use. Thus, it fulfilled its main purpose: it formed an informational «mold» of the life of society – a guarantor of preserving the true truth about the past.

Әдебиеттер

- Максаков В.В. (1959) Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарындағы мұрағат істері. Москва.
Кеңес үкіметінің 1918-1919 жж. Мұрағат істері бойынша қаулысы мен негізгі декреттері (1985). Москва.
Пшеничный А.П. (1987) Декретті даярлау туралы «РСФСР-дағы мұрағат істерін орталықтандыру мен қайта құру туралы». Кеңестік мұрағаттар. №6
ҚР ОММ 544к., 1т., 2б.
ҚР ОММ 544к., 1т., 3б.
ҚР ОММ 544к., 1т., 4б.
ҚР ОММ 81к., 1т., 7б.
ҚР ОММ 81к., 1т., 13б.
ҚР ОММ 81к., 1т., 13б.
ҚР ОММ 544к., 1т., 26б.
ҚР ОММ 81к., 1т., 27б.
ҚР ОММ 30к., 1т., 162 і., 19б.
ҚР ОММ 544к., 1т., 19б.

References

- Maksakov V.V. (1959). Archival work in the first years of Soviet power. Moscow.
Decree on the archives and the main decrees of the Soviet Government of 1918-1919. (1985) Moscow.
Pshenichny A.P. (1987). The preparation of the decree «On the centralization and reorganization of archives in the RSFSR». Soviet archive. №6.
CGA RK 544 fund, 1 opis, p.2.
CGA RK 544 fund, 1 opis, p. 3.
CGA RK 544 fund, 1 opis, p.4.
CGA RK 81 fund, 1 opis, p.7.
CGA RK 81 fund, 1 opis , p.13.
CGA RK 81 fund, 1 opis, p.13.
CGA RK 544 fund, 1 opis, p.26.
CGA RK 81 fund, 1 opis, p.27.
CGA RK RK 30 fund, 1 opis, p.162, 19.
CGA RK RK 544 fund, 1 opis, p.19.

Саурықов Е.¹, Әбдімомынов Н.²

Тараз инновациялық-гуманитарлық университеті, Қазақстан, Тараз қ.,
¹e-mail: e_saurykov@mail.ru ²e-mail: nurtas-talgat@inbox.ru

**БАТЫС ДЕРЕКТЕРІ БОЙЫНША ҒҰН ТІЛІНЕ ҚАТЫСТЫ
ТАРИХИ ЕСІМ АТАУЛАРЫ**

Мақаланың бірінші бөлімінде V-VI ғасырлардағы грек және латын авторларының шығармалары негізінде еуропалық ғұндардың есім атаулары қарастырылған, ал екінші бөлімінде ғылыми тұрғыдан атақты ғұн билеушісі, әрі қолбасшысы Еділ патшаның есімі жан-жақты талданған. Сонымен қатар, XX ғасырдың батыстық тарихшы-тілші ғалымдарының зерттеулері салыстырмалы түрде талданған. Атап айтқанда, О. Маенхен-Хелфен, Вамбери және О. Прицак. Мақаланың маңыздылығы – отандық түркітану ғылымында бұл бағыттың алғаш рет зерттелуі және мақалада тарихи кезеңнің грек және латын тілінде жазған замандас авторлардың (Приск, Олимпиодор, Созомен, Иордан, Аммиан Марцеллин және т.б.) тарихи мәліметтерін кеңінен пайдаланылуында болып отыр.

Түйін сөздер: түркітану, ғұн тілі, есім атаулары, грек және Рим авторлары, Аттила.

Saurykov Yerbolat¹, Abdimomynov Nurtas²

Taraz Innovative Humanitarian University, Kazakhstan, Taraz,
¹e-mail: e_saurykov@mail.ru ²e-mail: nurtas-talgat@inbox.ru

The Historical Names of European Huns by Western source

In the first part of the article, the authors consider the proper names of the European Huns on the basis of the works of Greek and Latin authors of the V-VI centuries, and in the second part of the article the authors give detailed analysis of the proper name of the great Hun ruler and commander Attila. In addition, in this article is given an comparative analysis of the works of Western historians, linguists of the twentieth century. Such as, O. Mahenchen-Helfen, Wambury and O. Pritsak. The importance of the article is that this direction studies for the first time in the national Turkology, also the works of Greek and Latin authors (Prisk, Olimpiodorus, Sozomen, Jordan, Ammianus Marcellinus, etc.) are widely used in this article.

Key words: Turkology, Hunnic language, proper names, Greek and Latin authors, Attila.

Саурықов Е.¹, Абдимомынов Н.²

Таразский инновационно-гуманитарный университет, Казахстан, г. Тараз,
¹e-mail: e_saurykov@mail.ru ²e-mail: nurtas-talgat@inbox.ru

Исторические имена европейских гуннов по западным источникам

В первой части данной статьи авторы рассматривают имена европейских гуннов на основе трудов греческих и латинских авторов V-VI веков, а во второй части статьи авторами проведен развернутый анализ имени великого гуннского правителя и полководца Аттилы. Кроме этого, сделан сравнительный анализ выводов западных историков-лингвистов XX века, таких как, О. Маенхен-Хелфен, Вамбери и О. Прицак. Важность статьи заключается в том, что данное направление впервые изучается в отечественной тюркологии, а также в исследовании широко используются труды греческих и латинских авторов-современников (Приск, Олимпиодор, Созомен, Иордан, Аммиан Марцеллин и т.д.).

Ключевые слова: тюркология, гуннский язык, личные имена, греческие и римские авторы, Аттила.

Кіріспе

Ғұн дәуіріне қатысты мәселелер отандық түркітану ғылымы үшін жай ғана зерттеу тақырыптарының бірі емес. Ғұн кезеңі біздің елдігіміз бен өркениетіміздің қалыптасуында маңызды кезеңдердің бірі болып табылады. Шығыстану ғылымында француз ғалымы Йозеф де Гинь зерттеулерінен (De Guignes, 1756) бастау алған ізденістер нәтижесінде бүгінге дейін Ғұн тарихына қатысты ауқымды тарихнамасы мен деректік базасы жасалды. Соған қарамастан, бүгінге дейін ғұндардың сөйлеген тілі (Ғұн тілі – шамамен б.з.д. I мыңжылдығы мен б.з. V ғасыр аралығында Моңғолиядан Шығыс Еуропаға дейінгі сунну-ғұндар үстемдік құрған аймақтарға таралған **қарым-қатынас тілі болып табылады**) мен оның қай тілдік топқа жататындығы әлі күнге дейін дискуссиялық бағыттардың бірі болып отыр. Сол сияқты Қытай деректеріндегі суннулар мен Батыс деректеріндегі ғұндар арасындағы этно-лингвистикалық байланыстар зерттеушілер арасында жалпылама мойындалғанымен, XX ғ. екінші жартысынан бастап, бірқатар батысеуропалық зерттеушілер оны жоққа шығарды. Мұның себебі ғұн тіліне қатысты **деректердің жеткіліксіздігінен туындап** отыр. Ғұн тіліне қатысты басты дерек көзі ежелгі қытай, латын және грек авторларының шығармаларында кездесетін есім атауларынан ғана тұрады (Maenchen-Helfen, 1973: 377). Бұл есім атаулары да сунну-ғұндардың сөйлеген тілінің **ішкі мазмұнын толық аша алмайды**. Дегенмен, қол жетерлік деректер бойынша салыстырмалы тілдік және тарихи әдістерді қолдана отырып, XIX-XX ғғ. **Еуропа мен Ресейдің танымал** шығыстанушы ғалымдары ғұн тілінің шығу тегіне қатысты ғылыми болжамды пікірлер айтып өтті (**Ж.-П. Абель-Ремюзе, К. Ширатори, Ю. Клапрот, В.В. Бартольд, Л.Н. Гумилев, М.В. Крюков, П. Пеллио, Г. Рамстед, Э. Пуллиблэнк, О. Прицак, О. Маенхен-Хелфен және т.б.**). Зерттеушілердің басым көпшілігі сунну-ғұндардың негізін құраған тайпалар түркітілдес болғанын мойындайды. Ғұн тілі мен оның деректері жөнінде **отандық ғылымда әлсіз зерттелген** немесе тіпті зерттелмеген тұстары да бар. Осыған байланысты тақырыпты зерттеу отандық ғылым үшін тың және қай жағынан алсақ та маңызды екендігін аңғаруға болады.

V-VI ғғ. грек және латын авторларының еңбектеріндегі ғұн есім атаулары

Еуропалық ғұндарға тиесілі есім атауларын V-VI ғасырларда өмір сүрген шамамен 14-ке жуық **грек және латын авторларының жазбаларынан** кездестіре аламыз (Maenchen-Helfen, 1973; Pritsak, 1982). Кейінгі кезеңдерде, яғни **VII-IX ғасырлардағы Византия тарихшылары** өз шығармаларында ғұн атаулары жөнінде жазып өткен. **Бірақ, олар өздеріне дейінгі замандас авторлардың еңбектерін дерек көзі ретінде пайдаланған.** Сондықтан олар есім атауларын қайталаған. Ғұн есім атаулары жөнінде ең алдымен грек тілінде жазылған Византия авторларының шығармаларын ерекше атап өту қажет. **V-VI ғасырларда Византия авторлары** солтүстік варвар халықтары арасында ғұндар жөнінде айтарлықтай хабардар болған (Maenchen-Helfen, 1973: 377). Ғұн есім атауларын **басым бөлігі кейінгі антика дәуірінің тарихшысы, оқиғалармен замандас жазушы, әрі дипломат Приск (грек. Πρίσκοϲ, Πανίτης, V ғ. өмір сүрген)** шығармаларында кездеседі. Приск, Ғұн патшалығындағы Византияның елшісі ретінде **448-449 жылдары Атиланың сарайында** тұрған. Сондықтан Приск жазбаларындағы мәліметтерді сенімді дерек көзіне жатқызуга болады. **Приск грек тілінде Византия тарихына** арналған сегіз томдық тарихи еңбектің (грек тілінде: Ἰστορία Βυζαντιακή) авторы болған. Бұл еңбек Атиланың Ғұн империясының билігінен бастап, Византиядағы император Зеноның билігіне дейінгі уақыт мерзімін қамтиды (433-474 жж.). Присктің шығармалары фрагментті түрде ғана бізге жеткен. **Дегенмен, Ғұн патшасы Атиланың сарайында болған кезеңіндегі мәліметтер** жақсы сақталған (Given, 2015). Шамасы, Приск ғұн және гот тілдерін жетік меңгерген. **Өйткені, ғұн есім атауларының басым көпшілігі осы Присктің шығармаларында** жазып қалдырылған. Оның көпшілігі басқа грек, латын авторларының еңбектерінде қайталанатын. Төмендегі кестеде оның шығармаларындағы ғұн есімдері көрсетілген. Бұдан басқа Византия авторларының еңбектерінде ғұн есім атаулары сирек кездеседі. Атап айтқанда, V ғасырдағы көрнекті Византия тарихшысы Олимпиодор (грек. Ὀλύμπιόδωρος; шамамен 380-425 жж.) шығармасынан Δονάτος және Χαράτων есімін

кездестіреміз. Бұл автор да Византияның ресми елшісі ретінде 412 жылы Ғұн билеушісіне барып қайтқан. Келесі бір **Византия тарихшысы Агафий Миренейский** (лат. *Agathias Scholasticus*, 536-582) шығармасынан да **екі есім атауы**: Ἐλμιγγεῖρος және Ἐλμινζοὸρ жазып қалдырылған. V ғасырдың бірінші жартысындағы шіркеу тарихшылары: **Сократ (Socrates of Constantinople 380-440)**, Созомен (Sozomen of Ghazzah, 400-450), және Феодорит Кирский (Theodoret of Antioch (386-457) шығармаларында да ғұн есім атаулары кездеседі (Pritsak, 1982: 431-432). **Латын тілді авторлардың ішінде про-римдік остгот тарихшысы Иордан (Jordanes, ? – 551) өзінің «Gética» немесе гот (және ғұн) тарихы жөнінде**

жазған шығармасында ғұн есім атауларын кездестіруге болады. Иорданның шығармалары бойынша **жалпы саны он үш ғұн есімі атауы** анықталған. Бұл есім атауларының ішінде алты есім грек авторы Прицк шығармасында грек тіліндегі нұсқасында кездеседі, яғни қайталанаты (*Attila* = Ἄττιλας, *Bleda* = Βλήδας, *Dintzic* = Δεγγιζίχ, *Hernac* = Ἡρνάχ, *Mundzuc* = Μουνδίουχον³», *Roas* = Ῥοσά^{gen}), **біреуі Созомен шығармасында (Huldin = Οὐλδίν ~ Οὐλδης) және екеуі Сократ шығармасында (Octar = Ουπταρος, Roas = Ῥούγας) қайталанаты.** Иордан өз шығармасында бұлардан бөлек төрт Ғұн есімін көрсетілген: *Balamur*, *Ellac*, *Emnetzur* және *Vltzindur*.

Ғұн есім атаулары бойынша грек және латын деректері
(О. Прицактың зерттеуі бойынша (Pritsak, 1982: 435).

№	Ғұн тарихындағы уақыт мерзімі	Грек тілді деректер			Латын тілді деректер		
		Автор немесе шығарма аты	Мерзімі	Ғұн есім атаулары	Автор немесе шығарма аты	Мерзімі	Ғұн есім атаулары
а) Атилла әулетінің мүшелері							
1	375				Jordanes	551	Balamur
2	395	Priscus	d. ca. 472	Βασίχ			
3	395	Priscus	d. ca. 472	Κουρσίχ			
4	ca. 395-410	Sozomen	ca. 450	Ουλδης, Οὐλδίν	Orosius	fl. 414-417	Uldin
		Zosimus	after 498	Οὐλδης	Marcellinus Comes	534	Huldin
					Jordanes, «Romana»	551	Huldin
5	ca. 410-412	Olympiodorus	425	Δονάτος			
6	ca. 412-420	Olympiodorus	425	Χαράτων			
7	ca. 420-430	Priscus	d. ca. 472	Μουνδίουχον	Jordanes	551	Mundzuc
		Theophanes	810-814	Μουνδίου			
8	d. 430	Socrates	d. 440	ΟΟπταρος	Jordanes	551	Octar
9	ca. 430-433	Socrates	d. 440	Ῥούγας	«Gallic Chron. 452»	ca. 452	Rugila
		Priscus	d. ca. 472	Ῥούα, Ῥούαν	«Gallic Chron. 511»	6th century	Ruga
		Theodoret	d. ca. 451	Ῥωίλας	Jordanes	551	Roas
10	d. 449	Priscus	d. ca. 472	Ῥήβάρσιον			
11	448-449	Priscus	d. ca. 472	Ἐσκάμ			
12	433-444	Priscus	d. ca. 472	Βλήδας	«Gallic Chron. 452»	452	Bleda
		Marcellinus Comes	534	Βλίδας	Marcellinus Comes	534	Bleda
		«Chronicon paschale»	shortly after 628	Βλίδας	Jordanes	551	Bleda
13	433-453	Priscus	d. ca. 472	Ἄττιλας	«Gallic Chron. 452»	452	Attila
		Procopius	545-551	Ἄττιλας	«Gallic Chron. 511»	6th century	Attila

№	Ғұн тарихындағы уақыт мерзімі	Грек тілді деректер			Латын тілді деректер		
		Автор немесе шығарма аты	Мерзімі	Ғұн есім атаулары	Автор немесе шығарма аты	Мерзімі	Ғұн есім атаулары
		Malalas	d. 578	Ἀττίλας	Marcellinus Comes	534	Attila
					Jordanes	551	Attila
					«Anon. Ravennas»	ca. 700	Attyla
14	d. 433	Priscus	d. ca. 472	Ἀτακάμ			
15	d. 433	Priscus	d. ca. 472	Μάμαδ			
16	d. 451				«Gallic Chron. 511»	6th century	Laudaricus
17	d. 455				Jordanes	551	Ellac
18	d. 469	Priscus	d. ca. 472	Δεγγιζίχ	Marcellinus Comes	534	DenzicisB ^{en}
		Marcellinus Comes	534	Δινζίχιρος			
		«Chronicon paschale»	shortly after 628	Δινζίριχος, Δινζίχ	Jordanes	551	Dintzic
19	fl. after 469	Priscus	d. ca. 472	Ἡρνάχ	Jordanes	551	Hernac
20	fl. after 469				Jordanes	551	Emnetzur
21	fl. after 469				Jordanes	551	Vltzindur
22	5th-6th century	Theophanes	810-814	Γιέσμου			
23	d. 536	Procopius	545-551	Μοῦνδος	Marcellinus Comes	534	Mundo
		Malalas	d. 578	Μοῦνδος	Jordanes	551	Mundo
		Theophanes	810-814	Μοῦνδος			
24	fl. 556	Agathias	ca. 536-582	Ἐλμίγγειρος			
25	fl. 556	Agathias	ca. 536-582	Ἐλμινζούρ			
b) Ғұн мемлекеттік қайраткерлері мен офицерлерінің есімдері							
26	ca. 448-449	Priscus	d. ca. 472	«Ἀδάμει»			
27	ca. 448-449	Priscus	d. ca. 472	Βέριχος			
28	ca. 448-449	Priscus	d. ca. 472	Ἐδέκων			
29	ca. 448-449	Priscus	d. ca. 472	Ζέρκων			
30	ca. 434-449	Priscus	d. ca. 472	Ἡσλαν»»			
31	ca. 448-449	Priscus	d. ca. 472	Κρέκων			
32	ca. 448-449	Priscus	d. ca. 472	Ὀνηγήσιος	«Vita sancti Lupi» (d. 479)		Hunigasioäbi.
33	ca. 448-449	Priscus	d. ca. 472	Σκόττας			

Ғұн есім атаулары жөніндегі талдаулар мен зерттеулер

Ежелгі латын, грек авторларының мәліметтері негізінде ғұн тіліне қатысты есім атауларының тізімін құрып, оны жүйелі түрде

зерттеумен алғашқылардың қатарында Венгрия түркітанушы ғалымы Вамбери (венгр. Vámbéry Ágmin 1832-1913) болды (Vámbéry, 1882). Дегенмен, Вамберидің тізімі толық болмады және оның этимологиялық талдауларында көптеген әсершіліктер байқалады. Дегенмен, Вамбери

методологиялық жағынан дұрыс жолды таңдады (Maenchen-Helfen, 1973: 377). Келесі бір зерттеуші Гарвард университетінің профессоры болған, этникалық украин ғалымы Омелян Прицак еуропалық деректер бойынша жалпы саны 33 ғұн есім атауын, оның ішінде ғұн патшасы Аттила мен оның әулеті мүшелерінің (1. *Balamur*; 2. *Basig*; 3. *Kiirsig*; 4. *Öldin*; 5. *Donaf*; 6. *QaraTön*; 7. *Munjuq*; 8. *Öktär*; 9. *Hr-Ögä*; 10. *Öy Bars*; 11. *Es Qäm*; 12. *Blidä*; 13. *Attila*; 14. *Ata Qäm*; 15. *Mamas'*; 16. *Laudaricus*; 17. *Elläg*; 18. *Deijircig*; 19. *Hernäk*; 20. *Emmciir*; 21. *Ölcindür*; 22. *Gesam*; 23. *Munju*; 24. *Elmingir*; 25. *Elmencür*) және сол кезеңдегі Ғұн мемлекетінің қайраткерлері мен офицерлерінің есімдерін (26. *Adam*; 27. *Berik*; 28. *Edäkün'*; 29. *Cerkün*; 30. *Eslä*; 31. *Krekän*; 32. *Ünegäsi*; 33. *Sköttä*) анықтап, талдаған. Оның тізімі нақты, әрі тиянақты жасалған. Сонымен қатар автор, «варварлық» есім атауларының одан да көп екенін және ол тек бұл есімдерді арнайы іріктеп алғанын да айтып өткен (Pritsak, 1982: 430). Еуропалық Ғұн атаулары жөнінде зерттеген келесі зерттеуші австриялық шығыстанушы Отто Маенхен-Хелфен жоғарыда көрсетілген грек және латын авторларының шығармалары негізінде 80-ге жуық Ғұн есім атауларын анықтап, талдаған. О. Маенхен-Хелфен ғұн есім атауларының шығу тегіне үлкен көңіл бөлген. Осыған байланысты есім атауларын негізінен шығу тегіне байланысты тілдік топтарға бөліп, қарастырған.

1. Германдық есім атаулары (Germanized and Germanic Names) – Attila, Bleda, Edekon, Laudaricus, Onegesius, Ragnaris, Ruga;

2. Ирандық есім атаулары (Iranian names) – Αισχυάνας, Amazukes, Balas, Hormidas, Chorso-manos, Chorsomantis, Styrax, Glones, Zabergan, Zartir;

3. Түркі есім атаулары (Turkish names) – Althias, Atakam, Basich, Berichos, Dengizich, Ellac, Elmingeir, Elmintzur, Emnetzur, Erekan, Eskam, Iliger, Kutilzis, Mundzucus, Sandil, Sandilchos, Zolbon;

4. Шығу тегі анықталмаған есім атаулары (Names of undetermined origin) – Adamis, Aigan, Akum, Anagios, Argek, Askan, Balamber, Balach, Boarex, Bochas, Ernach, Esla, Gordas, Gubulgudu, Chalazar, Charaton, Chelchal, Chinalon, Kuridachos, Mama, Muageris, Odolgan, Oebar-sios, Sanoeces, Sigizan, Simmas, Sinnion, Skotta, Sunikas, Tarrach, Turgun, Uldin, Uldach, Ultzindur, Zilgibis;

5. Гибридтік есім атаулар (Hybrid names) – Apsich, Apsikal, Kursich, Tuldila.

О. Маенхен-Хелфен бұл атаулардың көпшілігін қысқаша талдап өткен, ал кейбірін жай ғана атап өткен. Әрине, О. Маенхен-Хелфен тізімі бірқатар кемшіліктерге қарамастан есім атауларын түрлі тілдік топтарға топтастыруы методикалық жағынан дұрыс. Шығу тегі жағынан Ғұн есім атауларын тек бір тілдік топқа топтастыра алмаймыз. Өйткені, Ғұн империясының этникалық құрамы ала-құла болған. Ғұн қоғамының негізі Орал аймағында II-IV ғасырларда шығыстан келген түркітілдес сьоннулар (Зерттеушілердің басым көпшілігі Ғұн тілінің шығу тегі жағынан түркі тілдік тобына жақын екендігін мойындайды), сарматтар мен жергілікті угор тайпаларынан құралса, ғұндар батысқа қарай жылжыған сайын олардың этникалық құрамына аландар, остгот, герул, гепид және тағы басқа тайпалар кірді. Сондықтан Ғұн империясында көптеген тілдерде сөйлеген. Мұны ежелгі грек авторы Прицктің мәліметі де растайды. Оның айтуы бойынша: «Being a mixture of peoples, in addition to their own languages they cultivate Hunnic or Gothic or (in the case of those who have dealings with the Romans) Latin. But none of them can easily speak Greek», – деген еді (Blockley, 1983: 266-267). Бұдан түсінетініміз, түрлі халықтардан құрала отырып, олар өз тілдерінен басқа ғұн немесе гот тілінде, латын тілінде (Римдіктермен байланысқа түскен жағдайда) латын тілінде сөйлеген. Бірақ, олардың бірде бірі грек тілінде еркін сөйлей алмаған дейді. Осыған байланысты есім атауларының ішінде түркі есімдерінен басқа герман, парсы есімдерін кездестіруге болады. Корейлік зерттеуші Hyun Jin Kim пікірінше, ғұн есім атауларының кейбірінің герман тіліне бейімделуі ғұн элитасының батыстағы тәуелсіз герман тайпаларын бағындыру мен басқаруды жеңілдетуге байланысты жасалған саналы түрде әрекеті дейді (Kim, 2013: 93). Ғұн империясының батысында негізінен гот тайпалары өмір сүрген, ғұндар шамасы ғұн тілінде және гот тілінде сөйлеген, сондықтан герман атауларын алу ғажап емес (Kim, 2013: 30).

Аттила – Еділ патша есіміне қатысты талдаулар

Жоғарыда көрсетілген ғұн есім атауларының барлығын бір мақаланың көлемінде талдап шығу мүмкін емес. Сондықтан осы мақалада Ғұн империясының даңқты билеушісі болған Аттила (лат. Attila, грек. Αττίλας, ортағ. неміс. Etzel) есімін ғана үлгі ретінде талдауды мақсат еттім.

Қазақ халқы *Edil* патша атаған, ал латын деректерінде *Attila* есімі шығу тегі жағынан түркі тілдеріне жақын және фонетикалық жағынан да, семантикалық жағынан да ешқандай қиындық туғызбайтын атау секілді. Елімізде түркі тарихымен біршама таныс әрбір азаматы Аттила есімін түркі тілдеріндегі *atta/ata* – әке, *el/il* – ел, өлке немесе *Edil* өзенінің атымен байланыстырады. Дегенмен, Аттила есімі зерттеушілер арасында әлі күнге дейін шығу тегі жағынан да, мағынасы жағынан да ортақ бір мәмілеге келмеген атауларының бірі.

Еуропа зерттеушілерінің басым көпшілігі Аттила есімінің шығу тегі шығыс-германдық болып табылады деген пікірді қолдайды. Ежелгі готтық немесе гепидтық *atta*, «әке» деген сөзіне *ila* – диминутивтік жұрнағының жалғауынан тұрады дейді (Maenchen-Helfen, 1973: 386). Ал мағынасы жағынан *kiivi әке* деген сөзді береді (Schönfeld, 1906: 275; Snædal, 2015: 211). Аттила (Этцель) есімі уақыт өте келе пайда болған лингвистикалық өзгерістерге қарамастан орта ғасырлардан бері Германия топонимикасында сақталған. Мысалы, «Hetzelistal» («Hetzelninstall») атауының сөзбе-сөз аудармасы «Этцел дала-сы», бұл Оффенбург жерінде, сонымен қатар «Hetzelhof» («Etzelhof»), «Atzelhof» («Этцел ауласы»), Гейдельбергде, Atzelbach («Этцель бұлағы») Оттенхенде, «Attlisberg» («Аттли тауы»). Сонымен қатар, Otto J. Maenchen-Helfen-нің пікірінше, Аттила есімі – сирек кездесетін атау емес дейді. Мысалға, Та бірқатар ағылшын географиялық атауларында да (Attleford, Attlefield, Attleborough, Attlebridge) кездеседі дейді. Ғалымның пікірінше, бұл атаулар Ғұн билеушісінің атымен байланысы жоқ дейді (Maenchen-Helfen, 1973: 386).

Кейбір ғалымдар, Аттила мен Волганың түрікше атауы *Atil* атауының арасындағы ұқсастық әсерінен бұл атаулардың түбі бір атау екендігін алға тартқан. Дегенмен, олар бұл атаулардың фонетикалық және семантикалық байланыстарына назар аудармаған. Rásonyi Аттила есімінің соңғы -а жалғауына біршама алаңдаушылық білдірген, бірақ оны бастапқы формасына келтірген кезеңде одан айырылуға болады деген. Ол Присктің Ἀττήλας есіміндегі -ας жалғауын грек жалғауы ретінде қарастырған және Ethela (автор – Кезаи) есімін мадыарлық диминутив ретінде қарастырған. Осылайша, ол Atil = Átil, Волга, немесе, қарапайым «үлкен су» деп атаған. Дегенмен, Присктің мәліметіндегі есім атаулары бойынша Rásonyi пайымдауы сенімсіздеу. Латынша сияқты Attila, грек тілінде

де – а жалғауымен аяқталады. Мысалы: Ἀνσίλας = Ансила, Οὐνίλας = Гунила, Τωτίλας = Тотила, Οὐλφίλας = Вульфила және тағы басқалары (Maenchen-Helfen, 1973: 386). Дегенмен, корей зерттеушісі Hyun Jin Kim-нің айтуынша, Хизердің гот тіліндегі атаулары, атап айтқанда Аттила мен Бледа шығу тегі жағынан түркі этимологиясына жақын келеді дейді. Сонымен қатар, Хизер Аттилаға дейін Ғұн билеушілерінің, оның әкесі Мундзук, немере ағалары Ostar, Ruga, Oebarsius, әйелі Krega, қайын атасы Eskam, және балалары Ellac, Dengizich және Ernac атауларының шығу тегі түркілік екендігін есепке алмаған дейді (Kim, 2013: 30). О. Прицак Аттила есімін Волганың түркі тіліндегі атауы Еділ сөзімен байланыстырды. Оның пікірінше, Atil, Adil және тағы басқалары Attila атауын береді. Оның пікірінше, Византия деректерінде Волганың атауы Ἀττίλαν(асс), Тіл, Ἀστήλ және Ἀτήλ атауларымен кездеседі. Бұл атау формаларынан байқайтынымыз Волганың алтайлық атауының екі сөзден тұратынын көрсетеді: *ас* и *тил*, *тл*, *тел*, сондай-ақ, екінші сөз кеңейтілген формадан тұрады *тил + а*. Тал (Таль) атымен белгілі екі өзен бар. Бірі Балхаш өзеніне құяды, екіншісі Сырдария бассейнде жатыр. Қарапайым түркі әрпі *a/ä* чуваштың *i/i* әрпіне ерте кезде өзгеріп кеткен.

Чуваштық *as тек жұрнақ күйінде ғана сақталған және «үлкен, ұлы» деген мағына береді. Ғұн тілінде, яғни бұлғар-чуваш тілінде жетілген, *äs-til, *äs-til-a, шамасы, үлкен су, үлкен өзен, үлкен теңіз деген мағына берсе керек. Čingis qa'an және dalai-in qa'an баламасы сияқты «мұхит = жалпыға бірдей діни билеуші, Аттила, *ättila < *äs-tila мағынасы жағынан «мұхит сияқты» бәрін сыйдыра алатын» жалпыға ортақ (билеуші)» деген мағына білдіреді дейді (Maenchen-Helfen, 1973: 387). АҚШ зерттеушісі Питер Голден өз шығармасында, (László Rásonyi сияқты) украиндық профессор Pritsak-тың пікіріне сүйене отырып, Аттила есімін ежелгі грек авторы Menander жазбасындағы Attilan атауын Волга өзенінің (түркіше *Atil/Itil*; «ұлы өзен») атауы ретінде айтқан мәліметімен байланыстырады. Нақтырақ айтқанда, зерттеуші Аттила есімін Еділ өзенінің атауымен байланыстырып, атаудың түркілік атау екендігін растайды (Golden, 1992: 90).

Исландия университетінің профессоры, тілші ғалым Magnus Snædal бұл мәселеге қатысты жазған мақаласында Аттила есімінің шығу тегі готтық болды деген пікір нақты емес дейді. Шамасы, бұл бастапқыдан шығу тегі ғұндық есім атауы болған дейді ғалым. Өйткені, *atta* (әке,

ата, тек, баба) сөзі миграциялық атау ретінде көптеген тілдерге тән болып келеді. Оның ішінде түркі тілдерінің басым көпшілігінде қолданылады. Шамасы, Аттила есімі түркі-моңғолдық *at, adyu/agta* (жауынгерлік ат) және түрікше *atli* (салт атты) деген сөздерден шығуы да мүмкін дейді (Snædal, 2015: 211-219).

Қорытынды

Мақала соңында айтарым, ғұн есім атауларын талдауда бірқатар зерттеушілер оның шығу тегі

бойынша біршама бұрмалаушылықтар жасаған. Сонымен қатар, ғұн тілінің фонетикалық жүйесі қандай болса да, ол ежелгі грек және латын тілінен ерекшеленгені айтпаса да түсінікті жайт. Тіпті, ежелгі дәуірі авторы ғұн есім атауын оқырманға жеткізген кезеңде, қалайда болса ол өзінің әліпбиін қолданатыны хақ, ал ол есім атауының айтылуын бұрмалайды. Бірқатар есім атаулары транскрипциялау рәсімінен сәтті өтуі мүмкін, ал көпшілігі айтарлықтай бұрмаланған. Сондықтан алдағы зерттеулерде ізденушілер осыны ескеру қажет.

Әдебиеттер

- Blockley R.C. (1983). *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: without special title* (Vol. 1). Francis Cairns.
- De Guignes J. (1756). *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares occidentaux, ouvrage tiré des livres chinois* [General history of the Huns, Turks, Mongols and other Western Tartars by Chinese sources]. Paris.
- Given J.P. (2015). *The Fragmentary History of Priscus: Attila, the Huns and the Roman Empire, AD 430-476*. Translated with an introduction by John Given. Arx Publishing, LLC.
- Golden P.B. (1992). *An introduction to the history of the Turkic peoples: ethnogenesis and state formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East*. Harrassowitz.
- Kim H.J. (2013). *The Huns, Rome and the birth of Europe*. Cambridge University Press.
- Maenchen-Helfen O. (1973). *The world of the Huns: studies in their history and culture*. University of California Press.
- Pritsak O. (1982). The Hunnic language of the Attila Clan. *Harvard Ukrainian Studies*, 6(4), 428-476.
- Schönfeld M. (1906). *Wörterbuch der altgermanischen personen-und völkernamen: nach der überlieferung des klassischen altertums* (Vol. 2) [Dictionary of Old-German people and peoples: according to the tradition of ancient antiquity]. C. Winter.
- Snædal M. (2015). Attila. *Studia Etymologica Cracoviensia*, (20), 211. 211-219.
- Vámbéry H. (1882). *Der Ursprung der Magyaren*. Leipzig: FA Brokhaus.

References

- Blockley R.C. (1983). *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: without special title* (Vol. 1). Francis Cairns.
- De Guignes J. (1756). *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares occidentaux, ouvrage tiré des livres chinois* [General history of the Huns, Turks, Mongols and other Western Tartars by Chinese sources]. Paris.
- Given J.P. (2015). *The Fragmentary History of Priscus: Attila, the Huns and the Roman Empire, AD 430-476*. Translated with an introduction by John Given. Arx Publishing, LLC.
- Golden P.B. (1992). *An introduction to the history of the Turkic peoples: ethnogenesis and state formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East*. Harrassowitz.
- Kim H.J. (2013). *The Huns, Rome and the birth of Europe*. Cambridge University Press.
- Maenchen-Helfen O. (1973). *The world of the Huns: studies in their history and culture*. University of California Press.
- Pritsak O. (1982). The Hunnic language of the Attila Clan. *Harvard Ukrainian Studies*, 6(4), 428-476.
- Schönfeld M. (1906). *Wörterbuch der altgermanischen personen-und völkernamen: nach der überlieferung des klassischen altertums* (Vol. 2) [Dictionary of Old-German people and peoples: according to the tradition of ancient antiquity]. C. Winter.
- Snædal M. (2015). Attila. *Studia Etymologica Cracoviensia*, (20), 211. 211-219.
- Vámbéry H. (1882). *Der Ursprung der Magyaren*. Leipzig: FA Brokhaus.

Чаргынова Г.О.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: charginova.gulza@mail.ru

**ЖЕТИШАҒАР МЕМЛЕКЕТІ МЕН ОСМАН ИМПЕРИЯСЫНЫҢ
ӨЗАРА БАЙЛАНЫСТАРЫ ТАРИХЫНАН**

Мұрағат құжаттарының және жарияланған материалдар негізінде Жетішағар мемлекеті мен Осман империясының өзара байланыстарына қатысты мәселелерді тұтастай қарастыру зерттеудің басты мақсаты болып табылады.

Зерттеудің методологиясы қоғамдық құбылыстағы даму мен өзгерісті өзара байланыспен ықпалдастықта әрі оны барынша фактілерді толық жинастыра қарастыру мен талдауды талап ететін тарихилық, шынайылық және жанжақтылық принциптеріне негізделеді. Зерттеу барысында мәліметтерді жинастыру және оларды сұрыптау мен талдау әдістері қолданылады.

Зерттеу нәтижесінде XIX ғасырдың 70-жылдары Жетішағар мемлекеті мен Осман империясы арасында тығыз байланыс орнағаны дәлелденді.

Зерттеу нәтижелерін жоғары оқу орындарының студенттері мен магистранттарына арналған «Түркі халықтары тарихы пәні» бойынша оқу құралдарында нәтижелі түрде пайдалануға болады.

Зерттеу барысында мынандай тұжырымдар жасалды:

- Жетішағар билеушісі Жақыпбек Түркиядан біршама көмек алды;
- Жақыпбек өзін Әбділазиз сұлтанның вассалы екенін мойындап, одан киелі саналатын қымбат сыйлықтар алды әрі өзін Портаға (түрік үкіметіне) тәуелсіз билеуші ретінде мойындатуға қол жеткізді.

Түйін сөздер: Кашғария, Жетішағар, Осман империясы, Елшілік.

Charginova G.O.

Abay National Pedagogical University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: charginova.gulza@mail.ru

**From the history of the state of vzaimootnoshenii Jettichar
and the Ottoman Empire**

The purpose of the study. Objective a comprehensive study, relying on archival and literary sources of the relationship between the state of Jettichar and the Ottoman empire.

Methodology and method of scientific research is based on the principles of historicism, objectivity and universality, which require specific study of the development and changes of social phenomena, their interrelations and interactions, as well as identify and analyze the most complete set of facts needed to solve a particular historical problem.

The study proved that in the 70-ies of the XIX century, close contacts have been established between the state of Jettichar and the Ottoman empire.

The results of the study can be effectively used in the preparation of textbooks for students and post-graduate students on courses of «History of Turkic peoples».

The findings of the study:

- Governor Jettichar Yakub-Bek was able to get significant help from Turkey;
- Jakub-Bek acknowledged himself a vassal of Sultan Abdulaziz, received from him the precious sacred gifts, confirming his status of nezavisimogo ruler under pokrovitel'stvom Ports.

Key words: Kashar, Jettichar, Ottoman empire, Embassy.

Чаргынова Г.О.

Национальный педагогический университет имени Абая,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: charginova.gulza@mail.ru

Из истории взаимоотношений государства Йеттишара и Османской империи

Цель исследования. Объективное всестороннее исследование с опорой на архивные и литературные источники взаимоотношений между государством Йеттишар и Османской империей.

Методология и метод научного исследования базируется на принципах историзма, объективности и всесторонности, которые требуют конкретного изучения развития и изменения общественных явлений, их взаимосвязей и взаимодействий, а также выявления и анализа максимально полного набора фактов, необходимых для решения конкретной исторической задачи.

В результате исследования доказано, что в 70-е годы XIX века установлены тесные контакты между государством Йеттишар и Османской империей.

Результаты исследования могут быть эффективно использованы при подготовке учебных пособий для студентов вузов и магистрантов по учебным курсам «История тюркских народов».

Выводы исследования:

- Правителю Йеттишар Якуб-беку удалось получить значимую помощь от Турции;
- Якуб-бек признал себя вассалом султана Абдулазиза, получил от него драгоценные сакральные дары, подтверждающие его статус независимого правителя под покровительством Порты.

Ключевые слова: Кашгария, Йеттишар, Османская империя, посольство.

Кіріспе

Шығыс Түркістан тарихының күрделі кезеңдерінің бірін XIX ғасырдың 60-70 жылдары құрайды. Бұл тарихи кезеңде Цин империясында орын алған көтерілістер нәтижесінде Шығыс Түркістан аумағындағы Қашғарда Жетішаһар мемлекеті, Үрімшіде Дүнген хандығы және Құлжада Іле сұлтандығы бой көтерді. Олардың ішінде негізі 1864 жылы қаланған Жетішаһар мемлекеті өміршеңдік танытып, сыртқы елдермен, соның ішінде Ресей империясымен, Ұлыбританиямен және Осман империясымен байланыс орнатып, өзін тәуелсіз ел екенін танытуға күш салды. Жетішаһар мемлекетінің сыртқы елдермен өзара байланыстары мәселесін зерттеу сол тұстағы алып империялардың Орталық Азия аумағына байланысты ұстанған саясатының астарларын тереңірек түсінуге өз септігін тигізеді. Осыған орай Жетішаһар мемлекетінің Осман империясымен әлеуметтік-саяси байланыстарының ерекшеліктеріне де назар аударған абзал.

Жетішаһар мемлекетінің құрылуы патшалық Ресейдің қол астына қараған қазақтар мен қырғыздар секілді өзге де түркі тілдес халықтарға өз әсерін тигізбей қоймады. Патшалық Ресейдің отарлық саясатына наразылық танытқан Түркістан өлкесі халықтарының арасында Жетішаһар мемлекеті аумағына өтіп кеткендер де

бой көрсетті. Бұған мысал ретінде азаттық жолында күрескен қазақ халқының өкілі Сыздық Кенесарыұлы мен қырғыз халқының өкілі Осман Тайлақтың Жетішаһар мемлекетіне қызмет етуін көрсетуге болады. Бұл қайраткерлер де Жетішаһар мемлекетінің Осман империясымен байланыс орнатқанының куәсі болды әрі мұндай үдеріске қолдаушылық та танытты. Сондықтан да Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясы арасындағы байланыстарды зерттеу XIX ғасырдың 70-ші жылдарындағы түркі тілдес халықтар тарихының қыр-сырын тереңірек түсінуге игі ықпалын тигізеді деп санауға болады.

Мәселенің методологиясы

Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясы арасындағы байланыстарды зерттеуді өркениеттілік ұстанымның басшылыққа алынғаны орынды. Тарихи зерттеулердің теориялық-методологиялық мәселелеріне байланысты еңбек жазған ғалым Л.Р. Хут қазіргі кезде өркениетті әлеуметтік-мәдени құрылым ретінде пайымдаушылық белең алғанын, өркениет теориясының аясында тарихи жадты түлету, тарихи үдерісті гуманды тұрғыда әрі эволюциялық сабақтастықта қарастыру жүзеге асатындығын алға тартып, тарихи ой-пікір тарихында әлемдік-тарихи және мәдени-тарихи тұжырымдамалар

өміршеңдік танытып отырғанын атап көрсетеді. Оның пікірінше, әлемдік-тарихи тұжырымдамада халықтар тарихын арогрестік дамудың бірегей үрдісі ретінде қарастырылады, ал мәдени-тарихи тұжырымдамада еуропалық емес халықтардың артта қалушылығы немесе тоқыраушылығы дегенді қолдамай, әр бір мәдени аймаққа өзіндік даму жолы тән екені негізделеді (Хут, 2003: 54).

XIX ғасырдың 70-ші жылдары Жетішаһар мен Осман империясы арасындағы байланыста орын алған **оқиғалар мен тарихи құбылыстардың астарын** терең түсініп, дұрыс пайымдауда мәдени-тарихи тұжырымдамасының орны ерекше. Бұл тұжырымдамаға сәйкес әлеуметтік-мәдени, психологиялық, этникалық факторлардың өзара ықпалдастығына, олардың қоғамдық дамудағы орнына және **Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясы арасындағы байланыстардың** өрбуіне **әсері деңгейіне назар аударылады**. Сонымен қатар бұл тұжырымдамада Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясындағы халықтың басым көпшілігін түркі тілдес мұсылман халықтар құрайтындығы да ескеріледі. Бірақ бұл әлемдік-тарихи тұжырымдамасының екі ел арасындағы байланыстарды ашып көрсетуде дәрменсіз дегенді білдірмейді. Әлемдік-тарихи тұжырымдамасының негізінде Жетішаһар мемлекеті мен **Осман империясы арасындағы байланыстар** желісін әлемдік тарихтың, Шығыс әлемі, Ислам әлемі тарихының құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға жол ашыла түсетіндігін де назарда ұстаған дұрыс. Сондай-ақ аталмыш тұжырымдама екі елдің өзара байланысының сипаты мен өрбу қарқынына әсер еткен сыртқы факторларды бағамдауға мүмкіндік береді. Осы себепті Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясының өзара байланыстарын қарастыруда мәдени-тарихи және әлемдік-тарихи тұжырымдамалары ескеріледі.

Мәселенің зерттелу деңгейі мен деректік негізі

Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясының **өзара байланыстары мәселесі** арнайы зерттеу объектісі ретіне осы уақытқа дейін қарастырылмаған. Дегенмен оның кейбір тұстары жайлы бірқатар еңбектерде пікір білдіріледі. Бұл жөнінде алғаш пікір білдірушілер қатарына А.Н. Куропаткинді жатқызуға болады. Ол армиясының полковник шеніндегі офицері ретінде патша өкіметінің арнайы тапсырмасы бойынша 1876 жылы Жетішаһар мемлекетінің билеушісімен арнайы келіссөз жүргізуге жібе-

рілген болатын. Ол осы елшілігі кезінде Жетішаһарда бірқатар түрік офицерлерін кездестіріп, олар жөнінде өз еңбегінде мәліметтер келтіреді. (Куропаткин, 1876: 197). **Бірақ ол Қашғария тарихына арналған еңбегінде** Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясы арасындағы байланысқа терең тоқталмайды, тек түрік офицерлерінің Жетішаһар әскерлеріне нұсқаушы ретінде қызмет етуіне патша өкіметі мүддесі тұрғысынан алаңдаушылық танытады.

XIX ғасырдың 70-ші жылдары Жетішаһар мемлекетіне барған ағылшын елшілігінің мәліметтері негізінде Жетішаһар билеушісі Жакыпбек (Якуб-бек) Бадаулет жайлы жазған Д.С. Боулгердің еңбегінде Осман империясының Қашғармен жасаған байланыс жасауға ниет танытқаны жайлы айтылады (Boulger, 1878: 65).

Шығыс Түркістанның XIX ғасырдың 60-70 жылдарындағы саяси өміріне арналған еңбектердің көпшілігінде Жетішаһар мемлекетінің Осман империясымен байланыс жасағаны жайлы айтыла қоймайды. Ондай еңбектерде бұл мәселе айтыла қалған жағдайдың өзінде қысқаша мәлімет берумен шектелінеді. Бұған Жетішаһар мемлекетіне арналған Д.А. Исиевтің еңбегін мысал ретінде келтіруге болады (Исиев, 1981: 42).

Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясы арасындағы байланыстардың орнауы мәселесі түркиялық ғалым М. Сарайдың еңбегінде біршама талданып, екі елдің арасындағы байланысқа патшалық **Ресейдің Түркістан өлкесін жаулауы** елеулі әсерін тигізді деген мазмұндағы пікір білдірілген (Saray, 1994: 103). Ресейлік зерттеуші А.Д. Васильев өз еңбегінде Осман империясының **Жетішаһар мемлекетіне** байланысты ұстанымына арнайы тоқталып, екі елдің байланысының қарқын алуына патшалық Ресейдің Орталық Азия аумағындағы әскери қимылдарымен қатар этникалық факторлардың әсері болғанын атап көрсетеді (Васильев, 2014: 217).

Жетішаһар мемлекеті билеушісінің Осман империясымен байланыс орнатуында азаттыққа қол жеткізу жолындағы талпынысы, мемлекеттілігін мойындату бағытындағы әрекеті де елеулі рөл атқарды. Алайда бұл фактордың орны қытайлық авторлардың еңбектерінде қолдаушылыққа ие бола қоймайтындығы аңғарылады. Мәселен, қытайлық тарихшы-ғалым Фань Вэнь-лань бұл байланыстың нәтижесінде Жетішаһар билеушісі «түрік сұлтанының қызметшісіне айналды» деп бағалайды (Фань Вэнь-лань, 1955: 332). Мұндай бағам Шыңжаң тарихына арналған оқу

құралдарында да орын алған (Шыңжаңның жергілікті тарихы, 1999: 469).

Мәселенің ғылыми әдебиеттерде баяндалуына жасалған шолу Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясы арасындағы байланысты тың мәліметтер негізінде зерттеле түсу қажеттігін аңғартады. Мұндай деректік мәліметтердің дені Түркия Республикасының Ыстамбұл қаласындағы Бас мұрағатында жинақталған. Ол құжаттардың көпшілігі Түркиядағы Мемлекеттік мұрағаттар басқармасының Бас директоры Г. Саринейдің жетекшілік етуімен «Османлы – Түркістан байланыстарының құжаттары (XVI – XX ғасырлар)» деген атпен 2004 жылы жарық көрді. **Аталмыш жинақтың алғы сөзінде Г. Сариней** бұл кітапқа енген құжаттар Орталық Азия мен **Шығыс Түркістан халықтарының Осман империясымен байланыстарының** ерекшеліктерін дұрыс бағамдауға өзіндік игі ықпалын тигізетіндігін атап көрсеткен (Belgelerle Osmanlı – Türkistan ilişkileri, 2004: 7).

2011 жылы Самарқан қаласында Орталық Азияны зерттеу жөніндегі халықаралық институт пен Түркияның мұрағатшылар қоғамы бірлесіп «Орталық Азия тарихы османдық құжаттарда» деген атпен үш томнан тұратын құжаттар жинағын бастырып шығарды. Басылымның алғы сөзінде бірінші томға Осман империясымен Түркістан халықтарының саяси және дипломатиялық байланыстарына қатысты құжаттар қамтылғаны, бұл құжаттардың көпшілігі Түркияның Бас мұрағатынан алынып, алғаш рет жарық көріп отырғандығы айтылған (**История Центральной Азии в османских документах**, 2011: 16).

Аталған құжаттар жинағындағы мәліметтер Жетішаһар мемлекеті мен осман империясы арасындағы байланыстардың беймәлім беттерін ашып көрсетуде ерекше маңызға ие екені даусыз. Зерттеу барысында Түркия мұрағаттарынан алынған бұл құжаттарды Қазақстан мен Өзбекстандағы мұрағаттық құжаттармен салыстыра талдау қажеттігі де ескерілді. Осыған орай Өзбекстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағатындағы «Түркістан тарихына қатысты Г. Серебриников жинастырған материалдар» атты И-715-ші қордың және Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағатындағы «Жетісу облысы әскери губернаторының Құлжа ісі жөніндегі кеңсесі» деген 21-ші қордың, сондай-ақ «Колпаковский – Дала өлкесінің генерал-губернаторы» атты 825-қордың материалдары ғылыми айналымға тартылып, олардан Жетішаһар мемлекетінің Ос-

ман империясымен жасаған байланыстары жайлы мәліметтер алынды.

Жетішаһар мемлекетінің Осман империясымен байланыс жасауының алғышартты

Қоқан хандығының аумағында маңызды қызметтер атқарған Жақыпбек (Якуб-бек) Бадаулеттің Қашғарға келіп, 1865 жылы ондағы билікті өз қолына алғаннан кейінгі кезеңде Жетішаһар мемлекетінің тұрғындарының саны 12 миллионға жуықтаған еді (ӨР ОММ. И-715-қ., 1-т., 39(а)-іс, 97-п.). Сол тұста Жетішаһар мемлекетінің негізі саналған жеті қаладағы (Қашғар, Хотан, Яркенд, Ақсу, Үштүрпан, Янгишаһар, Куча) тұрғындардың санының өзі бір миллиондай болған (ҚР ОММ. 825-қ., 1-т., 36-іс, 3-п.). Жақыпбек Бадаулет 1870 жылы Дүнген хандығын аумағын жаулап алып, Үрімшіні өз мемлекетіне қосуына байланысты Жетішаһар мемлекетіндегі қала тұрғындарының саны арта түсті. Қала тұрғындарының негізгі бөлігін ұйғырлар құрады. XIX ғасырдың екінші жартысындағы қытайлық тарихшы Вей Юань Қашғария халқының басым көпшілігі мұсылмандар болғанымен олар өздерінің өмір салты жағынан отырықшы және көшпелі халық болып бөлінеді, отырықшыларды көшпелілер патшалық Ресейдің иеліктеріне дейін айналдыра қоршап жатты дейді (ҚР ОММ. 64-к., 1-т., 5007-іс, 163-п.). Осыншама көп халық қоныстанған Жетішаһар мемлекетін әлемдік алып державалар өз уысынан шығарып алмай, оны өз елдерінің тауарларын өткізетін рынок көзіне айналдыруға тырысты. Сонымен қатар Жетішаһар билеушісі Жақыпбек Бадаулет те алып державалармен байланыс жасау арқылы оларға Жетішаһар мемлекетін тәуелсіз ел ретінде мойындатуға тырысты.

Қашғария өзінің географиялық орналасуы жағынан оңтүстік-батыс Азиядағы елдермен және Қоқан хандығымен сауда жүргізуге тиімділігімен ерекшеленетін. Мұндай жағдайды Жетішаһар мемлекетіне іргелес орналасқан Үндістандағы ағылшын билігі мен патшалық Ресейдің Түркістандағы отарлық билік орындары өз пайдаларына шешкісі келді. Бұл өз кезегінде Жетішаһарға ықпалын жүргізу бағытындағы Ұлыбритания мен Ресей империясы арасындағы текетіреске ұласты.

Қалыптасқан осындай жағдайда Ұлыбритания Жетішаһар мемлекетін мойындап, Жақыпбек Бадаулетті оның билеушісі ретінде таныды. Ал Ресей империясы болса, Цин өкіметі

Шығыс Түркістанда жуық арада өз билігін қайта орнатуы ықтимал деп санап, Жетішаһармен тек сауда байланыстарын ғана жүргізуді қолға алды.

Ағылшындар Жетішаһардағы патшалық Ресей ықпалын әлсірете түсуге Осман империясын тартуға әрекеттеніп, османдық түріктер мен Жетішаһардың жергілікті халықтары арасында этникалық, тілдік жақындық бар екенін және олардың бір дінде екендігін ескерусіз қалдырмады. Өз кезегінде Жақыпбек Бадаулет те Осман империясымен байланыс орнатып, оның қамқорлығына ие болуды жөн санайтын. Өйткені, ол Орта Азиядағы Бұқар әмірлігінің және Хиуа мен Қоқан хандықтарының Осман империясы сұлтанын барлық мұсылмандардың халифі ретінде мойындап, сұлтанның ықыласына бөленгендігінен жақсы хабардар еді. Жақыпбек Бадаулет бұрын өзі қызмет еткен Қоқан ханы Мәделінің және оның әкесі Омар ханның Осман империясы сұлтанына арнайы елшіліктер жіберіп, сұлтанды барлық мұсылмандардың билеушісі деп танитындығын білдіріп, олардың сұлтанның қолдауына ие болғандығының белгісі ретінде түрлі сый-құрметке ие болғанын ескерусіз қалдырмады (Бабаджанов, 2010: 167). Осылайша Жетішаһар мемлекетінің сыртқы байланыстарында Осман империясы ерекше маңызға ие болды. Жақыпбек Бадаулет Осман империясын ең беделді мұсылман мемлекеті ретінде санап, онымен барынша тығыз байланыс жасауға талпыныс танытты.

Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясы арасындағы өзара байланыстың орнауы

Жетішаһар мемлекетінің Осман империясымен алғаш байланыс орнатуы 1873 жылы жүзеге асты. Түркияның әйгілі қоғам қайраткері Юсуф Акчураның пікіріне қарағанда, Жетішаһар мемлекетінің Осман империясымен байланыс жасауына Англияның өкілі Д. Форсит елеулі ықпал жасаған (Ақсұға, 1978:62). Оның мұндай пікірін патшалық Ресейдің Стамбұлдағы елшісі И.П. Игнатьевтің 1874 жылы 14 ақпанда император атына жазған хатындағы мәліметтер де негіздей түседі. Оның айтуынша, ағылшындар Түркияның Жетішаһармен және Орта Азиядағы Қоқан, Хиуа хандықтарымен әрі Бұқар әмірлігімен байланысын нығайта түсуге әрекеттеніп, бұл бағытта жылына 100 мың фунт жұмсауды көздеген, сондай-ақ түрік сұлтаны тарапынан Жақыпбек Бадаулетке «Падишахтың сенімді әмірі» деген атақтың берілуіне Д. Фор-

ситтің қатысы болған (ҚРОММ. 825-к., 1-т., 36-іс, 1-п.).

Жақыпбек Бадаулет ағылшындардың араласуымен түрік сұлтаны Абдулазиз сұлтанға хат жолдап, оған арнайы өзінің сыйлықтарын жіберді. Оның бұл әрекетіне Абдулазиз сұлтан зор ризашылық білдірді (История Центральной Азии в османских документах, 2011: 246). Түркиялық зерттеуші М. Сарай өз еңбегінде сол тұста Түркістанның басым бөлігінің патшалық Ресей тарапынан жауланып алынып, Қоқан, Хиуа хандықтарының және Бұқар әмірлігінің вассалды күйге түсуі Осман империясын Қашқарға байланысты белсенді саясат жүргізуге итермелей түскен еді деп көрсетеді (Saray, 1994: 103).

Түрік сұлтанын «күдіретті падишаһымыз», «шаһиншаһ» (патшалардың патшасы) деп мойындайтынын білдірген және өзін қамқорлыққа алуды сұраған (Belgelerle Osmanlı – Türkistan ilişkileri, 2004: 82). 1872 жылы жазған хатынан соң Жақыпбек Бадаулет Ыстамбұлға өз елшісін жіберді.

Жақыпбек Бадаулеттің Осман империясына жіберген елшісінің есімі Сейіт Жақыпхан болатын. Ол бұрын Қоқан хандығында елші ретінде қызмет еткен еді. 1865 жылы маусымда Сейіт Жақыпхан Стамбұлға Қоқан хандығының елшісі ретінде жіберілді. Сол тұста Қоқан хандығы мен Бұқар әмірлігінің арақатынасының шиеленісуіне орай түрік сұлтаны оны қабылдаудан бас тартып, оған өзінің бұл екі елдің достық қарым-қатынаста болуын қалайтындығын білдірген-ді. Мұнан соң Сейіт Жақыпхан Қоқан хандығын патшалық Ресейдің жаулап алуын сылтауратып, еліне қайтудан бас тартып, Стамбұлда қалуды жөн санады. Осыған орай түрік үкіметі Сейіт Жақыпханды қамқорлыққа алу қажет деп есептеп, оған айына 4 мың куруш (түрік ақшасы) ақша бөліп тұрған (История Центральной Азии в османских документах, 2011: 229). Кейіннен ол Қашқарға барып, Жақыпбек Бадаулетке қызметке кіріп, оның сыртқы байланысты жүргізетін ең сенімді өкіліне айналды (Saray, 1994: 103). Зерттеуші А.Д. Васильевтің келтірген мәліметтеріне қарағанда, Сейіт Жақыпхан Қашқарға 1869 жылы түрік үкіметі тарапынан аттандырылған және оған Жетішаһарды Осман империясымен байланыс жасауға ықпал ету жөнінде арнайы тапсырма берілген. Сейіт Жақыпхан өзіне жүктелген міндетті сәтті атқарып, Жақыпбекті Осман империясының сюзеренитетін қабылдауға көндірген (Васильев, 2014: 217).

Осман империясына Жетішаһар мемлекетінің елшісі ретінде келген Сейіт Жақыпханды Ыстамбұлда зор қошеметпен қарсы алды. 1873 жылы 26 мамырда Сейіт Жақыпханды Абдулазиз сұлтанның қабылдауында болды. Бұл елшілік Жетішаһар билеушісі мен оның қарамағындағы халықтың сұлтанға ізгі ниетте екенін білдірді (История Центральной Азии в османских документах, 2011: 246).

Сейіт Жақыпхан Жетішаһар билеушісінің Осман сұлтаны алдында бас иетінін, өзінің әскери көмекке, әскери нұсқаушыларға әрі қару-жараққа мұқтаж екені жайлы жазған хатын да жеткізеді. Оның бұл тілегі Топхан Мушри Али Саид паша секілді бірқатар үкімет мүшелері тарапынан қабыл алынды (Saray, 1994: 109). 1873 жылы 17 маусым күні Жетішаһардан келген елшілікке Жақыпбекті Осман империясы атынан марапаттайтын медаль және безендірілген қылыш табысталды. Түрік үкіметі Жетішаһар мемлекетінің елшілігінің жол шығынына деп 100 мың куруш ақша бөлді. Сонымен бірге әскери училищенің түлегі Мехмед Юсуф бекке 15 мың куруш ақша бөліп, оған Жетішаһар әскерін жаттықтыруды тапсырды. Ол Жетішаһарға Сейіт Жақыпханның елшілігімен бірге аттанатын болды. Мехмед Юсуф бейден бөлек Әли Казим бей, черкес Юсуф бей, Ысмайыл Хакки бей, Заман бей есімді т.б. бірнеше офицерді Қашғарға жіберу жөнінде және Жетішаһарға қару-жарақпен көмек көрсетуге ұйғарым жасалды (История Центральной Азии в османских документах, 2011: 254).

Ыстамбұлдан Қашғарға аттанған Сейіт Жақыпхан елшілігімен бірге Осман империясының Мұрат эфенди бастаған елшілік қоса жіберілді. Бұл елшілікке Жетішаһардың Осман империясының қамқорлығындағы ел ретінде мойындайтын Жақыпбек Бадаулетке жеткізу табысталды. Сонымен бірге бұл елшілік Жақыпбек Бадаулетке Осман империясының әмірі деген атақ берілгенін, ендігі жерде оның есіміне «Аталық-Ғазы» қосылып айтылатынын мәлім етуі тиіс болды.

Сейіт Жақыпхан бастаған Жетішаһар елшілігін және османдық елші Мұрат эфендині Қашғарға Үндістан арқылы жеткізуде түрік офицері Заманбек бей ерекше дараланды. Ыстамбұлдағы орыс елшілігі Сыртқы істер министрлігіне жазған қатынас хатында Заманбек бейді оқымыстылығымен ерекшеленген Ресей азаматы болғаны және оның кейіннен Кавказ өңірі арқылы Осман империясы аумағына өтіп

кеткені жайлы мәлімет келтіреді (ҚР ОММ. 825-к., 1-т., 36-іс, 2-п.).

Осман империясынан Қашғарға оралған Сейіт Жақыпхан өзімен бірге көптеген қару-жарақ әкелді және онымен бірге бірнеше түрік әскери нұсқаушылар мен қару жасаудың шеберлері ілесе келді. Сейіт Жақыпханның інісі әрі 1875 жылға дейін Жетішаһардың қару-жарақ қоймасының бастығы болған Камилханның көрсетуіне қарағанда, Сейіт Жақыпхан Ыстамбұлдан 2200 істігі бар пистонды мылтық, оқпанының иір ойық сызығы бар 8 зеңбірек және 2 тонна жарылғыш заряд алып келген. Осы 8 зеңбіректің алтауы түрік сұлтаны, екеуі Мысыр билеушісі атынан берілген. Бұл зеңбіректер өзінің тасмалдауға қолайлығымен (бір зеңбіректі бір жылқыға артып алып жүруге мүмкін болған) ерекшеленген (ҚР ОММ. 21-к., 1-т., 327-іс, 63-п.).

Камилхан Осман империясынан Жетішаһарға Мехмед Юсуф бей, черкес Юсуф бей, Ысмайыл Хакки бей, Заманбек эфенди, Таджи эфенди, Мамад эфенди, Тахир эфенди есімді 7 түрік әскери келді деп көрсетеді. Оның айтуынша, Мехмед Юсуф Токсун қаласында атты әскерді соғыс өнеріне, черкес Юсуф эфенди Токсундағы артиллеристерді, Тахир эфенди Қашғардағы артиллеристерді машықтандырумен айналысса, Мамад эфенди оқпанында иір ойық сызығы бар зеңбіректер құю ісін жолға қою бағытында әрекеттенген. Заманбек эфенди орыс тілін жетік меңгергендігімен ерекшеленген. Ол үнемі Жақыпбек Бадаулеттің қасында болған.

Заманбек Жақыпбек Бадаулеттің сыртқы байланыстарын жүргізуіне, қашқарлық елшілікті даярлау істеріне белсене араласуымен көзге түсті. Сонымен қатар ол Жақыпбек Бадаулеттің кеңесшісі қызметін де атқарып, елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету істеріне қызу араласты. Венгр саяхатшысы Г. Берзенчей Қашғарда болған кезінде Заманбекті көрген. Ол Г. Берзенчейді орыс тыңшысы болуы мүмкін деп күдіктеніп, оны тергеуге алуға қатысқан (ҚР ОММ. 825-к., 1-т., 36-іс, 3-п.).

Ыстамбұлдан әкелінген пистонды мылтықтарды Жақыпбек Бадаулет жоғары бағалады. Осыған байланысты ол Қашғардағы қару-жарақ жасайтын шеберлерге осы мылтықтардың үлгісінде қару жасауды тапсырды. Сөйтіп, Қашғардағы ұсталар аптасына осындай бес қару жасап тұрды. Бұл қарулармен Жақыпбек Бадаулет Токсун қаласындағы білтелі мылтығы бар сарбаздарды қайта қаруландыра бастады.

Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясы арасындағы байланыстың қарқын алуы

Осман империясының елшілігінен кейін Жақыпбек Бадаулет өз мемлекетінің шет елдер тарапынан мойындала бастағандай әсер де болды. Осыған байланысты ол Абдулазиз сұлтан бейнеленген теңге соқтырып, оның біраз данасын Ыстамбұлға елшілік арқылы беріп жіберді. Сондай-ақ оның әмірімен мешіттерде оқылатын намаздарда Абдулазиз есімі аталатын болды. Жақыпбек Бадаулет өзін түрік сұлтанының боданымын, сыртқы байланыстарда тек соның нұсқауын басшылыққа аламын, Жетішаһардағы мұрагерлік мәселені де сол шешеді деп мәлімдеді (ҚР ОММ. 825-қ., 1-т., 40-іс, 2-п.). Осыған байланысты Шыңжаңның тарихына арналған оқулықта Осман империясымен Жетішаһар мемлекеті арасындағы байланыс жөнінде мынандай пікір білдірілген: «Жақыпбек Османның «жеті қаладағы» метрополиялық құқын мойындаумен бірге оңтүстік Шыңжаңда Османның мемлекет туын асып, сұлтанның бас суреті мен аты басылған ақша таратты» (Шыңжаңның жергілікті тарихы, 1999: 469).

Жақыпбек Бадаулеттің Осман империясымен байланыс орнатқаны жайлы жаңалықты сол тұста түрік мерзімді басылымдарында жариялауға баса мән берді. Түрік басылымдарында Жақыпбек Бадаулеттің әрекеттері және Қашғарда орын алып жатқан оқиғалар жайлы көптеген мақалалар жарық көріп, Ыстамбұлдағы түрік зиялы қауым өкілдері арасында Орталық Азиядағы жағдайға деген қызығушылық арта түсті (Ақсұға, 1978:62). Мұндай жағдайды патшалық Ресейдің Ыстамбұлдағы елшісі генерал-адъютант Игнатъев Түркістан өлкесіндегі жергілікті халықтың патша өкіметіне деген қарсылықтарына Ыстамбұлда үлкен саяси мән бере бастады деп жоғары билік орындарына дабыл қаға бастады. Осыған байланысты Нарын бекетіндегі орыс әскерінің басшысына бекет арқылы өткен көпестер мен басқа да адамдар арқылы османдық түріктердің Жетішаһар мемлекетіндегі әрекеттері туралы мәлімет жинастыру тапсырылды. Өз кезегінде Нарын бекетінің бастығы жинастырылған мәліметтер негізінде 1874 жылы 5 ақпан күні Жетісу облыстық әскери-губернаторы атына мынандай мазмұндағы мәлімдеме жіберді: «Қашғарлық дін басылар біздің бұратана тұрғындардың наразылықтарын туғызуда деген мазмұндағы Оттомон портосы тарапынан таратылған хабар негізсіз. Ол Түркияның өзінің Қашғарға

қамқорлық танытуын әрі осы мемлекет арқылы бізге әсер етуге деген ниетін бүркемелеуден туындаған.

Қашғардың діни жағынан емес, саяси тұрғыда Түркияның ресми қамқорлығында екені мәлім. Маған келіп түскен сенімді деректер бойынша, Қашғардың қазіргі билеушісі түрік сұлтанын өзінің қорғаушысы санап, оған мойынсұнғаны соншалықты, тіпті ол өлгеннен кейін де мұрагерді түрік сұлтаны белгілейді, сондай-ақ Жетішаһар мен біздің үкімет арасында орын алған кикілжіңдерге де соның қатысы бар. Бұл фактінің дұрыс екенін, меніңше, Орта Азиядағы елдерде кездеспейтін жайттан, яғни Қашғарда соғылған теңгеге Абдулазиз сұлтан есімінің жазылуынан да байқауға болады. Осы себепті қашғарлықтар түрік падишахын өз сұлтаны санайды, ал Жақыпбекті Түркия үкіметінің қазіргі кезде қойған уәкілі деп есептейді» (ӨР ОММ. И-715-қ., 1-т., 62-іс, 132-п.).

Мұсылмандардың қасиетті жері Меккенің Осман империясы аумағында болуы да Жақыпбек Бадаулеттің түрік сұлтанына құрметпен қарауына өз ықпалын тигізді. Ол Абдулазиз сұлтанның ұсынысымен Меккеге қажылыққа барушыларға арнап текке (тұрақ жай) салуға ұйғарым жасады. Жетішаһар мен Осман империясы арасында жақсы байланыстың орнауына байланысты 1874 жылы маусымда Жақыпбек Бадаулеттің анасы қажылыққа сапары кезеңінде Ыстамбұлға келді. Оған түрік үкіметі қамқорлық танытып, оның еліне жақсы жетуін қамтамасыз ету үшін деп арнайы қаржы бөлді (История Центральной Азии в османских документах, 2011: 259).

Жақыпбек Бадаулеттің Либібі есімді қарындасы Ыстамбұлға қыдырып келгенде де оған түрік билігі тарапынан зор ілтипат білдірілді. Сол тұста Ыстамбұлдағы орыс елшілігіне Либібі түрік сұлтанының анасымен жолығыпты, оған сый-құрмет көрсетіпті деген ақпарат та түсіп, Жетішаһар мен Осман империясы арасындағы байланыстың артуынан секем алған елшілік қызметкерлері бұл ақпараттың шындығына көз жеткізу бағытында жұмыстар жүргізуді қолға ала бастаған еді. Жетішаһар билеушісінің қарындасы еліне қайтарда оның қасындағы серіктерімен қоса Хаджибей портына (Одессаға) дейін жеткізіп салуды түрік үкіметі өз мойнына алды (История Центральной Азии в османских документах, 2011: 261).

1876 жылы маусым айында Осман империясында Абдулазиз сұлтанның қайтыс болуына байланысты жаңа таққа отырған Абдулхамид II

сұлтанмен де Жақыпбек Бадаулет жақсы қарым-қатынас орнатуға тырысты. Осыған орай ол Абдулхамид II сұлтанға хат жолдады. Ол бұл хатында Абдулхамид II сұлтанның билікке келуін зор қуанышпен қабылдағанын, оған өз халқымен бірге бас иетінін білдірді. Сонымен қатар Жақыпбек Бадаулет осы жылдың желтоқсан айында Ыстамбұлға өз елшілігін жіберіп, оған жаңа түрік сұлтанына Жетішаһар халқының ізгі ниетте екенін білдіруді тапсырды (История Центральной Азии в османских документах, 2011: 273).

Осылайша Жетішаһар мен Осман империясы арасындағы байланыс нығая түскенімен араға көп уақыт өтпей бұл байланыстың дами түсуіне кедергі келтіретін факторлар да туындай бастаған еді.

Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясы арасындағы байланыстың үзілуі

1876 жылдың соңына қарай Цин империясы Шығыс Түркістан аумағындағы өз билігін қалпына келтіру бағытындағы әрекеттерін қолға алды. Жақыпбек Бадаулет өз барлық әскери күшін Цин армиясына қарсы жұмылдырып жатқан шақта, 1877 жылдың 17 мамырында Курля қаласында қарсыластарының қастандық жасап, у беруі нәтижесінде көз жұмды. Оның орнына билікке Жақыпбек Бадаулеттің кіші ұлы – Беккули-бек келді (ҚР ОММ. 21-қ., 1-т., 327-іс, 226-п.).

Беккули-бек билікке келісімен Осман империясымен бұрынғы байланысты дамыта түсуді көздеп, Ыстамбұлға хат жолдап, өзінің Абдулхамид II сұлтанға ізгі ниетте екен, оған бас иетінін білдірді (История Центральной Азии в османских документах, 2011: 276). Беккуди-бектің бұл хатына Осман империясы тарапынан 1877 жылы орыс-түрік соғысы басталуына байланысты жауап беруге мүмкін болмай қалды. Оның үстіне Беккули-бек билікке келген соң Жетішаһар мемлекетінде бейберекеттік орын алып, мемлекет аумағындағы иеліктер арасында өзара қырқыс орын алып, Осман империясымен байланысты дамытуға деген ниет бәсеңдей бастады.

Жетішаһар мемлекетіндегі бейберекеттікті Цин империясының армиясының қолбасшысы Цзо Цзун-тан шебер пайдалана біліп, 1877 жылдың соңына қарай Жетішаһар аумағын толықтай бағындыруға қол жеткізіп, жергілікті

халық арасында аяусыз жазалау шараларын жүзеге асыра бастады (Фань Вэнь-лань, 1955: 252). Осындай сәтте Жетішаһардың билеушісі Беккули-бек өз жақтастарымен бірге бас сауғалап Ресей империясы аумағына өтіп кетуге мәжбүр болды.

Цин империясы Жетішаһар мемлекеті аумағында өз билігін қалпына келтіргеніне қарамастан Жетішаһардың бұрынғы елшісі Сейіт Жақыпхан 1878 жылы Ыстамбұлға барып, түрік үкіметіне Жетішаһар мемлекеті халқын қамқорлыққа алып, оларға көмек көрсетулерін сұраған хат тапсырды (Belgelerle Osmanlı – Türkistan ilişkileri, 2004: 94). Бірақ мұның бұл өтінішін қанағаттандыруға орыс-түрік соғысынан жеңіліс тапқан Осман империясы дәрменсіз еді. Сөйтіп, Жетішаһар мен Осман империясы арасындағы байланыс біржола тоқтады.

Қорытынды

Жалпы қорыта айтқанда, Жетішаһар мемлекеті сыртқы байланысында Осман империясымен қарым-қатынас жасауға ерекше мән берді. Бұл қарым-қатынаста Жетішаһар мемлекеті Осман империясы халқының басым көпшілігі бір дінде, тілдес екеніне айрықша көңіл бөлді. Оның үстіне Осман империясы патшалық Ресейдің Орталық Азияда жаулаушылық әрекеттеріне тосқауыл қою мақсатында Жетішаһар мемлекетімен байланыс жасауға мүдделілік танытты.

Жетішаһар мемлекеті Осман империясымен байланыс жасауы арқылы:

- Жетішаһар билеушісі Жақыпбек Түркиядан да біршама көмек алды;
- Жақыпбек өзін Әбділазиз сұлтанның вассалы екенін мойындап, одан киелі саналатын қымбат сыйлықтар алды әрі өзін Портаға (түрік үкіметіне) тәуелсіз билеуші ретінде мойындатуға қол жеткізді.

Жетішаһар мемлекетінің Осман империясымен байланысын дамытуға Жақыпбек Бадаулеттің қазасынан кейін ел ішінде орын алған бейберекеттік және осындай қалыптасқан жағдайда Цин империясының Шығыс Түркістанда өз билігін қалпына келтіру жолындағы іс-шараны жүзеге асыруы кедергі келтірді. Оның үстіне Осман империясы да орыс-түрік соғысы басталуынан кейін Жетішаһар мемлекетіне көңіл бөлуге мұршасы келмей қалды.

Әдебиеттер

- Akçura Y. (1978). Türkçülük. Türkçülüğün tarihi gelişimi. İstanbul: Özdemir basımevi.
- Бабаджанов Б.М. (2010). Кокандское ханство: власть, политика, религия. Токио-Ташкент: TIAS.
- Boulger D.C. (1878). The life of Yakoob-Beg: Athalik Ghazi and Badaulet Ameer of Kashar. London.
- Васильев А.Д. (2014). Знамя и меч от падишаха. Политические и культурные контакты ханств Центральной Азии и Османской империи (середина XVI – начало XX века). Москва: «Пробел – 2000».
- Belgelerle Osmanlı – Türkistan ilişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar). (2004). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Исиев Д.А. (1981). Уйгурское государство Йеттишар (1864-1877). Москва: «Наука».
- История Центральной Азии в османских документах. Политические и дипломатические отношения. (2011). Самарканд: МИЦА-ТОА.
- Куропаткин А.Н. (1879). Кашгария. Историко-географический очерк страны, ее военные силы, промышленность и торговля. Санкт-Петербург: Типография С. Балашева.
- ҚР ОММ. 21-қ., 1-т., 327-іс.
- ҚР ОММ. 64-қ., 1-т., 5007-іс.
- ҚР ОММ. 825-қ., 1-т., 36-іс.
- ҚР ОММ. 825-қ., 1-т., 40-іс.
- ӨР ОММ. И-715-қ., 1-т., 39 (а)-іс.
- ӨР ОММ. И-715-қ., 1-т., 62-іс.
- Saray M. (1994). Rus işgali devrinde Osmanli Devleti ile Türkistan haliklari arasindaki siyasi münasebetler (1775 – 1875). Ankara: Türk tarih kurumu basımevi.
- Фань Вэнь-лань. (1955). Новая история Китая. 1840-1901. Москва: «Иностранная литература».
- Хут Л.Р. (2003). Новистика: вопросы теории. Москва: Издательство Московского педагогического университета.
- Шыңжаңның жергілікті тарихы. (1999). Үрімші: Шыңжаң Шинхуа баспасы.

References

- Akçura Y. (1978). Türkçülük. Türkçülüğün tarihi gelişimi [Turkism. Historical development of Turkism]. İstanbul: Özdemir basımevi, 1978.
- Babadjanov B.M. (2010). Kokandskoe khanstvo: vlast, politika, religia [Kokand khanate: power, politics, religion]. Tokio-Tachkent: TIAS.
- Boulger D.C. (1878). The life of Yakoob-Beg: Athalik Ghazi and Badaulet Ameer of Kashar. London.
- Vasilev A.D. (2014). Znamia i mech ot padichaha. Politicheskie I kulturnie kontakti hanstv Tcentralyoi Azii I Osmanskoi imperii (sередina XVI – nachalo XX veka) [...]. Moskva: «Probel – 2000».
- Belgelerle Osmanlı – Türkistan ilişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar).(2004) [Belgelaya Ottoman-6 Turkestan relations (XVI-XX Centuries).]. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Isiev D.A. (1981). Uigurskoe gosudarstvo Ietticyar (1864-1877) [The Uighur state of Gettyshar (1864-1877)]. Moskva: «Nauka».
- Istoria Tcentralnoi Azii v osmanskikh dokumentakh. Politiceskie I diplomatcheskie otnochenia.(2011) [History of Central Asia in Ottoman documents. Political and diplomatic relations]. Samarkand: MITCA-TOA.
- Kuropatkin A.N. (1879). Kachgaria. Istoriko-geograficheskii ocherk strani, ee voennie siki, promicylennost I torgovlia [Kashgaria. Historical and geographical outline of the country, its military forces, industry and trade]. Sankt-Peterburg: Tipografia S. Balacheva.
- KhR OOM. 21-kh., 1-t., 327-is.(Central Stat Archive of the Republic of Kazakhstan)
- KhR OOM. 64-kh., 1-t., 5007-is. (Central Stat Archive of the Republic of Kazakhstan)
- KhR OOM. 825-kh., 1-t., 36-is.(Central Stat Archive of the Republic of Kazakhstan)
- KhR OOM 825-kh., 1-t., 40-is.(Central Stat Archive of the Republic of Kazakhstan)
- OR OOM. И-715-kh., 1-t., 39 (а)-is. (Central Stat Archive of the Republic of Uzbekistan)
- OR OOM И-715-kh., 1-t., 62-is.(Central Stat Archive of the Republic of Uzbekistan)
- Saray M. (1994). Rus işgali devrinde Osmanli Devleti ile Türkistan haliklari arasindaki siyasi münasebetler (1775 – 1875). Ankara: Türk tarih kurumu basımevi, 1994.
- Fan Ven-lan. (1955). Novaia istoria Kitaia [The new history of China]. 1840-1901. Moskva: «Inostrannaia literatura».
- Khut L.R. (2003). Novistika: voprosi teorii [Novelty: theory questions.]. Moskva: IzdatelstvoMoskovskogo pedagogicheskogo universiteta.
- Chinjannin jergilikti tarihi. (1999) [Local history of Chinzhan]. Urimchi: Chinjan Chinkhua baspasi.

Сорокин Д.В.

Институт археологии им. А.Х. Маргулана,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: ddac_denis@mail.ru

**МЕТОД СБОРА, ОБРАБОТКИ И ДЕМОНСТРАЦИИ ИНФОРМАЦИИ
ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТА «СОЗДАНИЕ ГИС-ПОРТАЛА
«ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА»**

В данной статье рассмотрены методические принципы и способ реализации базы данных, подготовленной при работе над проектом «Создание ГИС портала». Авторы указывают на источники информации, используемые в работе, а также структуру базы данных. Также описывается онлайн платформа ArcGIS Online, с помощью которой будут опубликованы результаты работы. Конечным результатом данной работы является сводная база данных памятников истории и культуры, расположенных на территории Казахстана, созданная в приложении ArcGIS и онлайн карта на платформе ArcGIS Online.

Ключевые слова: археология, культурное наследие, база данных, ГИС, онлайн платформа, ArcGIS.

Sorokin D.V.

Institute of archeology of A.Kh. Margulan,
Kazakhstan. Almaty, e-mail: ddac_denis@mail.ru

**Method of collection, processing and demonstration of information
in the implementation of the project «Creation of a GIS portal»
Monuments of history and culture of Kazakhstan «**

In this article, the methodological principles and method of implementing a database prepared during the work on the project «Creating a GIS Portal» are considered. The authors point to the sources of information used in the work, as well as the structure of the database. Also described is the online ArcGIS Online platform, which will demonstrate the results of the work. The final result of this work is a consolidated database of historical and cultural monuments located on the territory of Kazakhstan, created in the ArcGIS application and an online map on the ArcGIS Online platform.

Key words: archaeology, Cultural Heritage, database, GIS, online platform, ArcGIS.

Сорокин Д.В.

Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ddac_denis@mail.ru

**«Қазақстанның тарихи және мәдени ескерткіштерінің
ГАЗ-порталын құру» жобасын жүзеге асыру кезіндегі ақпараттарды жинақтау,
өңдеу және пайдалану әдістері**

Бұл мақалада «ГАЗ порталын құру» жобасының жұмыстары негізінде дайындалған база мәліметтерін пайдаланудың әдістемелік принциптері мен тәсілдері қарастырылады. Авторлар жұмысқа қолданылған ақпарат көздерін, сонымен қатар база мәліметтерінің құрылымдарын да көрсетеді. Сонымен қатар ArcGIS Online онлайн платформасы көмегімен жасалған жұмыстардың нәтижелері сипатталады. Аталмыш жұмыстардың соңғы нәтижелеріне ArcGIS пен ArcGIS Online платформасындағы онлайн карта қосымшасында жасалған Қазақстан аумағын орналасқан тарихи және мәдени ескерткіштер мәліметтер базасы жатады.

Түйін сөздер: археология, мәдени мұра, мәліметтер базасы, ГАЗ, онлайн платформа, ArcGIS.

Введение

Учет, мониторинг, статистическая обработка данных по памятникам археологии являются традиционными направлениями в области изучения и сохранения археологического наследия. Современный уровень развития науки и техники позволяет повысить эффективность и точность работы в этих направлениях. Оптимальным инструментом для достижения этой цели служат геоинформационные системы (ГИС) (Коробов 2011). Работа на стыке археологии, географии и компьютерных технологий позволяет вносить и анализировать значительные объемы информации по известным памятникам археологии. Проект предусматривает внесение в ГИС-базу данных памятники археологии, фигурирующие в следующих источниках: государственные списки памятников истории и культуры Казахстана (республиканского и местного значения), своды памятников истории и культуры (областей, городов республиканского значения и районов). Разработанная методика ввода информации позволяет осуществлять визуализацию пространственного расположения объектов принимая в учет их хронологию, типологию, назначение, культурную принадлежность и другое.

Актуальность данного проекта заключается в разработке базы данных, объединяющей в себе накопленную информацию, с помощью которой возможен статистический подсчет, научный анализ и мониторинг современного состояния археологических памятников. Это, в свою очередь, открывает широкие перспективы для использования их как учеными, так и государственными органами по охране историко-культурного наследия (Bampton 2001). Использование в этих целях комплекса компьютерных программ выводит на новый уровень работу по учету и классификации данных по археологическим памятникам. Существование базы данных в электронном виде дает возможность исправления, обновления и дальнейшей разработки проекта. Электронная база данных археологических памятников может быть развиваемой в соответствии с актуальными требованиями науки. На сегодняшний день необходимо начать формирование общего банка, на основании которого в дальнейшем возможны дополнения и перспективное развитие. Необходимо отметить, что в данной научно-исследовательской работе примут участие специалисты разных областей знания, как гуманитарных, так и технических.

Методика сбора информации

Основной целью данного проекта является создание ГИС памятников истории и культуры Республики Казахстан. Таким образом были поставлены следующие задачи:

- создание и утверждение методического руководства по формированию базы данных археологических памятников Казахстана (Сейткалиев 2013);
- сбор архивной и библиографической информации по археологическим памятникам Казахстана;
- уточнение и унификация данных глобального позиционирования по ранее исследованным археологическим памятникам;
- сбор недостающей информации по памятникам согласно методике;
- цифровая обработка всего комплекса накопленных данных по археологическим памятникам Казахстана на основе ранее опубликованных сводов и реестров по республике и областям;
- перевод собранной информации по археологическим памятникам Казахстана;
- создание таблиц в среде «excel» по утвержденному методическому пособию;
- создание единой цифровой базы данных на основе составленных таблиц;
- создание разнородной ГИС основы, включающих в себя информацию о компонентах составляющей земной поверхности;
- создание векторных слоев, созданных на основе подготовленной базы данных;
- сведение в единую ГИС;
- разработка web-платформы для использования подготовленных материалов.

Предложенный проект с точки зрения научной новизны представляет собой абсолютным и единичным в своем роде. Предшественником такой базы является «Археологическая Карта Казахстана» 1960 года (Агеева 1960), но в нашем случае, реестр памятников будет являться единой цифровой базой данных, сопровождающейся электронными картами с нанесенными археологическими объектами, отличающейся не только в формате представления, но и в количестве памятников. В свою очередь за памятниками прикрепляется соответствующая информация согласно разработанному нами алгоритму. По географическому охвату территория исследования распространяется на всю площадь нашей Республики. Для удобства мы подразделяем изучаемую территорию на административные деления, то есть 14 областей и 2 крупных города (Астана и Алматы).

С каждым годом, благодаря проводимым археологическим исследованиям, количество памятников растет. На сегодняшний день возникает проблема отсутствия единого фонда по археологическим памятникам. Создание цифровой базы данных по археологическим памятникам дает возможность решать несколько задач. Прежде всего – это обновление и редактирование базы данных, ведение мониторинга по состоянию и охране памятников, использование необходимой информации для проведения научно-исследовательских работ, интеграция с иными базами данных и использование полученного продукта в геоинформационных проектах (Berg 2001).

Методика исследований представляет собой комплекс теоретических и эмпирических методов, сочетание которых дает возможность с наибольшей достоверностью исследовать сложные и многофункциональные объекты:

- метод изучения архивных данных. Необходимо для сбора информации по каждому объекту. Данный метод, используя компьютерную обработку данных, позволяет нам выявить полноценность и достоверность информации. В качестве основных источников исследования используются реестры памятников, опубликованные своды и «Археологическая Карта Казахстана»;

- метод полевых исследований. При отсутствии необходимой информации либо недостоверности рабочая группа проводит полевые исследования. Данные исследования проводятся с применением новейших геодезических приборов для точного определения местоположения объекта, для фиксации топографической ситуации и других исследовательских работ;

- метод ГИС. Данный метод облегчает работу при камеральной обработке полученных данных с полевых работ. С помощью знаний геоинформационной системы можно управлять базами данных. Используя ГИС, создана картографическая основа, к которой планируется привязка созданных баз данных. Это позволяет визуально воспринимать положение в пространстве памятников археологии.

Для достижения поставленной цели использованы современные приборы и оборудования, куплена лицензионная версия программного обеспечения ArcGIS 10.0. Для проведения полевых работ использованы электронные тахеометры компании Leica, приборы спутникового позиционирования Trimble R3.

Создание единой базы данных археологических памятников Казахстана, с теоретической точки зрения, дает нам возможность объединить

и систематизировать разрозненную информацию в единую справочную и аналитическую систему, интегрировать готовый продукт с другими археологическими и геоинформационными проектами, использовать в качестве основы для формирования сводов археологических памятников Республики Казахстан. С практической точки зрения, данный продукт повысит уровень развития археологических исследований, что дает нам возможность развивать археологическую науку и достигать новых целей (Bosqued 1996).

Первоочередной задачей являются лабораторные работы, заключающиеся в детальном изучении определенных документов. Таким образом, мы определили реестр источников:

- Список памятников всемирного наследия ЮНЕСКО;

- Предварительный список памятников ЮНЕСКО в Казахстане;

- Государственный список памятников истории и культуры республиканского значения;

- Государственные списки памятников истории и культуры местного значения 16 административных единиц (14 областей и 2 города республиканского значения);

- Изданные своды памятников истории культуры 11 областей и 2 городов республиканского значения;

- Изданные своды памятников 42 районов Жамбылской, Атырауской, Западно-Казахстанской, Актюбинской, Южно-Казахстанской и Карагандинской областей;

- Археологическая карта Казахстана.

Перечисленные материалы содержат в себе сведения о более чем 20 тыс. памятниках истории и культуры. Несомненно, база данных не может и не должна замыкаться в обозначенном объеме. Впоследствии, она может пополняться сведениями об объектах, не вошедших в указанные документы и издания, а также материалами новых исследований. Вышеперечисленные лабораторные работы проводят офисные сотрудники, объединенные в рабочую команду, в которую вошли археологи, специалисты по документированию памятников, операторы, картографы и ГИС-специалисты, специалисты IT-технологий. В различных случаях предметом изучения и анализа архивных исследований могут быть правительственные документы, газетные материалы, книги и журналы, фольклор, личные письма, выступления политических деятелей, функционеров общественных организаций. Архивное исследование, таким образом, содержит в себе ряд

ценных качеств, которые отсутствуют в других методах – оно позволяет проверять гипотезы, используя данные широкого исторического и социального диапазона на материалах различных времен и народов, что недоступно другим методам. Многие сведения и факты относятся к вековой истории, т.е. охватывают такой временной период, который находится вне сферы исследования других, уже описанных методов. Гипотезы антропологического ряда, касающиеся, например, человека вообще, его природы как родового существа, подтвержденные на примерах многих исторических периодов и различных культур, вызовут больше доверия, чем гипотезы, созданные только на материалах одного общества и одного исторического периода. Среди опубликованных материалов в основном использовали монографии, статьи и различные карты.

В рамках нашего проекта основным критерием является наличие разнообразных картографических основ:

Топографическая основа;

Данные SRTM;

Данные космических исследований.

С этой целью была приобретена топографическая основа на территорию всего Казахстана масштабом 1:1 000 000. Особенность данной карты заключается в том, что топографическая основа по формату является векторной, позволяющей нам с легкостью импортировать ее в ГИС. Топографическая карта состоит из множеств векторных слоев, содержащих как природные, так и социальные компоненты. Векторные слои легко редактировать и дополнять, данная основа прослужит нашей работе долгое время.

Второй картографической основой являются данные SRTM, расшифровывается как Shuttle Radar Topographic Mission. Радарная топографическая съемка большей части территории земного шара, за исключением самых северных (>60), самых южных широт (>54). На основе данных SRTM можно генерировать ландшафты на огромных площадях с целью их последующей корреляции с другими данными.

В качестве разноплановой растровой основы могут быть использованы различные векторные топокарты и растровые космо- и аэрофотоснимки, предоставляемые различными картографическими онлайн сервисами. В таблице №1 приведен список онлайн геосервисов, поддерживаемых бесплатной навигационной программой SAS.Планета.

Таблица 1 – Список онлайн геосервисов, поддерживаемых SAS-Планета

Сервис	Тип
Карты Google	Спутник
	Карта
	Гибрид
Космоснимки	Спутник
	Карта
Яндекс. Карты	Спутник
	Карта
	Ландшафт
	Гибрид
Карты Bing	Спутник
	Карта
Карты Yahoo!	Спутник
	Карта
	Гибрид
SPOT 5	Спутник
Gurtam	Карта
WikiMapia	Карта
	Гибрид
eAtlas	Карта
Ingit	Карта
Navitel	Карта
Карты Mail .Ru	Спутник
	Карта
Pro-gorod.ru	Карта
NASA	Спутник
	Отражения
	Облачность
Maps-for-free	Рельеф
Multi-map	Карта
Open-Layers	Карта

Метод обработки данных

Для генерализации собранной информации была разработана база данных.

Структура таблицы базы данных является неким «скелетом», который может видоизменяться или поддаваться редакции. В разработке структуры приняли участие высококвалифици-

рованные археологи, специалисты по ГИС, картографы и специалисты IT-технологий. Таблица создается в приложении «Microsoft office Excel», состоящая из строк и столбцов (колонка). Количество таблиц зависит от количества источников, оно должно быть обоюдным. Перейдем к поэтапному описанию структуры базы данных:

Категория «_id» – это номер, подразумевающий под собой собственный номер строки в базе данных, автоматически назначаемый программой (не принимается в учет оператором при заполнении таблицы). Нумерация для всех памятников всей базы должна быть сквозной (последовательной) независимо от места положения.

Категория «_name» – имя, подразумевает наиболее частое упоминаемое или общепринятое наименование памятника, отраженное в публикациях (отчеты, своды, полевые дневники, монографии, статьи и т.д.). Неофициальные названия памятника отражены в столбце краткого описания «_discript».

Категория «_sub_name» – суб.имя, конкретизирует наименование отдельных памятников входящих в комплекс, в котором имеется несколько объектов, то есть комплекс может быть один, но в нем несколько объектов, проходящих под одним общим названием.

Категория «_E» – восток, координаты памятника по восточной долготы, она же «X».

Категория «_N» – север, координаты памятника по северной широты, она же «Y».

Желательно использование координат в системе UTM, зона-квадрат пишется в столбце «_E» через пробел координаты. Но также часто в источниках встречаются координаты в других системах. В этом случае оператор заполняет, так как написано в источнике, затем данные конвертируются в применяемую нами систему «UTM» с помощью специальных программ, выполняющих перерасчет данных о координатах.

Категория «_vid» – указывает вид памятника, в соответствии с принятым законодательством. Данная колонка заполняется в соответствии с источником или при отсутствии информации, необходима консультация специалиста. Существует три вида памятников истории и культуры:

- археологии;
- градостроительства и архитектуры;
- ансамбль.

Категория «_status» – в данной колонке указывается статус памятника, при отсутствии информации колонка не заполняется. В Казахстане

принято разделять памятники по следующим критериям статуса:

- международного значения;
- республиканского значения;
- местного значения;
- предварительного учета.

Категория «_type» – означает тип памятника. Тип памятника зависит от его видовой принадлежности. Для каждого вида (археологии, архитектуры и градостроительства) ансамблей существует собственная таблица видов.

Категория «_sub_type» – субтип, дополнительная категория к предыдущей «тип», подразумевает более дробное деление типа памятников в зависимости от видовой принадлежности и типовой принадлежности. При заполнении таблицы необходимо следить, чтобы не было пробелов. Пробел воспринимается как отдельный символ и нарушает систематизацию. В этих же столбцах нельзя писать заглавные буквы, все пишется с маленькой буквы.

Категория «_variant» – дополнительная категория к предыдущей «_sub_type», подразумевает варианты деления субтипов памятников в зависимости от видовой принадлежности и типовой принадлежности. При заполнении таблицы необходимо следить, чтобы не было пробелов. Пробел воспринимается как отдельный символ и нарушает систематизацию. В этих же столбцах нельзя писать заглавные буквы, все пишется с маленькой буквы.

Категория «_age» – эпоха, означает условную датировку. Заполняется на основании данных, указанных в источнике. Категория «_age1» – более дробная уточняющая датировка. При отсутствии данных столбец не заполняется.

Категория «_cultural indentety». В эту колонку вносятся данные о культурной принадлежности памятника.

Категория «_discript» – описание, подразумевает краткое описание памятника, его форму, размеры и местоположение и т.д. Нужно учитывать, что в таблице можно использовать не более 256 символов, включая пробелы и знаки препинания.

Категория «_pass_num» – номер паспорта, при наличии у памятника паспорта в данную графу вносится номер паспорта.

Категория «_date_begin» – датировка: начало, при известной точной датировке памятника, в данную таблицу вносится цифра, обозначающая век начала существования памятника. При датировке до н.э. вносится отрицательная цифра.

ра. Например, 4 век нашей эры вносится «4» или 3 век до нашей эры, то «-3».

Категория «_date_end» – датировка: конец, при известной точной датировке памятника в эту таблицу вносится цифра, обозначающая век конца существования памятника. При датировке до нашей эры вносится отрицательная цифра.

Категория «_aut» – автор, в данную ячейку вносится имя или же наименование предприятия либо издания, предоставившего информацию о данном памятнике.

Категория «_photo» – фото, в данную колонку заносится ссылка на фотографию памятника, при его наличии.

Категория «_topoplan» – топоплан, в колонку заносится топографический план памятника, при его наличии.

Категория «_plan» – в данную колонку заносится план или чертеж памятника, при его наличии.

Категория «_literature» – в данную колонку заносится список имеющейся литературы о памятнике.

Категория «_archive» – в данную колонку заносится список архивных данных по памятнику.

Категория «_desrt» – уничтожен, обозначает существование памятника. Ячейка заполняется значением «1» только тогда, когда памятник уничтожен и не существует в данный момент.

После того, как база данных excel была заполнена информацией, данная таблица была импортирована в ГИС. В результате мы получили сводную карту памятников с точной геопривязкой и атрибутивной информацией для каждого объекта.

Метод демонстрации данных

Для демонстрации накопленных данных был использован интерактивный онлайн сервис ArcGIS Online. Данный сервис позволяет работать с различными источниками информации, в частности с широко распространенными форматами CSV, DXF, SHP. Данные форматы можно генерировать в различных редакторах – начиная от MS Office и заканчивая Arc Map.

ArcGIS Online – это онлайн веб-ГИС для совместной работы, которая позволяет использовать, создавать и настраивать доступ к картам, сценам, слоям, приложениям, аналитике и данным. Открывается доступ к готовым картам, готовым приложениям и защищенному облаку Esri, где можете добавлять свои элементы и публиковать веб-слои. Поскольку ArcGIS Online

является частью системы ArcGIS, возможно использовать его для расширения функциональных возможностей ArcGIS for Desktop, ArcGIS for Server и интерфейсов разработки ArcGIS Web API и ArcGIS Runtime SDK.

Данная платформа содержит интерактивные карты и сцены, позволяющие всем пользователям просматривать, изучать и анализировать географические данные, содержит все необходимое для создания карт, сцен и приложений. С помощью выюеров карты и сцены выполняется подключение к галерее базовых карт и инструментов, чтобы добавлять новые слои и комбинировать данные, к которым потом можно открыть общий доступ. Удобные инструменты позволяют создавать новые приложения, которые можно публиковать на ArcGIS Online.

Управление и редактирование базы данных происходит на основе предоставления общего доступа к ресурсам по областям деятельности. Можно создать закрытые группы, доступные только по приглашению, или общедоступные группы, открытые для всех. Также можно предоставлять доступ к картам с помощью встраивания их в веб-сайты, в веб-приложения или через социальные сети. ArcGIS Online содержит множество настраиваемых приложений и конструкторов для создания приложений.

ArcGIS Online содержит инструменты и настройки, позволяющие администратору организации не только настраивать главную страницу, но также управлять всей организацией в целом. Это включает также настройку веб-сайта, приглашение и добавление пользователей и определение их ролей, управление ресурсами и группами, а также настройку политики безопасности.

Выводы

В результате проведенных работ была собрана архивная и библиографическая информация по археологическим памятникам Казахстана. Составлено и утверждено методическое руководство по формированию базы данных археологических памятников Казахстана и изучены опубликованные материалы, выступающие в качестве источников – это государственные списки, своды, археологическая карта Казахстана. Данный вид работы проводился поэтапно, основываясь на методике по обработке данных.

Накопленные данные обработаны и прошли через проверку. Апробированная информация занесена в таблицу базы данных. При занесении информации в базу данных пользовались исклю-

чительно достоверные источники, при необходимости уточнения данных проводились полевые археологические работы. Также проведена цифровая обработка всего комплекса накопленных данных по археологическим памятникам Казахстана на основе ранее опубликованных сводов и реестров по республике и областям. При цифровой обработке данных информация, заносимая в таблицы, проходила через жесткий

контроль, также подвергалась неоднократной проверке и редакции.

Сформирована основа онлайн портала в среде Arc GIS и выполнена реализация пилотного варианта на портале ArcGIS Online. Разработана концепция рабочего пространства и категорий доступа. База данных онлайн ресурса наполнена таблицами памятников, составленными с 2012 по 2017 годы.

Литературы

- Агеева Е. (1960). Археологическая Карта Казахстана. Реестр. Алматы: Академия Наук КазССР
- Bampton M. (2001). A GIS Driven Regional Database of Archaeological Resources for Research and CRM in Casco Bay, Maine. *Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the 28th Conference*, pp. 139-142
- Berg E. (2001). National registries of sites and monuments in Norway – developing GIS-based databases. *Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the 28th Conference*, pp. 133-138.
- Bosqued C. (1996). The role of GIS in the management of archaeological data: an example of application for the Spanish administration. In M. Aldenderfer and H. Maschner (eds). *Anthropology, space, and Geographic Information Systems*, pp. 190-201.
- Коробов Д. (2011) Основы геоинформатики в археологии: Учебное пособие. М.: Издательство Московского университета
- Сейткалиев М. (2013) Методическое руководство по формированию базы данных археологических памятников в ГИС. Алматы

References

- Ageeva E. (1960). Arheologicheskaja Karta Kazahstana [Archaeological Map of Kazakhstan]. Reestr. Almaty: Akademija Nauk KazSSR
- Bampton M. (2001). A GIS Driven Regional Database of Archaeological Resources for Research and CRM in Casco Bay, Maine. *Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the 28th Conference*, pp. 139-142
- Berg E. (2001). National registries of sites and monuments in Norway – developing GIS-based databases. *Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the 28th Conference*, pp. 133-138.
- Bosqued C. (1996). The role of GIS in the management of archaeological data: an example of application for the Spanish administration. In M. Aldenderfer and H. Maschner (eds). *Anthropology, space, and Geographic Information Systems*, pp. 190-201.
- Korobov D. (2011) Osnovy geoinformatiki v arheologii: Uchebnoe posobie [Fundamentals of Geoinformatics in Archeology: Textbook]. M.: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta
- Sejtkaliev M. (2013) Metodicheskoe rukovodstvo po formirovaniju bazy dannyh arheologicheskikh pamjatnikov v GIS [Methodical guidelines for the formation of a database of archaeological sites in GIS]. Almaty

Renato Sala¹, Kartaeva T.²

¹Leading Researcher. International Laboratory of Geoarcheology, Italy, e-mail: ispkz@yahoo.com
²prof. Dr. Al-Farabi Kazakh National University (KazNU). Almaty, Kazakhstan, e-mail: kartaeva07@mail.ru

**ETHNIC NAMES FOR CAMEL TYPES IN THE
ARAL-SYRDARYA DELTA REGIONS**

This article deals with the problems which related to the traditional camel breeding of the Kazakhs. The camel breeding has a huge role in the life support of the Kazakhs. Camel is considered as wealth for the Kazakhs. The Kazakhs who have a lot of camels and horses in the herd roamed over long distances. The strength of the camel was used in the processing of land, water extraction and for carting goods. Camel`s meat and milk provide food and leather, wool and bone are widely used in everyday life. The Kazakh people highly appreciated camel and called «ұлық/ulyk» (precious), and a camel shepherd «ұлық баққан /ulyk bakkan» (tending precious). Different traditions existed among the Kazakhs, folk knowledge, beliefs which related to the camel. Kazaks considered having camels in possession as sign of prosperity. Basically, camels were property of the tribes living in the middle course of the Syrdaria river, around the Aral sea, in sandy deserts of Mangistau, Kyzylkums, Karakums and Borsyk. Camel was the best of four sacred domestic animals. Many versions of the oral folk lore preserved epithets, quips, and proverbs, concerning camels.

Key words. Camel, Traditional farming, pasture, belief.

Ренато Сала¹, Қартаева Т.²

Георхеология Халықаралық лабораториясы. Жетекші ғылыми қызметкер, Италия, e-mail: ispkz@yahoo.com
²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті профессоры, Қазақстан, Алматы, e-mail: kartaeva07@mail.ru

Арал-Сырдария өңіріндегі түйе типтері атауларының этимологиясы

Мақалада қазақ халқының дәстүрлі түйе шаруашылығына қатысты этнографиялық мәселелер қарастырылған. Түйе шаруашылығы қазақ халқының тіршілік қамы жүйесінде маңызды рөл атқарады. Түйе малы қазақтар арасында байлық саналған. Малы көп, әсіресе түйе мен жылқыға бай малшылар алысқа көше алды. Алысқа көшетін қазақтар түйені жүк көлігі ретінде пайдаланған. Түйенің күші жер жырту, су шығару, жүк тасу қызметтеріне пайдаланылған. Түйенің еті мен сүті азық болса, терісі, сүйегі, жүні тұрмыста кеңінен қолданылған. Қазақ халқы түйе малын қастерлеп «ұлық» деп, ал түйешіні «ұлық баққан» деп атаған. Түйеге қатысты дәстүрлер, халық білімі, наным сенімдер жүйесі қалыптасқан. Түйе малы қазақтар арасында байлық саналған. Түйені Сырдың төменгі ағысын, Арал бойын, Маңғыстау өңірін, Қызылқұм, Қарақұмды, Борсық құмдарын мекен еткен тайпалар көбірек өсірген. Түйені – төрт түліктің төресі, киелі түліктің бірі деп есептеген. Ауыз әдебиетінің көптеген үлгілерінде түйеге қатысты теңеу сөздер, даналық нақылдар, мақал-мәтелдер көптеп кездеседі.

Түйін сөздер: түйе, дәстүрлі шаруашылық, жайылым, наным сенім.

Ренато Сала¹, Қартаева Т.²,

¹Международная лаборатория Геоархеологии, ведущий научный сотрудник, Италия, e-mail: ispkz@yahoo.com
²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, профессор,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: kartaeva07@mail.ru

Этимология названий типов верблюдов Арало-Сырдарьинского региона

В данной статье рассматриваются проблемы, касающиеся традиционного верблюдоводства казахов. Верблюдоводство играет огромную роль в жизнеобеспечении казахов. Верблюд считался богатством для казахов. Казахи, имеющие большие стада верблюдов и лошадей, кочевали

на дальние расстояния. Кочующие на дальнее расстояние казахи использовали верблюда в качестве вьющего скота. Сила верблюда использовалась при обработке земли, добыче воды, на извозе товаров. Верблюжье мясо и молоко служили им пропитанием, а кожа, шерсть и кость широко использовались в быту. Казахский народ высоко ценил верблюда и называл его «ұлық» (драгоценный), а пастуха верблюда – «ұлық баққан» (пасущего драгоценного). Среди казахов бытовали разные традиции, народные знания, верования, связанные с верблюдом. Также существовали различные традиции, народные знания, убеждения, связанные с верблюдом. Казахи считали наличие верблюдов во владении как знак процветания. В основном верблюды были собственностью племен, обитающих в среднем течении реки Сырдарья, вокруг Аральского моря, в песчаных пустынях Мангистау, Кызылкум, Каракумы и Борсык. Верблюд был лучшим из четырех священных домашних животных. В устном народном творчестве сохранились эпитеты, шуточки и пословицы, касающиеся верблюдов.

Ключевые слова: верблюд, традиционное хозяйство, пастбище, верование.

Introduction

During his travel to the Zhanakorgan volost in the Perovsky district of the Syrdaria region, the famous researcher Abubakir Divayev recorded some oral accounts from Abdulla Niyazov, and in 1904 published in the bulletin 'Turkestanskije Vedomosti' an article titled 'On livestock breeding' (Divayev 1904). Here he lists multiple names of camel breeds, many of which became today obsolete, and also provides interesting ethnographic information (Inter alia, Divayev says that «a Kazakh is content only when he possesses a livestock to run the steppe economy»).

The ethnographic studies of T. Kartaeva (AFM) are based on oral accounts from the same Aral and Syrdarya delta regions, and, together with the Divayev's reports, constitute the basic reference of the present article. The abundance of camel names and attributes is always witness of a well developed camel-breeding economy and, in these regions, they are counted by thousands.

The recording of names of camel types encounters some difficulties at the lexical and semantic levels: in regions differing by local dialects, different names would apply to the same object; and, even more confusing, in regions differing by climate and ecology where stockbreeding would consist of different camel types and classes, the same name could refer to different objects or to different groupings of objects.

Moreover, in order to provide a data format supporting the elaboration of strategies for genetic studies, it is mandatory to distinguish general names (par.1), names of breed types (purebreds and hybrids), and names consisting of specific attributes like appearance, strength, temperament, etc.

Concerning the etymology, the names for hybrid camels in Kazakhstan have mainly a Turkic origin and are etymologically clear, at the contrary the etymology of the names for purebreds points to Indo-

European or Proto-Turkic roots and its meaning within the present Kazakh culture is forgotten. In that way some glimpses are suggested concerning the historical niches and the geographical diffusion of camel hybridization.

Among the camel names, the ones referring to breed types are by far the most important and from their analysis emerged a main unexpected fact. The nomenclature of camel types in the Kazakh culture is mainly intended for distinguishing different steps of the crossbreeding process, and witnesses a deep knowledge of all the basic breeding procedures of double-cross, backcross and rotational cross. The camel types obtained as third generation offspring, being at the end of the reproductive chain, deserve a lesser number of classificatory names, and these are very variable within regional dialects (i.e. see the various applications of the name *kospak* in par. 3.2). The types further down in the generation series, already of poor economical value, are compacted in generic groups referred by generic attributes.

The Kazakh ethnic methods of hybridization, when compared to the ones modern breeding procedures, shows on one side the use of a wider spectrum of crossing strategies but, on the other, the output of a lesser number of types, half of which are today of low economical value.

Camel Names: General Categories

The general names for camels are applied to the following dichotomies and to their combinations: age, male/female, one-hump/two-hump, mating/non-mating.

Age

Camels are generally called *tuye* ('*түйе*'), which normally refers to adult camels older than 5-6 years.

Ages are distinguished for pragmatic reasons. When less than 1 year, it is called *bota* ('*бота*') plus a prefix pointing to its parental origin, for ex-

ample *ulek bota*, *nar bota*, *kospak bota* and so on. When 1-2 years old, it is called *tailak* and has its nose punched. When 2-3, is called *kunan* ('кунан') and is gradually trained to carry packs. When 3-4 is called *donen* and submitted to castration. When 4-5, it is called *besti* and, as non castrated male, starts to be fit for mating.

Sex

The female camel is generically called *ingen* ('инген') and, when one-humped, *mayu*; the male camel doesn't have a generic name. Sexual dimorphism is pronounced.

Humps

Camels, depending from the number of humps (*orkesh*) can be of 2 types: one-humped, *bir-orkesh* (*бир-өркеш*); and two-humped, *aiyr-orkesh* (*айыр-өркеш*). The most common generic name applied to one-humped camels is *nar*; and to the two-humped camels is *aiyr* when the 2 humps are well distanced, or *kospak* when they are joining at the basis. These terms are sometimes used as suffix or prefix of specific breed names (The names 'dromedary' and 'Bactrian', corresponding to the one-humped and two-humped camel, in ethnic Kazakhstan are not even used in case of purebreds.).

Castration and Mating

Castration (*akta*) is required for avoiding unwanted crossbreeding within the herd and for enhancing the docility of the camel.

Non-castrated males, when purebred are called *ulek* or *bura*, when hybrid are called *nar*, and their youngsters are respectively called *ulekshe*, *baurshin* and *nar bura*. Castrated males, when one-humped are called *akta ulek* ('акта үлек') and *akta nar* ('акта нар'), and when two-humped *atan* ('атан'). Castration is done at the age of four (*dopen*, 'дөнен').

Camels are sexually mature at the age of 12-18 months, but are passed to mating only later: females when 4 years old, males when 5. The mating season for all camel types lasts from January to April (*ulek* are crossbred till the 1st of May). *Ulek* are mated with 30 females, *bura* with 20.

The female, when mating and pregnant, is called *buaz* ('буаз'), when non-mating and non-pregnant *kysyr* ('қысыр'). One-humped camels have twelve months-long gestation period, two-humped camels fourteen months.

Today in Kazakhstan are counted around 130000 camels: 110000 two-humped and 20000 one-humped. Of the total two-humped camels, 45000 are females (of which 31000 raised in purity) and 65000 are males (of which 1800 raised for mating). Almost all one-humped camels are female and raised in purity (Baimukanov et al. 2009).¹

Genetic Classification and Names of Main Camel Breeds

Purebreds

Purebreds consist of 2 lineages (one-humped, two-humped) for which doesn't exist a general name but just the name of their female and male members:

- the purebred one-humped female is *aruana* ('аруана') or just *mayu*; and the one-humped male *isulek* ('үлек')².

- the purebred two-humped female is *aiyr-ingen* ('айыр-инген') or *boz-ingen* ('боз-инген'); and the two-humped male is *bura* ('бура') or *aiyr bura*³.

Hybrids

The general names for hybrid camels exist only in the frame of their distinction between one-humped and two-humped.

The generic name of the one-humped hybrid camel is *nar* ('nar', meaning in Turkish 'pomegranate' or 'offspring', in Arabic and Persian 'stallion'); and of the two-humped is *aiyr* ('айыр', double) or *kospak* ('қоспақ', made, hybrid).

Instead, the camel names for different hybrid types are not only numerous but also well structured, reflecting the steps of the hybridization process. So, in order to understand and appreciate the pragmatic basis of such nomenclature, necessary is the elucidation of the general techniques of hybridization.

'Inbred' (or inter-se-cross) refers to the mating of similar types, where instead 'out-bred' (or crossbreeding) refers to the mating of different species or types and represents the basic technique of hybridization⁴. Hybridization implements the mating two different purebred lines (crossbreeding) in order to improve any biological quality of the parents in a hybrid offspring (outbreeding enhancement, hybrid vigor, heterosis). In that way, several hybrid types can be created, deserving different names.

- Single-cross hybrids. Referring to camels, hybridization starts from the crossbreeding of a one-humped and a two-humped purebreds (P1, P2), producing, by combination of sexes, 2 types of first generation hybrids (called single-cross hybrid or filial-1, and coded as F1). They are both very successful breeds, bigger than their one-humped purebred lineages, milky and fleecy half way between them, and still fertile. These F1 hybrids are then submitted to 3 kinds of crosses: double-cross, backcross, and rotational cross.

- Double-cross consists of the mating of 2 different hybrids of the same generation (F1x F1), in order to fix their qualities. In that way, out of the first two F1, are produced 2 types of second generation hybrids (F2) and, out of repetition by triple crosses,

six types of third generation (F3), after which the purebred gene is too diluted and a loss of quality starts to manifest. The attribute 'crisscrossing' applies to those cases when the sex of the parents is indifferent and interchangeable.

- Backcross (or 3-way-cross) consists in the mating of a hybrid, for example F1, with one of its original purebred parents, in order to enhance the

elite genotype. In that way is produced an offspring called F2b (F2 by backcross).

- Square backcross and Rotational backcross respectively refer to repeated backcrosses of a hybrid with the same or with different purebreds, obtain F2b² and F2b³.⁵

- Triple-cross consists of the mating of 2 different backcrosses.

Table 1

generation	parents		offspring		humps n°	cross type
	female	male	female	male		
P	b	B	b	B	1	dromedary
	a	A	a	A	2	bactrian
F1	b	A	c	C	1	hybrid F1
	a	B	c	C		
F2	c	C	d	D	1	intercross of F1
F2b	c	B	h	H	1	backcross of F1 with dromedary
	b	C	g	G		
	c	A	e	E	2	backcross of F1 with bactrian
	a	C	f	F		

Varieties of F1 and F2 camel hybrids (Tapper 1985).

Marked in gray are types exclusively found in ethnic crossbreeding

Nowadays, in the Aral and Syrdarya regions, are named 10 main types of hybrid camels that can be genetically grouped in 6 classes: *bekpatsha nar*, *kolpatsha nar* (F1 generation breeds from single-cross, F1); *zhampoz nar*, *zhonek nar* (F2 and F3 generation breeds from double-cross); *kerderi*, *kyl-*

agai nar (from backcross of F1-2 with one-humped purebred); *mirza kospak*: (from backcross of F1-2 with two-humped purebred); *ara kospak* and *keristi kospak* (from square-backcross and crisscross of mirza kospak); and *sokpak nar* (F4-5 generation breed from triple-cross)⁶

Table 2

female		male		offspring		cross type	
	(h)		(h)		(h)	generation	cross type
aruana	1	bura	2	1 – bekipatshanar	1	F1	single cross
aiyr ingen	2	ulek	1	2 – kolpatsha nar	1	F1	
bekpatsha nar (r)	1	kolpatsha nar (r)	1	3 – zhampoz nar	1	F2	double cross
zhampoz nar (r)	1	bekpatsha nar or kolpatsha nar (r)	1	4 – zhonek nar	1	F3	doublecross
aruana	1	bekpatsha nar	1	5 – kerderi (1-2)	1	F2b	backcross
aruana	1	kolpatsha nar	1			F2b	
aruana	1	zhonek nar	1	6 – kylagai nar	1	F4b	backcross
zhonek nar	1	ulek	1				

Continuation of table 2

female		male		offspring		cross type		
	(h)		(h)		(h)	generation	cross type	
aiyr ingen	2	bekpatsha nar	1	7	mirza kospak 1	2	F2b	backcross
bekpatsha nar	1	bura	2				F2b	
aiyr ingen	2	zhampoz nar	1				F3b	
zhampoz nar	1	bura	2				F3b	
mirza kospak	2	bura	2	8 – ara kospak	2	F3b ² or F4b ²	backcross	
aruana	1	mirza kospak	2	9 – keristi kospak (1-2)	2	F3b ² or F4b ²	backcross	
mirza kospak	2	ulek	1					
kylagai nar (r)	1	keristi kospak (r)	1	10 – sokpak nar	1	F4-5	triple cross	

(h) = number of humps; (r) = reciprocal, i.e. same offspring also from inverted parents' gender.

The table evidences the genetic hierarchic order of the camel breeds.

- The purebreds are the carriers of elite genotypes.

- The one-humped hybrids are primary hybrids, consisting of: 2 types of F1 (type 1, 2), their F2 and F3 double-crosses (3-4), and the backcross of these with one-humped female purebred (5-6).

- The two-humped hybrids. The backcross of F1 or F2 with a two-humped purebred generates the two-humped mirza kospak (7), a transitional breed from which, by further backcrossing, are produced the other two types of two-humped hybrid (8, 9) constituting the much wanted majority of the herd.

The genetic classification of camel types is accompanied and coherent with two other ways of grouping them: morphological (one-humped, two-humped) and pragmatic (good camel, bad camel).

Concerning the morphological appearance of these hybrids, F1 has one elongated hump and is the largest and strongest among all camels. When F1 is

repeatedly backcrossed to Bactrian purebreds, there is at first a single hump with two raised regions, then two humps with fused bases, then two separate humps.

Also the morphological distinction between one-humped and two-humped camels is pragmatically motivated by pointing to their different functionality and use: the firsts are mainly intended for breeding; the seconds (besides their higher docility) are intended for final use as meat, milk, fleece producers and as working and riding animals.

The different weight and milk and wool yield of 8 modern breeds are listed in Table-III (reconstructed from: Baimukanov et al. 1989, Table 8.2), with the optimal performances highlighted in grey. Four modern types of them have a precise ethnic equivalent (=) and the other 4, due to different crossbreeding methods, have only approximate similarities (\cong)⁷. As a whole, Table-III is indicative of the changes of productivity that can be induced by different crossbreeding combinations.

Table 3

breed type				live weight kg	milk yield yearly kg	live fleece kg
modern	ethnic	humps	gener.			
dromedary	aruana	1	P	558	4000	3.1
bactrian	aiyr ingen	2	P	611	1750	6.0
iner-maya	bekpatsha	1	F1	605	3563	3.5
nar-maya	kolpatsha	1	F1	670	2955	4.9
kurt	@	1	F2	535	2544	3.2
kurt nar	@	2	F3	650	3876	5.0
kospak	@	2	F2	644	1925	5.2
kez nar	@	2	F3	640-700 (c)	4565	3.7-4.9 (c)

a – Modern kurt and ethnic kerderi-1 are both offspring of the backcross of F1 hybrids with a one-humped purebred, but they differ by being obtained out of reverse parents' sex. The offspring of its repeated backcross with bura, the kurt-nar, is not documented in the ethnic record.

b – Modern kospak and ethnic mirza-kospak-2 are both offspring of the backcross of F1 hybrids with a two-humped male purebred: of betpaksha or zhampos in the ethnic record; of kolpatsha in the modern classification. They also differ by being obtained out of reverse parents' sexes. The following generation of modern kez nar and ethnic keristi differ by being obtained out of reverse parents' sex.

c – The second cipher refers to values obtained by repeated backcross with a two-humped purebred.

The one-humped excel in milk yield, the two-humped in weight and fleece.

All working camels are castrated. The best pack and draft camels are the strongest and more docile among the one-humped or two-humped hybrids. The best riding camels are the two-humped hybrids because their body morphology, in particular aiyr ingen and ara kospak due to their well distanced humps.

As a whole, the two-humped hybrids are the most profitable.

This functional difference between one-humped and two-humped types explains the discrepancy existing between the number of named types and the number of corresponding individuals. The one-humped camels, because basic for hybridization and because the complexity of the crossbreeding techniques, deserves a more detailed nominal specification of types (7 types of one-humped against 3 of two-humped), but, in the same time, are less represented as individual heads, constituting just the 20% of the total. The two-humped, instead, by being of bigger size, stronger, milkier, woolly and docile, are the final objective of the camel diversity deserving just 3 genetic specifications but represent the 80% of the herds.

Finally, from the pragmatic point of view, camel types are distinguished in good and bad, which refers to both their value as carriers of genes as well as final producers of body materials and services. So, good camels are the purebreds, the one-humped hybrids betpaksha nar, kolpatsha nar, zhampoz nar, zhonek nar, as well as all the two-humped mirza kospak and ara-kospak; while considered bad types are kerderi, kylagai nar, and sokpak nar, because situated at the very end of the breeding chain, weaker and less productive, and often result of unplanned mating. Keristi kospak, a beautiful two-humped camel

that, by being of F4 generation, starts to weaken, is somehow transitional.

The nomenclature of camel breeds quoted above has been compared with another list of ethnic names collected in the same Syrdarya region (Imamura et al. 2016). The Imamura's article presents several lists of names mainly consisting of generic camel attributes, at the exception of Table-1 that refers to the ethnic denomination of developed breeds. Table-1 is listing the ethnic names of 21 breed without a clear distinction between names for a specific breed (10), names for generic classes of breeds (6), and names for just attributes (5). When considering the 10 names for specific breeds, a quite good correlation is found between these and the ones of the present article⁸.

The 6 names referring to the cross between a specific breed and generic classes (like 'all one-humped', 'all two-humped', 'all hybrid'), which is a type of crosses absent from the authors' list, are very interesting by evidencing the existence in very local dialects of an approximate classification of sets of generic breeds: *leilik*, *lekr-nar*, *kizyktas-nar*, *aiyr*.

Description and Names of the Main Camel Breeds

The following description of the camel types is ordered by generational classes: P, F, backcrossing, square backcrossing, and F5. The ethnic names for hybrid camels, which are always meaningful and rooted in the Kazakh language, are accompanied with their meaning and occasional synonyms.

Description of Purebreds (P)

The 2 lineages of purebreds are kept in small number just for breeding purposes, as holders of elite genotypes. They are not even killed, and die of old age. They are so respected that eventually become personages of tales, myths, petroglyphs and rituals, acquiring an archetypical status.

P1 – *Aruana* and *Ulek* are female and male one-humped camels of tall dimension, with long legs, a short fur, but wavy long hairs at the neck and throat [called *kalkan* ('қалқан'), meaning 'shield'] and in the back and tail [called *shal kuiryk* ('шал құйрық'), meaning 'oldie-like tail']. They are not tolerant to cold but very resistant to desert hot climate and to insects. The female aruana is always white, has long udders giving plenty of milk, and is very calm. She is an experienced leader of a string of camels and can remember even very difficult roads for several years: every 6 km it stops and urinates to mark the spot for following camels.

The one-humped descendant born from aruana and ulek, in order to underline its noble origin, de-

serves a special ancient name of unknown meaning, *kurt nar* (see footnote 18); and, if it is a female of less than 1 year, is called *aruana bota* (*аруана бота*).

The body-cloth put as pack saddle on the camel's back is also called aruana.

P2 – *Aiyr ingen* and *Bura* are the female and male two-humped purebreds. They are bigger in size, less milky and fleecier than the one-humped purebreds.

Concerning names, purebreds' names are quite similar on very large territories and carry unknown etymological meaning, at the contrary of the hybrids' names that are local and meaningful in Kazakh language.

The purebred names used in the Aral and Syrdarya regions share similarities with the ones used in the rest of W-Central Asia and, more significant, even beyond its southern borders, in Anatolia, Azerbaijan, Turkmenia and Afghanistan. These southern regions represent the merging area of the respective habitats of the dromedary and the Bactrian, where hybridization would happen naturally, and are suspected as the original niche of their artificial crossbreeding (I millennium BC) (Potts 2004).

In Azerbaijan, during the XVII AD, aruana was called '*maya*', ulek was '*lok*', bura was '*bugur*', and bekpatscha-nar was '*nar*' (Olearius 1669). Today, among Anatolian nomads, ulek is '*lok*' and bura is '*bohur*'. In W-Iran, aruana is '*hasa-maya*', ulek is '*lok*', ingen is '*hasa dava*' bura is '*bugur*'; and their hybrids, called '*nar*', are the best pack camels. Among the Turkmen of Khorasan, hybrids are called '*nar*' or '*iner*' if male, and '*maya*' if female. Among the Afghan Pashtun, camel names are similar, borrowed from Persian or Turkic. In W-Iran, Khorasan and Turkmenistan, F1 hybrids are directly used and prevented from mating together. (Tapper 1985)

Concerning the etymological meanings of purebred names, these are unknown in the Kazakh culture. A preliminary investigation of the possible etymologies of these terms shows that they have ancient roots in Indo-European languages for the one-humped and in Proto-Turkic for the two-humped, and that all of them convey attributes of a superior quality. These facts make suspecting that the hybridization techniques used by ethnic Kazakhs could have been introduced in Turkic Central Asia from the south during the first millennium AD together with elite genotypes of dromedary camels.

- aruana: '*arvana*' in Ugaritic-Hittite (1200 BC) means 'ruler, and in Old Persian (500 BC) «high protector».

- ulek: '*aleket*' in Old Persian means 'fine big camel' and '*ulek*' means 'herd'; 1500 years later, '*ulugh*' in Tartarian Turkic language means 'great'.

- ingen: '*ingen*' in Mongolian and Turkic means 'cow' or 'she-camel' or 'mother camel'.

- bura: '*bugur*' in Proto Turkic means 'soul of a sacrificial animal', referring to an ox, a horse or a camel. The name is used as far as in the Sahara, among speakers of a Afro-Asiatic Proto-Chadic language, where it refers to a male goat (Hausa people, Niger)⁹.

Description of Hybrids

Hybrid camels types 1-6 and 10 are one-humped, types 7-8-9 are two-humped. Each of the different types has its own specific qualities for crossbreeding or for economical purposes.

All of them, when acquire hybrid vigor out of accurate crossbreeding, become stronger, milkier (approaching the yield of cows), more docile, and even of better appearance than both the purebred ancestors. This is particularly true for the final offsprings of two-humped hybrids. They are generally called *aiyr orkesh* (which means 'double hump') or *aiyr tuye* ('*айыр түйе*', double camel). They are tall camels, with a big belly, a thick long wool and a large space between humps that can easily accommodate two people, from which comes their name. So, in Kazakhstan, they are the main camels used in the practical life and constitute the absolute majority of the herd, representing by number of individuals the 80% of the total (Baimukanov et al. 1989).

Hybrids from purebred crossbreeding: F1

1 – *Bekpatsha nar* (from Persian *bokt-padsha*, hybrid-king), one-humped, together with *kolpatsha nar*, pertains to the basic F1 category and, being the largest among all camels, is supposed to be the best of the two. Referring to the fact that it is the first in the hybrid line, it is also surnamed *bir-tygan* (first-generation) or, among Turkmen and Tashkent Kazakhs, also *kez nar* or *kez-orkesh* (sharp-hump). When 2 years old and male, it is called *aruana tailak* ('*аруана тайлақ*', aruana son). It has one high hump, curly thick hairs, big hips, long neck, pan-like head and thick legs. It differs from all other camels in that it does not trot.

2 – *Kolpatsha nar* (commander-king hybrid), one-humped, similarly deserves the name of *bir-tygan* (first generation) and, in the Urals, also *kez-nar* (sharp-to-come hybrid). By appearance it looks like the *betpaksha nar*, though it is bigger (it is the biggest) and trots.

Hybrids from double-cross mating and criss-cross: F2-F3

3 – *Zhampoz nar* (smart hybrid), one-humped, has curly wool, low hump and armpits, and two hair locks on the flat part of the chest, which are called *zulip* ('зұлып', 'evilish'). It trots a little.

4 – *Zhonek nar* (right hybrid) one-humped, has a big belly and thin legs, goat-like straight wool, thick eye-brows. It trots constantly.

Hybrids from backcrossing

5 – *Kerderi* (female) or *Kohret* (male) is a one-humped F2b camel. The name is an ancient Turkish term, possibly imported from Arabic, where '*qadr*' has the high meaning of 'predestination for sustenance', and still used today (*kaderi*, *kediri*) among the Turkmens of Khorasan for referring to this type of camel breed. In the Syrdarya, the name comes from a tribe of camel breeders, the Kerderi (possibly descendant from the Kidarite Huns of Khorezm), now living in Kazaly region: interesting is the fact that, because here by now almost all camels are two-humped, also the name *kerderi* has changed its original meaning for referring to a two-humped breed. (Zhakypov, 1989; AFM).

6 – *Kylagai nar* (limited-bad hybrid), one-humped, has sparse, non-wavy hairs, thin legs, a small head and, as a whole, is unpredictable and cries a lot.

7 – *Mirza kospak* (which in Kazakh means 'gaspadin hybrid'¹⁰), with two humps joined at the basis, is an important transitional type that, out of square-backcrossing, produces all the two-humped hybrid types of Kazakhstan. It has a solid body, curly hairs, and small humps with little distance between them, though allowing a man to fit in between. It has an extremely ugly appearance but, when backcrossed, produces one of the most productive camels (*ara kospak*) and also the most beautiful of them, the *keristi kospak*. It does not trot.

Hybrids from square-backcrossing

8 – *Ara kospak* ('*ара қоспақ*', 'spaced hybrid', being that 'ara' in Turkic means 'interval') or *Aiyr kospak* ('*айыр қоспақ*', 'double hybrid') are synonyms for a two-humped camel resulting from the backcross of a *mirza kospak* female with a purebred *bura*, which explains its characteristic big distance between humps and its name. It is the milkiest.

9 – *Keristi kospak* ('suitable hybrid') is a beautiful camel with long, thick and straight wool like the one of a goat. It is the result of the backcross of *mirza kospak* with purebred dromedaries, which makes that at first glance it looks very much like a one-humped camel with a humps' wide base and an invisible gap between two humps that can only be distinguished by touch. It trots.

Hybrid F5

10 – *Sokpak nar* (uneven-road hybrid) is the F5 last product of the crossbreeding chain. It is tall, with one high protruding hump, non-curly hairs, of unsightly appearance. It cries a lot.

As said above, the names of hybrid camels, at the contrary of the ones of the purebreds, show many regional differences and, by having roots in the Kazakh language, are always etymologically clear. They are very changeable by region because different dialects would favor lexical variants, and different breeding conditions would induce semantic variants.

For example, the name '*kospak*' (which means 'made, hybrid') in the Kyzylorda district acquires different local meanings every just 50 km and even within the same region. In the west, around Karmakshi, it refers to the cross of *ulek* and *aiyr ingen* (i.e. *kolpatsha*). In Zhlagash, it means both the cross of *mirza kospak* with *ulek* (i.e. *keristi kospak*) or with *bura* (i.e. *ara kospak*). In Terenzek, the term '*kospak*' refers to the cross of a *bura* with any hybrid one-humped (*nar maya*); the term '*mirza kospak*' to its crossbreed with a two-humped female (*kospak ingen*); and the term '*ara kospak*' is pointing to its crossbreed with any hybrid female, with one or two humps. Further east, around Shieli, *kospak* is the name of the cross of a two-humped male purebred (*aiyr bura*) with a one-humped female hybrid (*nar maya*) (i.e. *mirza kospak*).

Camel Attributes Referring to Specific Morphological and Temperamental Features

Main themes of the camel attributes are health, strength and character, pointing to its economical value; and beauty and color, pointing to its ceremonial value. Moreover, by distinguishing strong and weak individuals, they are also conveying information for in-breeding and out-breeding purposes.

Aiyr bota ('*айыр бота*', 'double baby') refers to a two-humped calf with pronounced fork-like humps.

Aiyr tailak ('*айыр тайлақ*', 'double calf') refers to a two-year old two-humped calf born from the cross of a two-humped *bura* purebred with any two-humped female. It is very prized by being well-built, with fluffy wool, and of rare beauty. In some regions it is strangely called *zhampoz tailak* («*жампоз тайлақ*», 'smart calf'), which could be the attribute for an *ara-kospak* calf, underlining the presence of *zhampos* in its lineage.

Akbas orkesh ('*ақбас өркеш*', 'white-head hump') refers to a camel with humps deprived of

hairs due to arduous labor or to camel scabies. White hairs will grow at such spots.

Ak bura (*'ақ бұра'*, 'white bura') refers to a two-humped male purebred camel of whitish colour. The white color is rare in nature but becomes more frequent out of purposeful selection. It is often added to a camels' herd (*'kele'*) for mating.

Ak kaptal tuye (*'ақ қаптал түйе'*, 'white sides camel') refers to a camel that was harnessed to a cart, or with traumatized or wounded sides, but later getting better. The skin in this spots grows white hairs or becomes bold and white.

Ak maya (*'ақ мая'*, 'white she-camel') refers to a white female camel, like the aruana that is always white. When aruana is crossed with a white bura, it may happen that even the delivered bekpashka calf is white, and in that case, if female, is also called ak maya. Whitish-yellow females are called just *maya*, and *maya nar* when hybrids.

Aramza bota (*'арамза бота'*, 'ignoble calf') refers to a calf born unexpectedly for the camel's shepherd or owner.

Arttyrgan tuye (*'арттырған түйе'*, 'packed camel') refers to one of the best camels, the one usually laden with the dowry for a girl or with presents for gifts or rewards.

Augan tuye (*'ауған түйе'*, 'brainsick camel') is the attribute for a camel brought in from elsewhere, or a camel that moves bowing left or right due to a long trip or to a cargo packed incorrectly.

Ayu bura (*'аю бұра'*, 'bear bura') is the title given to a two-humped male purebred in full vigour, with red eyes, aggressive. During the January-February mating season it may chase, reach and pull apart anyone, even a rider on a horse, and therefore it is tied up. The most dangerous ones, like a bura in full vigour, are muzzled and fettered.

Baya Tuye (*'бая түйе'*, 'harmful camel') or *'baya-nar'*, is the name given of the ugliest kinds of hybrids, so fearful and conflictual that do not let anyone come close.

Jelmaya (*'желмая'*, 'wind she-camel') is the name of a mythological folkloric one-humped female camel, swift like the wind. According to the legend, the great sage and musician Korkut Ata (X-XI AD), riding on his Jelmaya, searched the land where you can hide from death. Also the great poet and thinker Hasan Kaigy (XIV AD), on his Jelmaya, searched for the end of the world.

Jon (*'жон'*) synonym of 'baya', and similarly referring to an animal with bad character.

Kisyktos nar (*'Қисықтос нар'*, 'distorted chest') is the attribute for camels of poor breed.

Ethnic and Modern Nomenclature and Methods of Camel Hybridization

During Soviet and post-perestroika times, the advent of the modern stockbreeding industry introduced new methods and names for the development of camel hybrids, confining the ethnic methods and nomenclature to the small domestic farms.

In this last paragraph we compare the ethnic data spoken above with the data included in few publications concerning modern industrial stockbreeding (Baimukanov et al. 1989; Baimukanov et al. 2009). As result, the comparison will provide the evaluation of the ethnic ways of hybrid development at the light of modern crossbreeding strategies. Several structural and terminological differences emerge. Structural differences must be attributed to different methodologies of hybridization; terminological differences are due to the modern introduction of a totally new vocabulary based on the conventional use of old terms combined with numerical codes.

The above paragraphs clearly show that the ethnic camel development produces two F1 hybrids that are then submitted to repeated double-cross and backcross with one-humped or two-humped male or female purebreds.

Modern crossbreeding starts similarly by producing two F1 hybrids, but then these are not double-crossed¹¹ but repeatedly backcrossed with just male purebreds, one-humped or two-humped¹². The resulting long list of types is the product of repeated backcrossing with not just 2 but 5 purebred sub-species: 2 kinds of dromedary (Kazakh and Turkmen) and 3 kinds of Bactrian (Kazakh, Kalmyk and, rarely, Mongolian).

So, in the modern crossbreeding industry double-cross is avoided and so is the backcross with female purebreds, which results in the direct inclusion of just 2 ethnic hybrid types, in the approximate inclusion of other 4 types that anyhow present an inversion of parental sexes, and in the exclusion of 4.

According to that, the Baimukanov's articles, referring to camel breeds developed in modern stockbreeding industry, besides the 2 purebred species P, classifies a series of 6 valuable hybrid groups (F1, kurt, kurt-nar, kospak, kez-nar, and new-group) counting all together a total of 24 hybrid types. Of these 24 types, just 2 show direct equivalence with ethnic types (=) and 4 an approximate correspondence (\cong)¹³.

Table 4

group	type		humps	gener.
	modern	ethnic		
P	dromedary	= aruana	1	P
	Bactrian	= aiyr ingen	2	P
F1	iner-maya	= bekpasha	1	F1
	nar-maya	= kolpasha	1	F1
Kurt	kurt-1 F2	@	1	F2
	kurt-nar-1 F3	@	2	F3
Kospak	kospak-1 F2	@	2	F2
	kez-nar-F3	@	2	F3

The other 18 modern types, often designated by Kazakh terms¹⁴, refer to 3-4 rounds of backcrosses alternating male purebreds of 3 kinds (Kazakh, Turkmen and Kalmyk male purebreds), which introduces structural differences and levels of complexity that don't allow any correspondence with the ethnographic data at disposition of the authors.

Summarizing we can say that, concerning the denomination of camel types, the ethnic terminology is very meaningful: it underlines the main characteristics of the referred breed. The modern terminology is conventional: it defines camel types by some traditional roots *maya*, *nar*, *iner*, *kurt* and *kez*¹⁵, of which the source and etymology are unknown or insignificant, together with their combinations among themselves and with some numerical codes.

Conclusion

Concerning the development of camel types, the ethnic crossbreeding industry, when compared with the 24 types of the modern industry, takes in consideration only the relatively small number of 10 basic crossbreeding types. Of these, 6 are directly or ap-

proximately included in the modern list under other names; 4 are omitted: zhampos and zhonek (i.e. the double-cross of hybrids F1) and, as a consequence, also their backcrosses. In particular, the backcrosses of one-humped male hybrids with one-humped females purebreds (kerderi, kylagai), which are present but not highly estimated in the ethnic industry, in modern industry are not considered at all or, like kerderi, are used as a transitional type for crosses.

So, the ethnic development of camel hybrids shows a wider spectrum of combinatory expedients by considering the double-cross and crisscross of F1 types and by the inclusion, in case of backcrossing, of both female and male purebreds. Instead, the modern industry, on the basis of an improved knowledge of the camel genetic reserves and reproductive potential, eliminates the double-cross of F1 and privileges a rotational backcross of F1 involving just male purebreds (see Table-I).

The modern development, by resulting in an higher performance of camels, seems to be more knowledgeable and advanced thanks to the removal of some traditional unlucky crosses. But the reasons of the disparities between the traditional ethnic and the modern industrial approaches cannot be totally reduced to an higher knowledge and productivity of the modern methods. The reasons must be searched deeper, in differences of the ecological, epidemiological, technical, economical and social contexts of the ethnic breeding, where even camels types today discarded could have played some still unknown important role.

The spectrum of the ethnic ways of hybridization, when compared with the one of modern biotechniques, is much wider because contextual to human communities where camels were used in several tasks today abandoned: not just for meat, milk and fleece, but also as labor and transport animals, as components of open air free herds, and as ceremonial animals. The question suggest the need of further ethnographic investigations.

Notes

1. In modern industry, as tendency, the relative number of one-humped camels increases due to the import of milkier Turkmen one-humped breeds (Imamura et al. 2016)

2. The one-humped male purebred, among Turkmens and in the nomenclature of modern industrial breeding, is called 'iner' (see below par 3.1).

3. Today, in modern camel development, a further distinction is introduced between Kazakh and Turkmen one-humped purebreds, and between Kazakh and Kalmyk two-humped purebreds (Baimukanov 1989; Imamura et al. 2016), which is not recorded in the ethnographic record (see below par. 5).

4. «Breeding of the crosses inter-se fixes the type of the improved camels with increased live weight, hair cover and viability. Crossbreeding is aimed at obtaining crosses of the second and third generation» (Baimukanov et al. 1989). On the basis of laboratory experiments on mice, «first-generation hybrids generally displayed larger heads and jaws and a greater variety of skull shapes than

their purebred parents. More than 80 percent of second-generation hybrids had head sizes and shapes that fell in between those of their hybrid parents and purebred grandparents. Ensuing generations, including offspring of hybrid-purebred matches (backcrosses), sported skulls that generally looked like those of a purebred species with a few traits borrowed from another species or a hybrid line». (Ackermann 2016)

5. Usually, the F4 generation offspring of 3 rounds of backcrosses with the same type of purebred, by rising the genetic percentage of the hybrid above the 94%, is considered as purebred status.

6. In Kazakh script: бекпатша нар, колпатша нар, жампоз нар, жөнек нар, кердері, қылағай нар, мырза қоспақ, ара қоспақ, керісті қоспақ, соқпақ нар.

7. 1 – About the correlation between ethnic and modern crossbreeding types and names, see Table-III, par. 5.

8. An exception is the 'kerderi' type that in Table-I is quoted as 'kambagai' ('қалбағай' 'non-serious'). On the basis of our data, 'kalbagai' or 'okpak nar' are generic names for F5-6 generation breeds from one-humped hybrid parents, which are considered bad camels by being weak and poor producers of milk and fleece.

9. See also: Bulliet 1975:144-5, summary table.

10. 'Mirza' could be a term introduced from Persian, where it means 'prince', so that 'mirza kospak' would have the etymological meaning of 'prince hybrid', which matches the fact that this camel type stands as begetter of all the other types of two-humped hybrids.

11. «Second generation hybrids, raised by crossing first generation hybrids, occur rarely since camel-breeders avoid this breeding method... characterized by low production ability, with elements of evident ugliness and degeneration observed (distorted chest, deformed joints, etc.). The Kazakh people calls these hybrids 'dzharbai' or 'kaisyktas' ». (Baimukanov et al. 2009, p. 27)

12. The modern camel hybridization industry distinguishes two methods of hybridization : the crossing of the female Bactrian and the male dromedary, called Kazakh; and the crossing of the female dromedary and the male Bactrian, called Turkmen. Both are applied for the production of the first two F1 hybrids (nar and iner) that then, backcrosses repeatedly with one or the other male purebred, stay at the basis of 2 different lines of development (one-humped kurt and two-humped kospak).

13. A table from dissertation of Saparovich (Saparovich 2010), included as Table-2 in Imamura's article, provides a list of 24 modern industrial hybrid types, strictly following the classification and nomenclature of the Baimukanov's publications.

14. Other modern names for camel types borrowed from Kazakh language refer to types of the so-called 'new group hybrids': baidara, bereket-nar, bacdas (of the kospak line); arada, binur, baitun, and baidasbek (of the kurt-kerderi line). They have evident Kazakh etymology but pertain to unspecified dialects not found in the Aral-Syrdarya region.

15. These modern terms exist in the ethnic vocabulary of the Syrdarya region, however are not referring to breed types but exclusively used as generic attributes. Their etymological roots have been analyzed elsewhere in this article, at the exception of the term 'kurt'.

Kurt' in Old Turkic means 'wolf' and, in effect, among ethnic Kazakhs, generically refers to an impracticable unfriendly camel. But today among Turkmen and in Kazakh modern breeding the term kurt is referring to a group of good breeds. In modern breeding industry, kurt has few synonyms matching some ethnical terms: kurt-1 is also called 'zhun' or 'kokhert', which among Karakalpaks refer respectively to the male and female kerderi; kurt-2, result of the backcross of kurt-1 with a one-humped purebred and absent in the ethnic record, is also called 'sapaldryk'.

References

- AFM= Author's Field Materials.
- Baimukanov A. and Meredov B. (1989). Two-humped camels. In: Animal genetic resources of the USSR, eds N. G. Dmitriev, L.K. Ernst. FAO, Rome, p. 345-351
- Baimukanov D. and Baimukanov A. (2009). Genetics, selection and hybridization of camels. Almaty, Bastau Ltd.
- Bulliet R. (1975). The Camel and the Wheel. Harvard University Press, Cambridge, Mass. Morningside Book Series. Columbia University Press.
- Divaev A. (1904). Iz oblasti kirgizskogo skotovodcheskogo hoziaistva [From the provinces of the stockbreeders]. Turkestan-kiye vedomosti. 102. S.468. (in Russian)
- Imamura K., Amanzholova A. and Salmurzauli R. (2016). Ethno-terminology of Camels by Kazakh Language. Journal of humanities and natural sciences Vol. 52, No.2 Nagoya Gakuin University: pp. 65-81.
- Kazaktun etnografialuk kategorialar, ugumdar, ataular dasturli juesi. (2014). [The traditional system of ethnographic categories, concepts and names of the Kazakhs] . Encyclopedia, 5 volumes, Almaty, Asiya Arna. p. 521 – 523 (in Kazakh)
- Kazak tilinin aimaktuk sozdigi [Regional dictionary of Kazakh language]. Almaty: Arus. 2005
- Olearius A. 1669. The Voyages and Travels of the Ambassadors. (tr. John Davies), 2nd ed. corrected. London: J. Starkey.
- Potts D. 2004. Camel hybridization and the role of Camelus bactrianus in the Ancient Near East». Journal of the Economic and Social History of the Orient, 47: 143-165
- Saparovich, T. B. 2010. Scientific and technological aspects of enhancing the capacity of the Kazakh Bactrian camels productivity and their hybrids in Kazakhstan. PhD thesis, Kostanai State University.
- Tapper R. 1985. One hump or two? Hybrid camels and pastoral cultures: an update. Production pastorale et societe, 16:149-162.
- Zhakypov A. (1989). Tyie osirushinin tysindirime sozdigi [Dictionary of the cameleer]. Almaty: Kainar. (in Kazakh)

Michael Hancock-Parmer

PhD, Department of Central Eurasian Studies, Indiana University,
USA, Bloomington, e-mail: mifehanc@indiana.edu

THE CREATION OF ELIM-AI

This article presents the events of the Kazakh-Dzungarian wars of the first third of the 18th century and the most important tragic years of the Aktaban Shuburyndy. An attempt was made to disclose these difficult events «Aktaban Shuburyndy» through the research of the famous scientist Mukhamedzhan Ty-nyshpaev and oral folk art the Kazakh people, namely the song «Elim Ai». The author examines in detail the history of the appearance of the song «Elim Ai», draws attention to the fact that the text of the song was published in issue 52 of the journal «Kazak» in 1914. A year later the text was again published in the collection «Terme» in 1915 in Orenburg. The author tried to analyze the text of music and music.

Key words: History, Kazakh-Jungar wars , Elim Ai, Kazakh, song, folk music, culture.

Михайл Ханкох-Пармер

PhD, Орталық Еуразия зерттеу департаменті, Индиана университеті,
АҚШ, Бломингтон қ., e-mail: mifehanc@indiana.edu

Елім-ай әнінің шығуы

Бұл мақалада XVIII ғасырдың алғашқы ширегіндегі қазақ-жоңғар соғысының оқиғалары мен Ақтабан Шұбырынды жылдарындағы қайғылы оқиғалар легі айтылады. «Ақтабан Шұбырынды» қайғылы оқиғасының салдарлары мен себептерін ашы мақсатында Мұхамеджан Тынышпаев зерттеулерін қамтыған және қазақ халқының халық ауыз әдебиетінің мұрасы «Елім ай» әнінің шығу тағдырын талдаған. Автор «Елім-ай» әні туралы 1914 жылғы «Қазақ» газетінің 52 санына шыққан «Елім ай» әні туралы мақалаға назар аударған. Бір жылдан соң 1915 жылы Орынбор қаласында «Терме» жинағында тағы осы әннің мәтіні жарияланған. Автор әннің мәтіні мен әуен сарынының ерекшелігіне назар аударған.

Түйін сөздер: тарих, қазақ-жоңғар соғысы, Елім-ай, Қазақ, ән, халық музыкасы, мәдениет.

Михайл Ханкох-Пармер

PhD, Центральный Евразийский исследовательский департамент, Университет Индиана,
США, г. Бломингтон, e-mail: mifehanc@indiana.edu

Создание песни Елим-ай

В статье представлены события казахстанско-джунгарских войн первой трети XVIII века и самые важные трагические годы Актабан Шубырынди. Была предпринята попытка раскрыть эти трудные события «Актабан Шубырынды» путем исследования известного ученого Мухамеджана Тынышпаева и устного народного искусства казахского народа, а именно песни «Елим-Ай». Автор подробно рассматривает историю появления песни «Елим-Ай», обращает внимание на то, что текст песни был опубликован в номере 52 журнала «Казак» в 1914 году. Через год текст был снова опубликован в сборнике «Терме» в 1915 году в Оренбурге. Автор попытался проанализировать текст и музыку.

Ключевые слова: история, казахско-джунгарские войны, Елим-Ай, Казах, песня, народная музыка, культура.

Introduction

This short paper is a summary of one chapter of my dissertation on the history of the Kazakh-Jungar wars and the so-called Bare Footed Flight of the Kazakhs (Kaz: Aqtaban shubīrīndī). The chapter preceding this paper's chapter illustrated how Mukhamedzhan Tynyshpaev's seminal article on the Kazakh-Jungar wars of the 1720s undertook the necessary intellectual labor to create the Bare Footed Flight. This chapter follows directly by showing the process by which the poem Elim-ai became an unlikely hallmark of the national lamentation over the events of the 1720s.

Let us begin with Mukhamedzhan Tynyshpaev's 1927 article on the Bare Footed Flight. That article included the text of the song Elim-ai with a Russian translation (Tynyshpaev, 1927: 27). Tynyshpaev included the text (see below for his version) of the poem, which he introduced: «The historical disaster remains in folk memory with the following verses.»

About fifteen years later, the poem again appeared connected with the Bare Footed Flight in the 1943 edition of the History of Kazakhstan edited by Anna Pankratova: «In the music of the 18th century, as in the literature of the same period, we see the song and melody «Qara taudyn basynan kösh keledi» («Over the Karatau mountains come the nomads») written about the event «Bare Footed Flight.» The music and words are full of bitterness and sorrow. They tell of the heavy oppression endured by the people» (History of Kazakhstan, 2011: 396).

Some twenty years later still, now outside the academy, one finds the poem/song alongside the Flight once again in Esenberlin's trilogy Kochevniki/Köshpendiler (The Nomads). In the 1986 edition, the song appears on page 241, supposedly a nationwide response to the tragedies suffered by the Kazakhs (Esenberlin, 2014:308-309).

Presently, the connection is much more nationwide than Esenberlin imagined. Since 2004, every student hoping to attend university in the Republic of Kazakhstan must pass the so-called Unified National Test (Rus: ENT, Kaz: UBT). The test is divided into several subjects, one of which is mandatory: the history of Kazakhstan. Thanks to this country-wide testing system, every citizen of Kazakhstan under the age of 30 knows by heart at least some details of the Bare Footed Flight. On that same test, one may have to produce the «fact» that Elim-ai was the name of a song produced by that catastrophe. Whatever the veracity of this connection, let us trace the origins of this «fact.»

The history of the Elim-ai poem/song can be traced through history to the middle of the nineteenth century. Its content, form, meaning, and associations have changed as it passed through the hands of ethnographers, «nationalist» historians, and later Soviet-trained scholars before being enshrined in the heart of twenty-first-century «Kazakh identity.» Following independence in 1991, the song has indeed metamorphosed into a kind of trademark of Kazakh-ness. Now (in 2014) one can stay at any of a dozen Elim-ai hotels, send one's children to a similar number of Elim-ai nursery or music schools, cheer on the Elim-ai soccer team, enjoy a meal at an Elim-ai restaurant or cafe, or even use the Elim-ai cell-phone plan from Aktiv.

At least one reason for the popularity of the name is its meaning, though difficult to translate simply in English. Elim-ai in partial translation breaks down as «Oh, my El!» The final step of translation is the most difficult, since when one breaks open a dictionary, the word El denotes a state, a country, the homeland or fatherland, people or a people, the public, tribe, clan, a union, or more poetically an ally or friendly person.

Understanding the word El does not become easier with progressive delving into its etymology. The Encyclopedia of Islam states that El «has undergone a wide semantic development,» from its first known occurrences in the Orkhon inscriptions of the early eighth century, whose meaning V. Thomsen explained as «empire» or, more precisely, «a people, or union of people, organized under a kagan.» We also see El used in the title Ilekh Khan, possibly coming from «El-lig,» or «holding an empire.» El appears in the eleventh-century Arabic-Turkic dictionary of Maḥmūd Kāshgharī with the definition al-wilāya, or «district, territory.» Kāshgharī's definition coincides with its use in the Ottoman Empire in place-names like Rūm-eli («Rumelia»), meaning «territory conquered by Rome» (Encyclopedia of Islam 2nd edition).

So it is very difficult to conclude what, exactly, the title «Elim-ai» signifies. Soviet-era writers seem to have prematurely settled the issue, translating the song into Russian as Rodina moia, or My Motherland. However, Esenberlin's Russian translator of Kochevniki/Köshpendiler offered the more poetic O, moi mnogostradal'nyi narod, (O, My Long-suffering People.)

History of the Text

To follow the history of this song, let us move in chronological order. The oldest identifiable

text appeared in a collection published in 1885 in Orenburg, one of the administrative capitals of the Kazakh subjects of the Russian Empire. Petr Raspopov translated into Russian translation several Kazakh songs collected by Akhmet Zhantöreuly, an official within the Bukei Horde who graduated

from the Officer School (Kadetskii Korpus) in Orenburg. Guessing the original Kazakh is made more difficult by the fact that Raspopov put the Russian translation into rhyming verse. Even so, as we will see, the text is clearly the progenitor of later versions:

С горы Кара-Тау идут караваны:
Верблюдов грузить молодых еще рано:
Тяжка нам разлука с родными, с семьею,
И как наме назвать это время? Ужасно,
Погода к тому же буранна, ненастна,
Для нас непогоде теперь будет хуже,
В какую ж живем мы тяжелую пору!
Все семьи в разброд, и в детях опоры
Там мать, там отец без детей остаются,
Увы, сколько бедствий послал ты нам, Боже,
Постель заменяет, не мягкое ложе.
Подошвы распухли, хоть в степи и гладко.

То, знать, перемена киргизской кочевки;
Нет клади на спинах, в носах нет веревки!
И жжет наши очи слеза за слезою.
Что всякий лишь прошлое счастье знает!
И пыль, и песок нам пути заматают.
Чем в зимнее время январская стужа.
Вернется ль когда к нам прошедшее счастье,
Родители больше не видят, к несчастью!
И слезы рекою все льются да льются!
В гневе своем! И земля, что нам к ночи
Лежать ночью больно, идти днем нет мочи:
Хотя бы плохую послал Бог лошадку!¹

Raspopov gives the title as «Karatau» (the Karatau Mountains) with a subtitle explaining the poem refers to migrations following bad/unproductive years.

The next version of the song appears only in a 1911 book titled Түрік, Қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі, which I mentioned in a previous post about Shakarim Qudaiberdiev.

«Қаратаудың басынан көш келеді,
Қарындастан айрылған қиын екен,
Мына заман қай заман, қысқан заман,
Шұбырғанда ізіңнен шаң борайды,
Мына заман қай заман, бағы заман,
Қарындас пен қара орын қалғаннан соң,

Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді.
Қара көзден мөлдіреп жас келеді.
Басымыздан бақ-дәулет ұшқан заман.
Қаңтардағы қар жауған қыстан жаман.
Баяғыдай болар ма тағы заман.
Көздің жасын көл қылып ағызамын.»²

This version matches the Russian translation so closely, there can be no doubt that it is the same text. This text is the oldest version available in Kazakh. Qudaiberdiev gives the song no title, explaining that those who suffered from the Bare Footed Flight sang a song they already knew: «...және жолда айтылған қазақтың ескі өлеңі мынау...» -- «... and on their way, the ancient Kazakh song they sang was this...»

Shakarim's explanation makes it clear that the text predated the Bare Footed Flight, but the connection had been made. As we will see, the song's adaptability to Kazakh catastrophes in the 20th century will illustrate the malleability of the song and its text.

In 1914, a poem under the name «Elim-ai» appeared in issue 52 of the journal Qazaq, written by Mir Yaqub (Mirzhaqyb) Dulatov. The poem ap-

peared again in 1915 in a poetry collection published in Orenburg under the title «Terme.» The text of the poem in no way resembles the others, which isn't so surprising considering the vagueness of the title (Oh, My Homeland!)³. A thorough study of the topic demands an investigation of any text under the title «Elim-ai,» but it seems we may safely dismiss this text's possibility of describing the Bare Footed Flight.

The Text and the Music

The early Soviet era witnessed an era of renewed Russian interest in Kazakh culture, or more accurately, the problems of the lack thereof. Aleksandr Zataevich (1869-1936) was a European-oriented amateur composer from western Russia⁴. A skilled pianist, Zataevich arrived in Orenburg

in April of 1920 as part of a «concert brigade» and quickly found work teaching in a recently opened music school for the Muslim population. The Civil War was entering its final years and Orenburg soon became part of the autonomous Kirgiz (Kazakh) region of the RSFSR in October of the same year. Already in November, officials invited Zataevich to collect and publish traditional Kirgiz (Kazakh) folk songs, the results of which labor was a song collection in 1925, «1000 pesen kirgizskogo naroda» (1000 Songs of the Kirgiz (Kazakh) People) (Zataevich, 1925: 335).

Without the aid of a recording device, musical ability with Kazakh instruments, or even a basic understanding of the Kazakh language, Zataevich collected fifteen hundred «songs» between 1920 and 1923. Particularly difficult to collect were the instrumental works played on the dombyra. Song no. 714 below showcases this excellently with an unrealistically simple and repetitive dombyra ostinato. Varvara Dernova, a Soviet musicologist who began her career with a deep analysis of Zataevich, criticized the composer-turned-ethnographer for actively «correcting» the folk music he collected with simplistic notation.

In this case, I feel confident that my own undergraduate training in music composition at

Western Michigan University in combination with my own experience listening to Kazakh folk music gives me the necessary credentials to suggest that Dernova was being too kind. His notations of folk-songs are simplistic and confusing. Too often he relied on erratic time-signatures to represent the prevalent poly-rhythms while simultaneously neglecting to represent any but the most basic embellishments of the melodic line. Vernova's dissertation rose from a study of his original research notations, from which she concluded that once Zataevich decided to highlight the «whimsical» nature of Kazakh melody, he simply excluded the tunes which did not fit that general hypothesis.

Zataevich and his work fall into the gaze of this project because he collected several songs titled «Elim-ai,» none with text attached, though each included a «vocal» line, one with dombyra accompaniment. Zataevich included several pages of notes detailing the collection of the tunes and some interpretation of the un-included texts. In the case of Elim-ai, no connection is made with the Bare Footed Flight or more generally with the eighteenth century. Indeed, Zataevich explained that he collected No. 714 from a musician who explained its provenance as a tune sung by destitute Kazakhs forced to labor in the mines near Semipalatinsk in 1916.

Zataevich tune No. 444

444. Элим-ай! (I) 269
(О, моя родина!)
Медленно, с нежностью. ♩ = 68
Сообщил тот-же.

Zataevich tune No. 493

493. Элим-ай. (II) 290
(О, моя родина!)
Медленно и задумчиво. ♩ = 68
Сообщил тот-же.
замедляя

Zataevich tune No. 714, with ostinato dombyra accompaniment

Not long after Zataevich published his encyclopedic magnum opus, Tynyshpaev presented his work on the Bare Footed Flight in a festschrift dedicated to V. V. Bartol'd, the orientalist then guest-lecturing in Tashkent. Tynyshpaev follows Qudaiberdiev exactly in his usage of the poem, explaining that the text relates to the Flight, but giving it neither name nor tune.

As late as the 1920s, then, the song Elim-ai and the text connected to the Bare Footed Flight remained completely separate.

In the early 1930s, the Kazakh polity had changed significantly. The Arabic script had been replaced by Latin, the borders had shifted drastically to exclude Orenburg, Omsk, and Tashkent while including Verny (Alma-Ata, today's Almaty) and Ak Mechet (KyzylOrda, the capital of the Kazakh SSR until 1927). In 1933, the Union of Composers invited Evgenii Brusilovskii (1905-1982), a recent graduate of the Leningrad Conservatory, to move to the capital Alma-Ata and teach at the Kazak Music and Drama College.

Here it is important to note the changing face of Bolshevism/Communism in the 1920s and 1930s. During the early days following the Civil War, it was impossible to predict which aspects of imperial culture were sufficiently revolutionary to remain while the bourgeois portions were liquidated. However, the «cultural» production under Stalin in the 1930s very quickly returned to the «safe» Russian Romanticism of again lionizing such icons as Pushkin, Tchaikovsky, and Glinka. In this way, instead of allowing some indigenous Kazakh artform to take center-stage, the Soviet leadership quickly explained that the lack of Kazakh operas, plays, and other European artforms was a problem with an easy solution: hire Russians to write them! The level of ignorance of Kazakh culture reached such heights that some suggested the Kazakhs had no form of musical culture prior the arrival of the Soviets in 1917!

And so, not to put too fine a point on it, Brusilovskii, armed with Zataevich's book of «authentic» Kazakh tunes, had all the resources necessary to write hundreds of Soviet-Realist operas. Brusilovskii admitted that he was willing to work in Alma-ata particularly because of his fondness for Zataevich's book. Temirbek Zhurgenev, the Kazakh Commissar of Education, put the question directly: «Would it be possible for you to write an opera for us based on Kazakh folk music?» Perhaps Brusilovskii should have hesitated in his answer, because after replying in the affirmative, he was given thirty days to create the music for the opera which became the centerpiece of Kazakh national culture: Qyz zhibek. This process was undoubtedly made easier by Zataevich's work, since Brusilovskii essentially harmonized already-existent tunes before delivering them to the librettist who then set the text.

Did Brusilovskii select the Zataevich tunes according to their connection with the Qyz zhibek story? Of course not. Rather, Brusilovskii selected the tunes he liked, whose characteristics he felt best matched the themes of the lead figures in the tale. First performed in November of 1934, the story was praised for its emphasis on the class struggle.

Brusilovskii's second opera Zhalbyr (1935) is the point to which this essay is racing, for in this work we have the actual origin of the combination of a song and text under the title «Elim-ai,» though ironically without a connection to Tynyshpaev, the Jungars, or the Bare Footed Flight in the plot of the opera. The story instead features group of rebels struggling under tsarist labor conscription in 1916. Thus it becomes clear that the librettist took the idea from the note Zataevich attached to Song No. 714. I have transcribed here an excerpt from the opera showcasing the leit-motif, the theme «Elim-ai.» Notice that, though the note to No. 714 inspired the opera's plot, the composer clearly based the motif on No. 444. (Brusilovskii E. Elim-ai, 1936).

Conclusion

This chapter follows directly by showing the process by which the poem *Elim-ai* became an unlikely hallmark of the national lamentation over

the events of the 1720s. That article included the text of the song *Elim-ai* with a Russian translation. As we see from the above, the song *Elim-ai*, became folk and reflected the situation in which the Kazakh people were in those centuries.

Notes

¹ «Over the Karatau come the nomads: The Kirgiz (Kazakhs) are changing camps; The camels are still too young to load: No baggage on their backs, no ropes in their noses! Grievous the separation from loved ones and family, And our eyes burn from tear after tear. What, then, should we call this time? It is terrible, That only past happiness is on everyone's mind. Weather more inclement than blizzards, Dust and sand will blow us away. For us this weather is even worse Than the frost-covered fields of January. What awful times we live in! How will times of past happiness return, All the families scattered, alas the parents no longer see their children as support! Mothers, fathers, without children, And there a river of tears, weeping and weeping! Alas, so many disasters you sent, God, In your wrath! And the hard earth upon which We rest replaces our soft beds. Laying at night in pain, going in the day without strength: Our soles our swollen, though the steppe is smooth. If God could give us even a poor horse!»

² «Over the Karatau come the nomads. With them comes a lonely camel. It is hard to be parted from one's family, tears dripping from dark eyes. What kind of time is this? A crushing time, a time when all happiness and wealth is lost. The traces of our flight throws up a cloud of dust, greater than a blizzard in winter time. What kind of time is? A time of chaos, a time of panic and destruction. Leaving behind one's family and home causes a flood of tears to flow.»

³Ем таба алмай дертіне мен ертеден,
Тырт етпейсін бас көтеріп көрпеден,
Өткен сағым, келер алдың бір мұнар,
Сақтан деген сөзді жан жоқ шын ұғар.
Қандай едің, кара кейін қайрылып.
Мүгедек боп қос қанатың майрылып.
Мұны құр бос өлең десең, өзің біл.
Не болса да көнем десең, өзің біл.
Түзелесің қашан, жұртым, оңалып?
Қайтер едің өткен дәурен оралып,
Сол күнінді көрсем -- менің арманым,
Сұм жүрегім селк етпейді жалғанын,

Сол бір қайғың өзегімді өртеген.
Еңсең неге түсті мұнша, елім-ай?
Қызылшылсың қызарғанға тым құмар.
Жемге шапқан, қармақ құрса, елім-ай!
Қандай едің, тұрсың одан айрылып.
Өксіп жылап өгей ұлша, елім-ай!
Жұрт болмаймын өлем десең, өзің біл.
Босағада жүрген құлша, елім-ай!
Тіл алмасаң, кетпеймісің жоғалып?
Жылы жүзбен мойнын бұрса, елім-ай!?
Жоқтамас ем өзге тілек қалғаным.
Бұл мінезің бойда тұрса, елім-ай!

⁴ Here I follow Michael Rouland's 2005 dissertation on Zataevich and his role in the creation of the Kazakh nation and national identity. «Music and the Making of the Kazak Nation, 1920-1936.» PhD Dissertation, Georgetown University.

References

- Brusilovskii E. (1936). *Elim-ai*//*Jalbir* (Otryvki is kazakhskih musikal'nyh pesen Jalbur I Kys Zhibek: arii chory I tances. Almaty.
Encyclopedia of Islam 2nd edition // <http://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-islam-2>
Esenberlin I.(2014). *Kochevniki/Köshpendiler* (The Nomads). Almaty.
History of Kazakhstan (2011). *History of the Kazakh SSR from ancient times to our days*, published 1943. Almaty.
Mukhamedzhan Tynyspaev (1927). *Velikie bedstviya I velekie pobedy kazakhov* // V/V/Bartol'd: drus'ya, ucheniki I pochitately.ed.Schmidt and E.K.Betger. Tashkent,1927
Zataevich A. (1925). *1000 pesen kirgizskogo naroda*. (1000 Songs of the Kirgiz (Kazakh) People). Orenburg.

Сейсенбаева А.

PhD доктор, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі, жетекші ғылыми қызметкер,
Қазақстан, Астана қ., e-mail: s.akbota@mail.ru

**РЕПАТРИАНТТАР (ОРАЛМАН) МӘСЕЛЕСІНІҢ
ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ**

Бұл мақала тарихи тағдырмен шет елдерге ауып кеткен қазақ халқының Қазақстан тәуелсіздігін жариялаған күннен бастап, яғни 1991 – 2014 жылдар аралығында Жетісу аумағына орналасқан қазақ репатрианттарының көші-қонына және этномәдени үдерістеріне арналған. Оның ішінде автор, сонымен қатар диаспора, репатрианттар, этникалық топтардың мәдени өмірін саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларын, этномәдени мұраларының сақталуы мен өзгерісі, Отанға қоныстану үдерісіндегі жергілікті ортаға бейімделу мәселелерін, олардың еліміздің саяси, әлеуметтік, мәдени дамуындағы рөлі туралы қалам тартып жүрген отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектері қарастырылған.

Түйін сөздер: Қазақстан, Жетісу, диаспора, репатриация, көші-қон, адаптация, дәстүр, миграция.

Seisenbayeva A.

PhD Doctor, National museum of the RK, leading research,
Kazakhstan, Astana, e-mail: s.akbota@mail.ru

Research level of repatriates (oralman) issue

This article is devoted to the migration and ethnic processes of the Kazakh repatriates of Zhetysu since the Independence of Kazakhstan, i.e. during 1991-2014. The author describes diaspora, repatriates, cultural life and political socio-economic conditions of the ethnic groups, ethnocultural heritage preservation and changes, adaptation to the local environment during their settlement process, academic papers of domestic and foreign scholars about their role in our country's political, social and cultural development. As well as, the significant data are considered which help to cover the given topic.

Key words: Kazakhstan, Zhetysu, diaspora, repatriation, settlement, adaptation, tradition, migration.

Сейсенбаева А.

PhD доктор, Национальный музей Республики Казахстан, ведущий научный сотрудник,
Казахстан, г. Астана, e-mail: s.akbota@mail.ru

Проблемы исследования репатриантов (оралман)

Эта статья посвящена миграции и этническим процессам казахстанских репатриантов Жетісу с момента независимости Казахстана, то есть в период 1991-2014 годов. Автор описывает диаспору, репатриантов, культурную жизнь и политические социально-экономические условия этнических групп, сохранение и изменения в этнокультурном наследии, адаптацию к местным условиям в процессе их поселения и научные труды отечественных и зарубежных ученых, которые рассматривают репатриантов, их роль в политическом, социальном и культурном развитии. Кроме того, рассматриваются важные данные, которые помогают охватить данную тему.

Ключевые слова: Казахстан, Жетісу, диаспора, репатриация, переселение, адаптация, традиция, миграция.

Кіріспе

Қазіргі таңда әлемдік өркениетте диаспора, репатрианттар, этникалық топтардың мәдени өмірін саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларын, этномәдени мұраларының сақталуы мен өзгерісін зерттеу және сол арқылы ұлт-аралық және этникааралық үдерістерді сараптап, олардың маңызы мен салдарын болашақ ұрпаққа ашып, айқындап, қазіргі заман талаптарымен сәйкестендіруіміз аса маңызды орын алады.

Міне, сол сырттағы қазақтарды еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан президенті Н.Ә. Назарбаев «Алыстағы ағайындарға ақ тілек» деген айдармен, тарихи зобаландардың зардабынан төрткүл дүниенің төрт бұрышына тарыдай шашылып кеткен қандастарымызды жер бетіндегі жалғыз ортақ Отанымыз Қазақстанға шақырды (Назарбаев Н.Ә. 2000: 1) Соның нәтижесінде 1991 жылдардан бастап әлемнің түкпір-түкпірінен тарихи тағдырмен шетелдерге ауа көшкен қазақтар тарихи Отанына оралуда.

Отандық зерттеушілер еңбегіндегі репатрианттар мәселесі

Елбасының ұстанған саясатының арқасында Тәуелсіздіктің 20 жылында алыс және жақын шетелдерден өз тарихи Отаны – Қазақстан Республикасына 1991-2011 жылдар аралығында 221,3 мың отбасы, яғни 860,4 мың қазақ елге оралды (Әбжанов Х.М. 2012: 2, 40). Олардың біраз бөлігінің Жетісу өңіріне қоныс аударуы да аймақтың табиғи-климаттық жағдайының қолайлылығымен байланысты болса, бір жағынан, халықтың өз шаруашылығын өркендетіп, өмір сүруіне де ыңғайлы болды. Қазіргі кезеңде Жетісу аймағы даму даңғылына түскен. Елбасының елдің ертеңі, мемлекеттің болашағы туралы сөз қозғағанда, Жетісу өңірін айналып өтпейтіні белгілі. Сондықтан да болар әр кезеңдердегі тарихи зобаландардың салдарынан сырт жерлерге ауып, бүгінде атамекеніне оралған қандастарымызды да Жетісу аумағына қоныстану жағынан еліміздің Оңтүстік аймағынан кейінгі екінші орынды алып отыр. Мәселен, 1991–2014 жылдар аралығында мәліметтер бойынша осы өңірге 176141 оралман келіп орналасқан (Алматы облысының жұмыспен қамту орталығының көші-қон бөлімі, 2014: 3) Олар тарихи Отанынан жүздеген, ондаған жылдар бойы сырт жүрсе де, өзінің ұлттық мәдениетін сақтап, ұрпақтан ұрпаққа жалғастырып, атадан балаға мирас етіп, этно-

мәдени мұраларының қалпын бұзбай келеді. Бүгінде отандастарымыздың дәстүрлі мәдениетіндегі кейбір ұлттық нақыштағы дәстүріміз, өнеріміз қазақ мәдениетінің кейбір ұмыт бола бастаған тұстарын толықтырып, жандандыруда.

Қазіргі кезеңде дәстүрлі мәдениетіміздің жұрнағын таратушы қандастарымыздың ұлттық мұраларының сақталуы мен өзгерісін, тарихи Отанға қоныстану үдерісіндегі жергілікті ортаға бейімделу мәселелерін, олардың еліміздің саяси, әлеуметтік, мәдени дамуындағы рөлін зерттеудің маңызы зор. Олай болса, басқа халықтар әлемінде өмір сүрген қазақ репатрианттарының ұлттық болмысын, мәдени мұраларын зерттеу арқылы ұлттық идеяны қалыптастырып, қазақ халқының біртұтастығын қамтамасыз ете аламыз.

Тарихи отанына оралған қандастарымызға көші-қоны, орналасу, бейімделу мәселелерін шешуде мемлекет тарапынан үлкен қолдау көрсетілгені белгілі. Бірақ осы көрсетілген көмек, атқарылған шараларға қарамастан оралмандар арасында әлі де болса жергілікті ортаға бейімделу барысында ақтаңдақ тұстар баршылық. Сол себепті елге оралған қандастарымыздың көші-қонындағы орналасу ерекшеліктерін, әлеуметтік-мәдени, рухани тыныс-тіршілігіндегі сұраныстары мен мәселелерін ашып, талдау арқылы ұлт бірлігін нығайта аламыз. Сондай-ақ көшіп келген қандастарымыз қазақ халқының тұтастығын көздейтін болсақ, олардың дәстүрлі мәдениетімен қазіргі жағдайдағы этномәдени үдерістеріндегі мәдени мұраларының сақталуы мен жалғастылығын зерделеу қажет. Сонымен қатар өз атамекеніне оралып жатқан қандастарымызды тарихи-этнографиялық тұрғыдан зерттеу олардың мәдени қажеттілік сұраныстарын қанағаттандырып қана қоймай, халқымыздың мәдени мұраларын жоғалтпай, қайта тірілтуге, жандандыруға, мәдениетіміздің озық үлгілерін насихаттауға мүмкіндік береді.

Міне, сондықтанда сол дәстүрлі мәдениеттің сарқыншағы мен жұрнағын сақтап келген Жетісу аумағына көшіп келген қандастарымыздың отанына келіп орналасуы, олардың этномәдени ерекшеліктері, жергілікті халыққа бейімделуінің жай-күйлері, қыр-сырлары, сіңісуі маңызды, сонымен қатар оның тарихымызда ерекше рөлін көрсету және оны дәлелдеу, тарихи-теориялық болжамдық және тәжірибелік жағынан талдау, қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып саналады.

Тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақстан үшін қазақ диаспорасы мәселесі тек 1991 жылдан бастап ғылыми тұрғыда зерттеліне бастады.

Қазақ диаспорасының шетелдерге қоныстану себептері, қазіргі кезеңдегі мәселелері жөнінде жазылған еңбектер баршылық. Мәселен, қазақ диаспорасының теориялық-методологиялық аспектілерін, қазақтардың шетелдерге қоныс аудару себептерін айқындауда Г.М. Мендікұлованың зерттеулерінің орны ерекше деп санаймыз (Мендикулова, 2006: 4, 94). Сол сияқты қазақ диаспорасының тарихына байланысты жазған көптеген зерттеушілердің, мәселен, З. Қинаятұлы (Қинаятұлы, 2007: 5, 255), Н. Мұхамедханұлы (Мұхамедханұлы, 2000: 6, 54), Қ.И. Қобландин (Қобландин, Мендикулова, 2009. 7, 74) т.с.с еңбектерін атап өтуге болады. Бірақ, шеттегі қандастырымызды тарихи этнографиялық тұрғыдан зерттеген еңбектер санаулы десек, артық айтқандық емес. Мәселен, оларға Д. Ескекбаев, Ә. Төлеубаев (Төлеубаев, Ескекбаев, 2004: 170), Б.К. Қалшабаева (Қалшабаева, 2011: 9). Сондай-ақ осы автордың А.Қ. Бейсеғұловамен бірлесіп жазылған «Түркия қазақтары» (Қалшабаева, Бейсеғұлова, 2013: 10) атты еңбектер жатады.

Ал елімізде ғалымдардың репатриация мәселесін, олардың елге оралудағы объективті, субъективті себептерін зерттеу өткен ғасырдың 90-жылдарынан бастап қолға алына бастады. Бірақ, олардың көші-қоны, орналасу, рулық құрамы мен этнографиялық ерекшеліктері жөнінде тұтас жазылған еңбектер жоқтың қасы еді. Оның ішінде Жетісуға орналасқан оралман-қандастарымыздың этномәдениеті мен қазіргі кезеңдегі мәселелері жөнінде арнайы жазылған еңбектер мүлдем жоқ деуге болады. Жалпы, оралмандардың әлеуметтік мәселелері, көші-қоны жөнінде жазылған мақалалардың көпшілігі мерзімдік баспасөз беттерінде жарық көрді. Ал арнайы зерттеулер қатарына және біздің жұмысымыздың кейбір тұстарына арқау болған еңбектерге талдау жасайық.

Сырттағы қазақтардың алғашқы көші-қоны, осы елге көшудегі қиыншылықтар жөнінде Е.Ю. Садовскаяның «Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы» деген еңбегін атауға болады (Садовская, 2001: 105-109). Автор бұл еңбегінде еліміз тәуелсіздік алған жылдары алғашқылар болып келген Моңғолиядағы қазақтардың елге оралуындағы негізгі факторлар: олардың ұлттық болмысын, дәстүрлі мәдениетін сақтап қалу, болашақ ұрпақтың қамы, яғни өз елінде білім алып көркею, т.с.с. себептерді көрсетеді. Ал К.Қ. Нұрымбетованың «Тәуелсіз Қазақстандағы репатриация мәселелері мен болашағы: тарихи талдау (1991-2008 жж.)» докторлық ғылыми

диссертациясында Тәуелсіз Қазақстандағы 1990 жылдардағы репатриация үрдісінің барысы мен ерекшеліктері және Тәуелсіз Қазақстандағы 2000 жылдардағы репатриация үрдісінің ерекшелігі, оралмандардың облыстар бойынша орналасуына жүйелендірілген жұмыс деп айтуға болады (Нұрымбетова, 2010: 25). Шуршитбай Бейбітгүлдің «Қазақ баспасөзіндегі оралмандар мәселесі: тарихи талдау (1991-2009)» (Шуршитбай, 2010: 139) атты диссертациясы да біздің зерттеп отырған мәселемізге арқау болады. Сондай-ақ қазақ диаспорасы мен оралмандар мәселесі, көші-қоны жөнінде отандық және шетел мұрағаттарынан алынған, бұрын жарық көрмеген құжаттарды пайдалана отырып, тарихи айналымға түсірген «Казахская диаспора: настоящее и будущее» деген авторлық ұжыммен шыққан К.Н. Балтабаева, А.Ж. Баймағамбетованың еңбектерінде қазақтардың Моңғолиядан Қазақстанға қоныс аудару себептерін көрсетеді. (Балтабаева, Баймағамбетова, 2012: 14, 78). Ал Б.К. Қалшабаева өзінің еңбегін Орта Азиядағы қазақ диаспорасының этникалық тарихы мен этнографиялық ерекшеліктеріне арнайы отырып, аталған аумақтан тарихи отанына оралған қандастарымыздың оралуы, қоныстану тәртібі, рулық құрамы, саны және қазіргі кезеңдегі әлеуметтік-мәдени мәселелері жөнінде бір тарауында қарастырады. Бұл еңбекте Орта Азиядан көшіп келген қазақ репатрианттарының қоныстану аймақтары мен статистикалық мәліметтеріне байланысты құнды мәлімет аламыз (Қалшабаева, 2011: 275).

Сондай-ақ, Қ.Қ. Сүлейменова «Алматы агломерациясы: этнодемографиялық және миграциялық даму ерекшеліктері мен динамикасы (1991-2007 жж.)» атты ғылыми жұмысының екінші бөлімінде «Этнодемографиялық үрдістердің динамикасына оралмандардың әсері» атты тараушасында Алматы облысына шетелдерден келген оралмандардың санына талдау жүргізіліп, орналасу мәселелерін қарастырған (Сүлейменова, 2009: 15).

Қазақстандағы миграцияға шетелдік және отандық зерттеушілердің еңбектерін талдай отырып, Жетісу аумағындағы қазақ репатрианттарының жергілікті халықтармен байланысын, оның ішінде, неке, әлеуметтік мәселелерін көрсеткен маңызды зерттеулер белгілі ғалым-этнограф А.Б. Қалыш және Д. Қасымованың «Пути интеграции оралманов в казахстанское общество: реалии и вызовы» атты (Қалыш, Қасымова, 2013: 16, 203 с.) ғылыми еңбегі мен «Поле и смыслы социокультурной интегра-

ции этнических репатриантов» атты (Қалыш, Қасымова, 2014: 17) монографиясы болып табылады. Қазақстандағы миграциялық үдерістер және оралмандардың әлеуметтік адаптациясына социологиялық талдау жүргізген М.С. Садырова, С.А. Амитованың да (Садырова, Амитов, 2014: 18) еңбектерінің маңызы жоғары.

Сондай-ақ Б.К. Қалшабаеваның жетекшілігіндегі (№1147) «Қазақ диаспорасы және репатриация: этномәдени мұраларын зерттеу және тарихи Отанға бейімделу» атты ғылыми жоба есептеріндегі Қытай, Моңғолия, Өзбекстан, Түркия т.б. мемлекеттерінен Жетісу аумағына қоныстанған қазақ репатрианттарының этномәдени ерекшеліктері жөніндегі мәліметтер де құнды болып саналады (№1147 ғылыми жоба. 19). А. Қалыштың жетекшілігіндегі МК «Отанға оралу: үміт пен шындық (қазақ қоғамындағы оралмандардың психологиялық бейімделу мәселесі)» атты ғылыми жобасының да (№0620) біздің зерттеуімізге тигізетін маңызы жоғары (№0620 МК ғылыми жоба, 20).

Оралмандардың тарихи отанына оралуы мен орналасуы, азаматтық алуы, әлеуметтік қамтылуы т.б. көптеген мәселелер еліміздің мерзімдік баспасөздерінде жиі жарияланып тұрады. Олардың қатарына Н. Мұхаметханұлы (Мұхаметханұлы, 2011.), З. Қинаятұлы (Қинаятұлы, 2012: 5), Қ. Бодаухан (Бодаухан, 2012: 376), И. Жеменей (Жеменей, 2012: 137-139), Е. Кәпқызы (www.qazaq-alemi.kz. 2014.), Д. Баймолда (Баймолда, 2012: 73-77), Т.А. Мамашев (Мамашев, 2012: 3-10), т.б. авторлардың мазмұнды мақалаларын атап өтуіміз керек. Осы жерде «Дүние жүзі қазақтар қауымдастығы» жанынан шығатын «Алтын бесік» журналына жеке тоқталып өтпеске болмайды. Бұл басылым бізге елге көшіп келіп жатқан қандастарымыздың жағдайы туралы маңызды мәліметтер береді.

Алмағайып кезеңдерді бастан кешіп, әлемнің 40-қа жуық елінде тарыдай шашырап өмір сүріп жатқан отандастарымызбен байланыс жасап, көші-қон мәселелерін реттеу, мәдени сұранысын қанағаттандыруда Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының атқарып отырған еңбектерін де назардан тыс қалдырмауымыз керек. Сонымен бірге әлем қазақтары Құрылтайының да маңызы зор. Осы тұрғыда құрылтай жиналысы туралы түрлі деректер, құжаттар, баспасөз материалдары, оралған қандастарымыздың көші-қонға байланысты ой-пікірлері жинақталған «Ұлттың ұлы жиыны» атты еңбек те ғылыми зерттеуіміздің құнды дерегіне айналды (Ұлттың ұлы жиыны. 2012: 28, 405 б.).

Шетелдік зерттеушілер еңбегіндегі репатрианттар мәселесі

Сонымен қатар Қазақстандағы оралмандар мәселесі шетелдік зерттеушілер назарынан да тыс қалып отырған жоқ. Солардың бірі көптеген жылдар бойы қазақ репатрианттарының мәдениетін, салт-дәстүрін зерттеп жүрген Цюрих университетінің профессоры, неміс этнографымы Петер Финкені атауға болады. Оның Қазақстанда жүргізген далалық материалдар негізінде жарық көрген «Historical Nomelands and Transnational Ties: the Case of the Mongolian Kazaks» (Fince, Sancak, 2005. 161) атты еңбегінде автор Моңғолиядан көшіп келген қандастарымыз жайлы, оның ішінде миграциялық, бейімделу мәселесіне және мәдени өміріне байланысты құнды мәліметтер береді. Сондай-ақ түрік зерттеушісі Мелтем Сансакпен бірге «Migration and Risk Taking A Case Studu from Kazakhstan» атты мақаласы Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін, яғни 1991 жылдан бастап көшіп келген репатрианттарға байланысты шетелдік зерттеушілердің көзқарастарымен салыстырып жазылған маңызды дерек болады (Fince, 2014: 175). Сондай-ақ түрік зерттеушісі Isik Kuscu (Kuscu, 2012: 31-44) еңбектерінде негізінен Орта Азиядан келген қандастарымыздың мәдени өміріндегі ерекшеліктері жөнінде жазылады. Мұнан басқа алыс шетелдік зерттеушілердің репатриант мағынасының теориялық және методологиялық аспектілерін, көші-қон саясатына байланысты және елімізге көшіп келіп жатқан оралмандардың саяси және мәдени мәселелері жөнінде жазылған I. Svanberg (Сванберг, 2005: 211 б.), Н. Barcus, С. Werner (Barcus, Werner, 2010. 209) атауға болады. Сонымен қатар америкалық батыс зерттеуші Bhavna Dave (Bhavna Dave, 2010: 400) өзінің зерттеуінде Қазақстандағы оралмандар мәселесін мемлекеттің қазіргі заманғы саясатының бір бағыты деп қарастырса, ал Uzi Rebhun (Rebhun, 2009:250) өз еңбегінде оралмандардың елге оралуындағы оң және теріс жағдайларды талдайды. Жалпы, «Репатриация» ұғымының теориялық және методологиялық мәселесін талдай отырып, жазған Ресей және Польша зерттеушілерінің, мысалы В.А. Ионцев (Ионцев, 1999: 28), М. Околский (Околский, 2002), Ж. Здислауа (Здислауа, 2003: 7), П. Хаттың (Хат, 1992-2000) еңбектерін атауға болады. Міне, осы аталған еңбектердің барлығы біздің зерттеуіміздің кейбір тұстарын ашуда құнды мәліметтер, бағыт-бағдар береді.

Деректік негіздер

Репатрианттар мәселесін зерттеуде әр кезеңдердегі санақтар (1999, 2009 жж.) мен статистикалық жылнамалар, материалдар, Қазақстан Республикасы статистика агенттігінің, ҚР Ішкі істер министрлігі мен азаматтық және иммиграциялық басқару бөлімінің, Алматы облыстық көші-қон полициясының мәліметтері, көші-қон агенттігінен алынған статистикалық мәліметтер мен ауылдық округтердің 1991-2014 жылдардағы оралмандарды тіркеу кітапшасынан маңызды мағлұматтар ала аламыз.

Деректердің екінші тобын Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жыл сайынғы Қазақстан халқына *Жолдауындағы оралмандарға қатысты мәліметтері*, Қазақстан Республикасының репатриант-қазақтарға (оралмандарға) қатысты: Қазақстан Республикасының Ата Заңы (1995), Қазақстан Республикасы азаматтығы туралы (1991), Қазақстан Республикасындағы шетелдік азаматтардың құқықтық жағдайлары туралы (1995), Халықтың көші-қоны туралы (1997, 2002) Заңдары т.б. *нормативтік-құқықтық құжаттары*, сонымен қатар *Қазақстан Республикасы Үкіметінің*: Этникалық қазақтардың тарихи отанына репатриациялау концепциясы туралы №900 (1998), Оралмандарды қоныстандыру шаралары туралы №957 (1998), Еңбек көші-қон және қоныс аудару тәртібімен тарихи Отанына оралған қазақ ұлты тұлғаларының құқығын қамтамасыз ету жөніндегі шаралар №707 (1998) *қаулылары*, Шетелде тұратын отандастарды қолдаудың 2005-2007 жылдарға арналған мемлекеттік бағдар-

ламасы (2005), 2008-2010 жылдарға арналған «Нұрлы көш» ұлттық бағдарламасы (2008), т.б. *мемлекеттік бағдарламаларды қамтиды*.

Зерттеудегі деректік материалдардың үшінші бір тобын I Дүниежүзі қазақтарының құрылтайы (Алматы, 1992), II Дүниежүзі қазақтарының құрылтайы (Түркістан, 2002), III Дүниежүзі қазақтарының құрылтайы (Астана, 2005), IV Дүниежүзі қазақтарының құрылтайы (Астана, 2011) материалдары құрайды.

Деректердің төртінші бір бөлігіне далалық материалдар мен мұрағат құжаттары кіреді. Оның ішінде Қазақстан Республикасы Президентінің мұрағатының (ҚР ПМҚ) 5 – Н-қ. 1-т. 3890-іс. 15-п., 6-т. 1108-іс. 1-3-ш. және т.б қорларды айтуға болады.

Қорытынды

Қорыта келгенде, Тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақстан үшін қазақ диаспорасы мәселесі тек 1991 жылдан бастап ғылыми тұрғыда зерттеліне бастады. Отандық зерттеушілер өз еңбектерінде репатрианттардың шетелдерге қоныстану себептері, қазіргі кезеңдегі мәселелерін зерделеп, көшіп келіп жатқан қандастарымыздың жағдайы туралы маңызды мәліметтер береді. Шетелдік зерттеушілер еңбектерінде репатрианттардың отанға оралуы, репатриант мағынасының теориялық және методологиялық аспектілері, көші-қон саясатына байланысты және елімізге көшіп келіп жатқан оралмандардың саяси және мәдени мәселелері жөнінде миграция, ұлтаралық және этникааралық үдерістер, олардың маңызы мен салдары сөзге тиек етілген.

Әдебиеттер

- «Қазақ диаспорасы және репатриация: этномәдени мұраларын зерттеу және тарихи Отанға бейімделу» атты №1147 ғылыми жоба аясында Жетісу аумағына жүргізілген экспедиция материалдары. – Алматы, 2013.
- Bargus H, Werner C. (2010). The Kazakhs of Western Mongolia: Transnational Migration from 1990-2008 // *Asian Ethnicity*. – № 2(11). – P. 209-228
- Bhavna Dave, (2010). *Politics of Modern Central Asia: The changing geopolitical context*. – USA: Routledge. – 400 p.
- Fince P. (2014). Historical Nomelands and Transnational Ties: the Case of the Mongolian Kazaks, *Zeitschrift fur Etnologie* 138 (2013). – Zurich. – P. 175-194.
- Fince P., Sancak M. (2005). Migration and Risk Taking A Case Studu from Kazakhstan \ Migration and Economy. *Global and Local Dynamics*. – 161p.
- Hut Paweł. Warunki zycja i proces adaptacji repatriantow w latach 1992–2000. Warszawa. URL: <http://www.biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/2002>
- Isik, Kuscu. (2012). Constructing the homeland: Kazakhstan’s discourse and policies surrounding its ethnic return-migration policy», in *Central Asian Survey*. – Vol. 31. – №1. – P. 31-44
- Okolski M. *Wielka Encyklopedia*. PWN, Warszawa: <http://www.biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/2002>
- Uzi Rebhun. (2009). Immigration, ethnicity, and housing—Success hierarchies in Israel // *Research in Social Stratification and Mobility*. – P. 219-243.

Zdzisław J. (2003). Winnicki. Fale migracji polskich na przestrzeni dziejów // Repatriacja jako element polityki demograficznej Polski. Materiały z konferencji. Poznań. – 7 с.

Алматы облысының жұмыспен қамту орталығының көші-қон бөлімінен алған мәліметтер бойынша. – Талдықорған, 2014.

Әбжанов Х.М. (2012). Оралмандар және ұлттық идея // Қазақстан және шетелдегі қазақтар. Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының құрылғанына 20 жыл толуына орай өткізілген халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы. – 40 б.

Баймолда Д. (2012). Этникалық қазақ көшінің қазіргі жағдайы // Қазақстан және шетелдегі қазақтар: Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының құрылғанына 20 жыл толуына орай өткізілген халықаралық ғылыми практикалық конференция материалдарынан. – Алматы, 2012. – 73-77 бб.

Балтабаева К.Н. Баймағамбетова А.Ж. (2012). Репатриация зарубежных казахов в Казахстан: Отечественная историография // Қазақстан және шетелдегі қазақтар. Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының құрылғанына 20 жыл толуына орай өткізілген халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Атажұрт. – 376 б.

Бодаухан Қ. (2012). Республикадағы көші-қон үрдісі туралы // Қазақстан және шетелдегі қазақтар. Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының құрылғанына 20 жыл толуына орай өткізілген халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы. – 376 б.

Есенгүл Кәпқызы. Көші-қон // www.qazaq-alemi.kz. 2014.

Жеменей И. (2012). Көші қон және бейімделу мәселелері // Қазақстан және шетелдегі қазақтар: Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының құрылғанына 20 жыл толуына орай өткізілген халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарынан. Алматы. – 137-139 бб.

Ионцев В.А. (1999). Международная миграция населения: теория и история изучения. – Москва. МГУ. – Вып. 3. – 28 с.

Қалшабаева Б.К. (2011). Орталық Азиядағы қазақтар. – Алматы: Қазақ университеті. – 406 б.

Қалшабаева Б.К., Бейсеғұлова А.Қ. (2013). Түркия қазақтары (этникалық тарихы, этнографиялық ерекшеліктері). – Алматы: Қазақ университеті. – 137 б.

Қалыш А.Б., Қасымова Д. (2014). Поле и смыслы социокультурной интеграции этнических репатриантов. – Алматы: Қазақ университеті. – 240 с.

Қалыш А. Отанға оралу: үміт пен шындық (қазақ қоғамындағы оралмандардың психологиялық бейімделу мәселесі) №0620 МК ғылыми жобасы.

Қалыш А.Б., Қасымова Д. (2013). Пути интеграции оралманов в казахстанское общество: реалии и вызовы. – Алматы: Қазақ университеті. – 203 с.

Қинаятұлы З. (2012). Қазақ көшінің бүгіні мен ертеңі // Түркістан. – №43. – 23 қазан. – 5 б.

Қинаятұлы З. (2007). Моңғолиядағы қазақтар. – Алматы: Атажұрт, 2007.

Мүсілімқызы Б.

Іле педагогикалық университеті филология факультеті,
тарих кафедрасының аға оқытушысы,
Қытай, Құлжа қ., e-mail: bagilaa7575@mail.ru

ҚАЗАҚ ҰЛТЫНЫҢ ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНІҢ ТАРИХИ ҚАЙНАРЫ

Бұл мақалада қазақ халқының ұрпақ тәрбиесіне айырықша мән берілетіні айтылады. Және қазақ халқының жетелі ұрпақ тәрбиелеу барысында салт-дәстүрдің айтарлықтай маңызға ие екендігі айтылып, халқымыз ежелден бері ұрпақтарды ержүрек батыр болуға, семьяға қатаң жауапкершілікте болуға тәрбиелейді. Шешендік сөздер, мақал-мәтелдер, ғақылия сөздер арқылы саналы ұрпақтың өсіп жетілуіне айырықша мән берген. Жалпы алғанда ұлтымыздың ұрпақ тәрбиесі қазақ халқы мәдениетінің маңызды бір құрамдас бөлігі. Қазақ ұлтының ұрпақ тәрбиесінде маңызды рөлі, салт-дәстүрімізді ата-бабамыздың көзіндегі көріп қастерлеу, оны дамыту біздің және келесі ұрпақтың борышы және міндеті екендігі айтылады.

Түйін сөздер: нақыл, асар, жылу, немеурін, мүлік заңы, бас тоғыз.

Musilimkyzy B.

Ili pedagogical university department of philology senior lecture in the faculty of history,
China, Kulzha, e-mail: bagilaa7575@mail.ru

Historical sources of physical education of the Kazakh nation

The article says that the Kazakh people give special importance to the upbringing of the younger generation. In the process of education, the generation of the Kazakh people, customs and traditions are of great importance.

Since ancient times our people through proverbs and sayings bring up the younger generation to bear responsibility for their family, to be brave. The upbringing of the younger generation is an important part of the culture of the Kazakh people.

In the education of generations – the traditions and rites of our ancestors play an important role and the basis for its development is the next generation.

Key words: Asar, jilu, nemeurin – help, law of ownership, bas togiz – chapt ernine.

Мусылымқызы Б.

Илийский педагогический университет, кафедра филологии,
старший преподаватель факультета истории,
Китай, г. Кулджа, e-mail: bagilaa7575@mail.ru

Исторические истоки физического воспитания казахской нации

В статье говорится, что казахский народ придает особое значение воспитанию подрастающего поколения. В процессе воспитания у казахского народа обычаи и традиции имеют существенное значение.

Издревле наш народ через пословицы и поговорки воспитывал подрастающее поколения нести ответственность за свою семью, быть отважным. Воспитание подрастающего поколения является важной составной частью культуры казахского народа.

В воспитании поколений традиции и обряды наших предков играют важную роль и являются основой развития следующего поколения.

Ключевые слова: Асар, жылу, немеурин, закон собственности, бас тоғыз.

Кіріспе

Қазақ мәдениеті қашанда дүниедегі ең құнды мәдениеттердің бірі әрі бірегейі, қазақ ұлты ұрпақ тәрбиелеуде қазақи тәрбиеден асып түсер мектеп жоқ деп мақтанады. Әлем халықтары мәдениет деген сөздің парқына енді ғана жетіп, себебі бұрын мәдениет дұрыс сөйлеу, дұрыс жүру, дұрыс тамақтану сынды мазмұндармен ғана шектеліп келді, қазір оның аясы кеңейді. Қазақ халқының кез келген нақыл сөзінің өзі тұнып тұрған тәрбие. Қазақ халқы тәрбиенің өзін кішкентай баланың тәртібінен бастап ақсақалдардың да жеке салаға бөліп қойғандай өзіндік атқарар міндеттері бар. Қарапайымдылық қазаққа қанмен келген қасиет, одан асып кету әбестік болып саналады. Қыз бала барынша ұяң нәзік болса, ер азаматтар айбынды намысқой болуы керек. Ұлттық мәдениет пен ұлттық руқты бойына сіңіріп өскен ұрпақтың келешегі де жарқын болады деп сенген дана халқымыз.

Қазақ ұлтының ұрпақ тәрбиесіндегі ерекшеліктері

Қазақ халқы ежелден бері ұрпақ тәрбиесіне көңіл бөліп бір ұлттың ұлт болып тұруындағы негізі деп білетін, Қазақ халқы ұрпағын жаман болады, ұят болады және обал болады деген үш -ақ сөзбен тәрбиелеген. Ұлтымыз жасы үлкен қарттарды сыйлауды басты орынға қойған, басына үй тігіп, бауырына қазан асып, шаңырақ көтерерде немесе алыс жолға аттанарда, сонау қан кешіп соғыс жүргізген жылдарда да жауға аттанарда ауыл ақсақалдарының батасын алып қайтатын болған. Ұлтымызда «баталы құл арымас, батасыз құл жарымас», «жаңбырмен жер көгереді, батамен ел көгереді» деген аталы сөз бар.

Жасы ұлғайып, денесі ауырлап, қатары азайып, көңілі жүдеу тарта бастаған қарттардың көңілін аулауда ұлтымыздың ұрпақ тәрбиелеудегі асыл мұрасы, Қашаған ақын былай деген;

Жетпістен жасы асқанда,
Сексенге аяқ басқанда,
Жастар елеп келмесе,
Келіп сәлем бермесе.
Күнде асыл кимесе,
Қартайғанда ер жетім
(Жанболатов, 2015; 16-18;).

Халқымыз мұнан басқа ұрпақ тәрбиелеудің тәсілдерін жүйелі қалыптастырды, әрі қазақ халқының ұрпақ тәрбиесінде өзіндік ерек-

шеліктері бар: адал ұрпақ тәрбиелеу қазақ халқының ұрпақ тәрбиесінің басты ерекшелігі; ұрпақты ержүрек батыр және дені сау болуға тәрбиелейді; ұрпақты қарапайым, қажырлы болуға, ысырапшылдыққа қарсы тұруға және ортаны қорғауға тәрбиелейді; ұрпақты ата-анаға, отбасыға көмек ететін және туыскандарға жауапкершілікті болуға тәрбиелейді; ұрпақты кіндік қаны төгілген жерін, өскен елін қорғауға, отанға адал болуға тәрбиелейді; ұрпақты өзара бірі-бірін түсінуге және өзара кешірімді болуға тәрбиелейді.

Халқымызда ата-бабамыздан қалған ұрпақ тәрбиесіне қатысты асыл сөздеріміз де мол, айталық:

Бес өсиет: жауға бас име, зұлымға әрқашан үйге жүр деме, жарлыдан сый алма, әрқашан ар сақта, топасқа сенбе.

Алты қазына: денсаулық, адал жар, дос, білім, ұрпақ, игілікті іс.

Алты міндет: жасы үлкенге сәлем беру, көмек беру, шақырған жерге бару, ақыл-кеңес сұраса жауап беру, сырқат адамның көңілін сұрау, қайтыс болған адамды жерлеуге қатысу (Зиманов, 2004: 134-135).

Алты асқар: ақыл, білім, жомарттық, кеңпейілділік, шыншылдық, әділдік.

Алты қатер: сөз, от, су, жау, борыш, ауру.

Төрт қорлық: шақырылмаған жерге бару, бейбастақ сөйлеу, дұшпаннан жәрдем күту, сараңнан олжа дәмету.

Үш қуаныш: алғыс алу, көптің өзінді іздеуі, жасаған ісіңнің өшпеуі.

Ұлтымыздың міне осындай бай мазмұнға ие ұрпақ тәрбиесінің келу қайнары да мол ұзақ даму тарих барысында қалыптасқан (Кенжалиев, 1997: 79-80).

Қазақ ұлтының жаңа туылған нәрестеге берер тәрбиесі

Дала мәдениеті кейде сахара мәдениеті деп те аталып, сахарада өмір сүрген жалпы халықтар мен ұлыстардан ортақ ерекшелікке ие дала мәдениетін жаратушы тайпа. Қазақ халқының өзіне тән болған дара мәдениетіне талдау жасап оны тереңдей зерттеу қазақтану ғылымында кем болса болмайтын мазмұндардың бірі.

Дала мәдениетін алдыңғы орынға қойып, қала мәдениетін қосымша алып жүру даламен қоса қаласы да бар қазаққа ұлттық талғам болған. Осы ұлттық талғам негізінде дала мәдениеті, дала көркемөнері, дала рухы, дала салт-дәстүрі, дала еркін идеологиясы дамыған. бірі тау

сағалап, су жағалап малшаруашылығы киелі тәсілін ұрпақтан ұрпаққа жалғастырып келе жатқан халқымыздың мәдениеті басқалардан артта қалып қойған жоқ, қайта дала мәдениеті өздеріне тән дәуірдің дамуына ілесіп мәдениетті байытып, дамытып, кемелдендіріп, дүниедегі тұрлы мәдениет қатарынан орын алды, ұлтымыз мақтаныш санайтын бұл түрдегі мәдениет халқымыздың ұрпақ тәрбиесіндегі негізгі қайнары бола алады.

Қазақ ұрпақ тәрбиесін бала шыр етіп өмір есігін ашқаннан ақ бастайды, жүкті әйелдің алдында іштегі балаға әсер етеді деп жаман сөздер айтылмайды, қазақ салтында баланың кіндігін кесу жосынды жұмыс саналады, баланың кіндігін кім кессе бала соған тартады деп ырымдайды. Сондықтан баланың кіндігін білімді адамға кестіріп, кіндік кескен адам кіндік шеше атанады. Жақын араласатын адамдары олармен нәресте дүниеге келуден бұрын-ақ оның ата-анасымен кіндік шеше болуды келісіп қояды. Жүкті ананың отбасының жұмыстарына қарайласып босанған ананың қасында болады. Нәресте туылғанда кіндігін кесіп итжейдесін кигізеді. Қалжа жемеген әйелдің баласы ез, ынжық, икемсіз, болбыр болып қалады деп ырымдап босанған әйелге арнап мал сояды, қалжаның мойнын нәрестенің мойны тез әрі сымбатты болып қатады деп ырымдап баланың анасы мойын буынын тұтас күйінде мүжіп, мойынның өзегіне түзу ағаш өткізіп, бала қырқынан шыққанша шаңыраққа іліп қояды (Кенжалиев, 1997: 101-118).

Қазақтың ұрпақ тәрбиесіндегі аса тамаша дәстүрлерінің бірі баланы бесікке бөлеу. Бесік сәбиді желдің өтінен, жердің сызынан, салқынның қахарынан, аптаптың ыстығынан қорғайтын киелі жабдық, баланың жарық дүниеге келгеннен кейінгі тұңғыш тиеселі төсегі. Нәресте дүниеге келіп, кіндігі түскеннен кейін бесікке салу салты өткізіледі. Баланы бесікке салу салты үлкен той қуаныш саналады. Нәрестені бесікке салуға ауылдағы жасы үлкен, ұрпақтары жетелі әрі мінезі сабырлы, инабатты, ақылды әйелдер немесе абыройлы әжелер таңдалынады. Бесікке салудың барлық ырымдары осы ананың қолынан өтеді, бұл бесікке жақсы ұрпақ тәрбиелеген ананың қолының құты балаға дарып, сол ананың балаларындай жақсы азамат болса екен деген жақсы ниетпен қалыптасқан.

Бесікке бөлеп болған соң үстіне шапан, тон, жүген сияқты бірнеше нәрселерді жабады, әрбір жабылған заттың атауы жақсылықтың нышаны ретінде сипатталады. Алдымен сәбидің өзіне ар-

нап жасалған бесік көрпе, бесік көрпенің үстіне шапан немесе тон жабылады. Ол дегеніміз ержеткен соң ел-жұртына қадырлы азамат болсын, аттың жүгені тез ширап ат ұстайтын жасқа жетсін, шекпен мен қамшы ел жұртын қорғайтын абыройлы ер азамат, отанын сүйетін батыр болсын деген тілектен туған ырымдарға жатады. Бұл ырымдардан халқымыз бала алғаш дүниеге келгеннен бастап ізгі тілектер тілеп ар-ұжданды азамат болуға баулитындығын көруге болады.

Баланы бесікке бөлеп бағудың зор ғылымылығы жатыр, бесіктің сәбидің өсіп жетілуіне болған пайдасы ұшан-теңіз. Айталық, біріншіден, қол-аяғы бос жатқан баланың ұйқысы тыныш болмайды, ұйқысы қанбаған баланың зердесі толық жетілмейді. Екіншіден, баланың мазасыздығы ананың психологиясына әсер етеді, мұндай жәйсыздық анасының сүті арқылы сәбиге беріледі, сондықтан бесікке бөленбеген бала өсе келе сабырсыздау болады. Үшіншіден, баланы бесіктен шешкен кезде сәби рахаттанады, денесінің босап, жайлы күйде болуы оған демалыс сыйлайды, төртіншіден, сәбидің тұла бойы таза болып тазалыққа бойы үйренеді, бесіншіден, бесіктегі баланың денесіне дымқыл сыз дарымайды, құрғақ болады. Ол болашақта денсаулығы мықты болудың кепілі, әрі қол аяғы түзу болып өседі. Алтыншыдан, бесік белгілі бір ритмде ғана тербеледі, бесікте жатқан баланың іс-әрекеті осы тербеліс арқылы жүйеге түседі. Жетіншіден, бесіктегі балаға ана әлдиі әбден сіңеді, қайырымды мінез қалыптасады, бесік жырын тындап өскен баланың қанына ұлттық қасиет дариды. Қазақтың ұлттық дәстүрінде балаға ат қоюдың өзіндік жолы бар.

Нәрестенің есімін әдетте қарашаңырақтағы жасы үлкен адамға немесе жолы үлкен адамға, үлкен қарт адамдарға немесе батырға немесе молдаларға қойдырады. Нәресте дүниеге келген қуанышты күндері сол ауылға ел арасындағы батыр билер қонақ болып келген болса, сол адамдардың есімімен аталады, немесе құтты қонақ деп шақырып баласына ат қойып беруін өтінеді, мұнысы балаға болашақта осы адамның киесі, күш-қуаты, ақыл-парасаты дарысын дегендік. (Қазақ халқының салт-дәстүрлері, 2001: 32-33).

Нәрестенің дені сау болып өсіп-жетілуі үшін әйел адам бала емізгенде бас киімсіз отыруға тыйым салынады, орамалсыз отырып бала емізгенде әйел адамның шашындағы кір нәрестенің еметін сүтіне араласып кетуінен алаңдайды, қазаққа әйел адам ас үйде тазалық үшін бас киімсіз, дәретсіз жүруді қаламайды, бала емізуге де

болмайды. Ата-бабамыз жаңа туылған сәбидің болашағынан зор үміт күткен. Оның болашақта ел бастайтын көсем, сөз бастайтын шешен болуы үшін оның денесінің таза кіршіксіз болуына көңіл бөлген. Міне осындай сәбиді дүниеге келгеннен бастап кіндік кесу, бесікке салу, ат қою, қырқынан шығару, тұсауын кесу қатарлы ырымдар қазақтың жас сәбидің болашағына үмітпен қарайтынын, оның ел-жұртына, қоғамға жарамды да жағымды азамат болуға баулитынын түсіндіреді, ал бала кезінен осындай салт-сананы көріп өскен қазақ ұрпақтары да ата-ананың күткен үмітінен шығуға, қоғамға жарамды адам болуға тырысады.

Ұрпақтарды үнемшіл, береке бірлікте болуға шақыру

Қазақтың тағамды қастерлеуі ерекше ұлттық дәстүр саналады, қазақ тамақты беталды төгіп шашбайды, тамақтан аттамайды. Көшпелі қазақ халқының арғы ата-бабасынан бері есептелетін ақты (сүт өнімдерін) ерекше қастерлейді, оны үнемі киелі ас деп санайды. Қазақ мақал мәтелінде «ақ мол болсын» деген сөз тіркестері үнемі кездеседі, бұл кең мағынада алып айтқанда, молшылық болсын дегендік. Ақты жерге төкпейді, аяққа баспайды, үйге кірген жыланға ақ тамызып шығарады, көшкен елдің алдынан ақ алып шығады (Қазақ халқының салт-дәстүрлері, 2001: 26-27).

Қазақ азық-түлік ішінде нан мен тұзды қадірлейді, нанның үгіндісін де аяққа баспайды, «нан тұрған жерде дәм иман тұрады», «құранды басып тұрып нанды алуға болады, нанды басып тұрып құранды алуға болмайды» дегенге жүгініп, нанды құраннан жоғары орынға қояды, қазақ су құбырының ластануына тыйым салады. Суды төгіп шашбайды, «судың да сұрауы бар» деп қарайды. Міне бұл салттар дала мәдениетіміздің құрамдас бөлігі болып, ұрпақтарымызды ысырапшылдыққа қарсы тұруға тәрбиелейді (Қазақ халқының салт-дәстүрлері, 2001: 39-41).

Қазақ тілінде дастарханның екі түрлі мағынасы бар: бірі кең жайылған дастарханы. Енді бірі ондағы асты молшылық дәулет, береке-бірлік дегенді меңзейді. Дастархан қазақ халқының мейман достығының белгісі, үйдегі бар дәмін дастарханға салуды, үйдегі қонағын разы етіп аттандыруды үлкен борыш деп санайды, «өзің киімнің жақсысын ки, тамақтың жақсысын кісіге бер» деген сөз бекер айтылмаса керек. Қазақ дастарханға салынған дәмнің көп-аздығына қарамай дастарханды қадірлейді,

жаюлы тұрған дастарханнан дәм татпай кету құрметсіздікке жатады. Адамдар арасындағы түсініспестік дастархан басында шешім табады. Дастархан үстінде жасалған келісім ант серт орнына айтылған сөз, ата-бабаларымыз көшерде көш бастайтын түйеге немесе өгізге жүк артқанда алдымен шаңырақ пен қазанды артатын, ал қазір қалаларда жаңа үйге көшкенде алдымен дастархан мен қазанды жаңа үйге апару салтқа айналып барады. Міне осындай салт-дәстүрлер ұрпақтарды береке-бірлікке шақырып, ағайын арасындағы болмашы реніштен бірін-бірі көрмей кететін, бірінің қадірін бірі пәниде білмей, бақилық болғанда өкінсе де орнын толтыра алмайтын жағдайлардан аулақ болуға арналады. Қазақ халқы тек қандастық қатынасы бар туыс-туғандар арасындағы береке-бірлікті дәріптеп қана қоймай, ауылдас көрші-қолаң арасындағы қонақасында қызған мәміле жасауды да дәріптейді.

Ұрпақтарды үлкендерді құрметтеп, кішілерді аялауға, семьяға үлкен жауапкершілікте болуға, ержүрек батыр болуға тәрбиелейді.

Қазақ салтында ұлдары үйленіп, басына үй тігіп, бауырына қазан асып кеткеннен кейін ата-анасының үйі қарашаңырақ болып саналады. Оны киелі тұтып, өздеріне медеу тұтады. Ол үйге сый-құрметпен қарайды, айт-мерекелерде алдымен үлкен үйге барады, бөлініп шыққан отаулар соғым сойғанда үлкен үйден және ұзатылған қыздар үлкен үйге сыбаға апарады. Үлкен үйде өлім-жітім, той-томалақ болғанда отаулар тегіс атсалысады. Келіндер үлкен үйге ізетпен сәлем салып кірсе, ерлер де ассалаумағаликум деп өтіп бара жатқан үйге сәлем беріп кіреді.

Қазақ салтында жастар шаңырақ көтергенде немесе жаңа үйге көшкенде, туыс-туғандар арасынан ақ самайлы, ұлағатты әжелер босағаға май жағады, бұл ырым боға майлау деп аталады. Бұл салт үй берекелі майдай жұғымды болсын деген ниеттен туған, қазақта және де баланың әке-шешеге, әке-шешенің балаға өтуге тиісті борыштары болған (Қазақ хандығының заң жарғылары; 33-34).

Әке-шешенің ұрпақтарына сөзсіз орындайтын тиісті борыштары: Бірінші, баланы дені сау етіп тәрбиелеу, ауру-сырқаудан, пәле-жаладан аман сақтап, кем-қор қылмай жоқшылық көрсетпей аман-есен қатарға қосу. Екінші, баланы жастайынан өнер-білімге баулу, ата дәстүрін, ата жолын, ата-салтын, әдеп-ибаны сақтауға, ержүрек еңбекшіл болуға тәрбиелеу. Үшінші, баланы үйлендіру, ұлын ұяға, қызын қияға қондырып, басына үй тігіп, бауырына қазан асып беру.

Өз ата-анасы баласы балалы болғаннан кейін енді өз күнін өзі көре алады деген сенімге келіп отау тігіп бөлек шығарады. Малынан, мал-мүлкінен дүниесін бөліп береді, ыдыс-аяқ сыйлайды. Оған келіннің төркінінен келген жасау дүниесі қосылып, жас жұбайлар жеке шаңырақ болып шыға келеді, бұл енші беру деп аталады. Әке-шешенің баланы бағып-қағып өсірген миханатты еңбегін ешбір құнмен өлшеуге келмейді, мұның салмағын қазақ «ананды қажыға жеті рет арқалап апарсаң да қарызынан құтыла алмайсың» деп түсіндіреді. Ата-ана баласына бағып қаққан еңбегін өтеуді бұлдамайды, десе де ата-ана балаға мынадай үш шарт қояды. Бірінші, бала ата-ананың шаңырағын шайқалтпай, түтінін түзу ұшыруға қақылы. Бұлай дейтіні әйелімен семьяға жауапкершілікте болып, ерінбей еңбек етіп бала-шағасын аш-жалаңаш қалдырмауы, жоқшылық көрсетпеуі, ұрпақтарын жақсы бағып тәрбиелеуі, шаңырағын шайқалтпауы ата-бабасының аруағына дақ салмауы қажет. Екінші, ата-ананы қуанышқа бөлеуі. Олардың бетінен алмауы, қабақ шытпауы қажет. Үшінші, ата-ана қартайғанда ол кісілерді жақсы бағып күту шарт. Әке-шешесін жақсы күтпеген ұрпақ қарғысқа және күлкіге қалады.

Шешендік сөздер, мақал-мәтелдер, ғақыл сөздердің ұрпақ тәрбиесіндегі рөлі

Халқымыздың киелі асыл қазынасының бірі болып есептелетін шешендік сөздерде өзіндік алымды, өткір тілдері арқылы ұрпақты өнегелі де, өнерлі болуға, жікке, руға бөлінбеуге, кедейді кемсітбеуге тәрбиелеген. Қазақ халқы ежелден шешендік өнерге бейім, ақындық пен шешендік өнер егіз, бұл екеуін бөле қарауға болмайды. Қазақта әйгілі би-шешендеріміздің бірі Майқы би. Майқы би бабамыздың нақыл сөздерінен мысал келтіре кетер болсақ. Майқының ұзын, қортық деген балалары болыпты, екеуі де қара бастарын күйттеп, күнделікті күйбеңнен аса алмайды екен. Соған риза болмаған Майқы айттыпты дейді: «жаманнан жақсы туар адам айтса нанғысыз, жақсыдан жаман туар бір жармаққа алғысыз».

Тұлпардан тұлпар туады,
Сұңқардан сұңқар туады,
Асылдан асыл туады,
Жалқаудан масыл туады,
Масылдан мал бақбас туады,
Тілазардан қылжақбас туады,
Таздан жарғақбас туады,
Сараңнан бермес туады,

Соқырдан көрмес туады,
Мылжыңнан езбе туады,
Қыдырдан кезбе туады.

Осы Майқы бабамыз айтып кеткен түбі бір түбірлі сөздер сол заманнан атадан балаға мирас болып айтылып келеді, қазақ халқының сонау ерте замандардан бастап-ақ ұрпақтарын береке бірліктің қаймағын бұзбауға, еңбекшіл, ержүрек болуға, басқалардың айтқан дұрыс ақылын ілтипатпен қабылдауға, туған жерін, өскен елін қадірлей білуге тәрбиелегендігін көре аламыз. Қазақ ұлылары түрлі ғақлия сөздер арқылы ұрпағына ой салады;

Көңілділік адамға шаттық бағыштайды,
Бақыт адамға көңілділік бағыштайды,
Үміт адамға күтуді бағыштайды,
Табысқа жету адамды күрес жасауға бағыштайды,
Күлкі адамға қуаныш бағыштайды.
Әрекет адамға денсаулық бағыштайды,
Қайғы-қасірет адамға қайсарлық бағыштайды,
Масаттану адамға өкініш бағыштайды,
Жылау адамға мүсіркеушілік бағыштайды,
Жалқаулық адамға кедейлік бағыштайды,
Сүйіспеншілік адамға мейірім бағыштайды,
Кішіпейілділік адамға әдептілік бағыштайды,
Кербакбалық адамға сәтсіздік бағыштайды
(Қазақ хандығының қысқаша тарихы: 501-505).

Қазақ мақал-мәтелдерінің ұрпақ тәрбиесіндегі рөлі тіпті өзгеше, халқымыз жалқау, керенау ұрпақтарын ұрып, сабамай-ақ, мақал мәтел арқылы ұялтып, нағыз адам болу жолына бастап отырған.

Несиеге алған көмірден арқалап алған отын артық,
Абысынның татулығы сөзінен, ағайынның татулығы көзінен білінеді,
Адам істі қаласа шарасын табады, қаламаса сылтауын табады,
Кемпірі бар үйдің керегесі тозбайды,
Шалы бар үйдің шанасы тозбайды.

Мықтылық дегеніміз әдемі тұрмыс құрып тамаша күн кешу емес, қайта қоржын арқалап жүрсең де адамдығыңды жоғалтпау.
(Жанболатов, 2015: 16-17.).

Қорытынды

Жалпы алғанда ұлтымыздың ұрпақ тәрбиесі қазақ халқы мәдениетінің маңызды бір құрамдас бөлігі, ұлтымыздың бұл мәдениеті дара мәдениет әрі дана мәдениет, халқымыз сәби шыр етіп өмір есігін ашқаннан бастап-ақ болашақ ұрпақтың міндеттері мен борыштарын бай мазмұнды

ұлттық салт-дәстүрлер арқылы ұрпақтың санасына сіңіріп отырған, осындай мол мазмұнды тәрбиеден сусындаған ұрпақ түрлі дәстүрлер арқылы болып жатқан тәрбиені көкейіне қондырып, өзінің бұдан кейінгі өмір жолының, болашағының, адамгершілігінің бағдары етеді. Ұлтымыз ұрпақтарының мұратты да мұралды болып, өзара бір-бірімен берік ынтымақта және

береке-бірлікте болып келе жатқаны, әсіресе үлкендер алдынан қия өтбейтін, ақсақалды аталар мен ақ самайлы аналарға деген шексіз құрметі ата-бабаларымыздың ұзақ жылдар бойы жинақтаған ұрпақтарға сыйлаған қазынасы деп білеміз, бұл дәстүрді ата-бабамыздың көзіндей көріп қастерлеу, оны дамыту біздің және келесі ұрпақтың борышы және міндеті болмақ.

Әдебиеттер

- Қазақ хандығының заң жарғылары. Қазақтың Ата Заңдары: 10 томдық. Т.4. Алматы: Жеті жарғы.
Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі және бүгіні. (2001). Алматы: Ғылым.
Жанболатов С. (2015). «Мұра» журналы. №3.
Зар заман: Жыр толғаулар. (1993). Құрастырған С. Дәуітов. Алматы: «Жалын» 178 б.
Алтынсарин Ы. (1868). «Дала облыстарын басқару жөнінде Уақытша Ереже» туралы (2005). / Тарих – адамзат ақыл ойының қазынасы. Он томдық. Жаңа замандағы тарихи ой. 4-т. Астана: «Фолиант». 301-312 бб.
Зиманов С.З. (2004). Қазақ хандары заңдарына шолу және олардың ерекшеліктері // Қазақтың Ата Заңдары: 10 томдық. Т.4. Алматы: Жеті жарғы.
Кенжалиев З. (1997). Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтық мәдениет. Алматы: Жеті жарғы.

References

- Kazakh handygynyn zan zhargylary. (2004). Kazakhtyn Ata Zandary: 10 tomdyk. T.4. [Legislative statutes of the Kazakh Khanate. Kazakh Constitution] Almaty: Zheti zhargy.
Kazakhtyn әдет-ғұрыптары мен salt-dasturleri: otkendegisi zhane bugini. (2001). [Kazakh customs and traditions: past and present.] Almaty: Gylm.JanbolatovS. (2015). «Mura» jurnaly.№3. 16-18.
Zar zaman: Zhyr tolgaular.(1993). Kurastyrgan S. Dauitov. [The time charge: The Saga of the poetry. compiled S. Dayitov.] Almaty: «Zhalyn». 176 p
Altynsarin I. 1868 zhyl «Dala oblystaryn baskaru zhoninde Uakytsha Erezhe turaly (2005). [About the «Provisional Regulation on Steppe Management»]/ / Тарих – адамзат ақыл-ойын қазынасы. Он томдық. Жаңа замандағы тарихи ой.
Zimanov S.Z. (2004). Qazaq xandary zandaryna shcolu zhane olardyn erekshecelikteri // Qazaqtun Ata Zandary [Review of the laws of Kazakh khans and their features]. 10 томдық. Т.4. Almaty: Zheti zhargu.
Kenzhaliev Z. (1997). Koshpeli qazaq qogamyndagu dasturli kukuktyk madeniet [Traditional legal culture in nomadic Kazakh society]. Almaty: Zheti zhargu.

Mekebayev T.K.¹, Kumganbayev Zh.Zh.²

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: ¹talgat.mekebaev@kaznu.kz, ²zhankum0186@mail.ru

PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITY OF THE KAZAKH INTELLIGENTSIA IN THE EARLY TWENTIETH-CENTURY

This article discusses the programs of the political parties opposing the tsarist government, as well as the objectives and activities of representatives of the national intelligentsia and the formation of ideas of national statehood in the activities of the Alash movement.

As well as the analysis of materials related to the national liberation movement of Turkestan and the activities of the intelligentsia in the way of preserving national independence and statehood. Also, the article examines the political activity of Mustafa Chokay in the unification of the Turkic peoples and the implementation of the idea of a United Turkestan. The analysis of their own works of M. Chokai on the issues of unification of the Turkic peoples and the revival of national ideology.

After the fall of the tsarist government in Kazakhstan along with the Alash party, the party appeared «Ush zhuz». In the Soviet period, the activities of the party «Ush zhuz» were evaluated differently, therefore, the article analyzes the research of our historians concerning the activities of the party.

The main aim of the study is a deep analysis of the activities of representatives of the national intelligentsia in formation of statehood and the revival of national ideology. The article also examines the role of national intellectuals in the revival of the national idea and national associations. And also by assessing the relationship between the consolidation of Turkic people and the prevailing political climate determines the movement direction and ideas aimed at the unity of the Turkic peoples. The main objective of this research is to analyze the activities of representatives of the national intelligentsia and the revival of national ideologies. The activities of the representatives of the national intelligentsia in the early twentieth century in the formation of the national idea is considered in the article.

Key words: National intelligentsia, Kazakh intelligentsia, independence of Kazakhstan, Kazakh nation, Alashorda

Мекебаев Т.К.¹, Құмғанбаев Ж.Ж.²

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: ¹talgat.mekebaev@kaznu.kz, ²zhankum0186@mail.ru

XX ғасыр басындағы қазақ интеллигенциясының қоғамдық-саяси қызметі

Мақалада XX ғасырдың алғашқы ширегінде патша өкіметіне қарсы саяси партиялардың бағдарламалары, іс-әрекеттері, жолдары, өздерінің көздеген мүдделері, зиялы қауым өкілдеріне тән өркениеттік деңгейдегі мәдениеттері қарастырылып, Алаш қозғалысының қызметінде ұлттық мемлекеттік идеясының қалыптасуына шолу жасалады. Түркістан ұлт-азаттық қозғалысы және Түркістан мұхтариятындағы зиялылардың ұлттық тәуелсіздікті сақтау жолындағы күресіне қатысты материалдардың мазмұны да талданады.

Мұстафа Шоқайдың Ресей қоластындағы Түркістан түркі халықтарының басын қосуды ойлап тұтас Түркістан идеясын жүзеге асыруда саяси қызметі туралы айтылып, тәуелсіздік идеясы үшін күресінің келесі сатысы туралы біршама баяндалады. Түркістанның тәуелсіздігіне арналған іс-әрекеті туралы кейбір мәселелері өз еңбектерінен келтіріледі.

Патша үкіметі құлағаннан кейін бүкіл Ресейдегі секілді, Қазақстанда да қос үкімет орнап және сол кезеңде өлкеде орын алған ұлттық демократиялық Алаш партиясымен бір мезгілде өзіндік ұстанымы бар «Үш жүз» партиясы туралы қарастырылады. Кеңестік кезеңде Үш жүз партиясының ұстанымдарына басқаша тұрғыда пікір берсе, тәуелсіздік алғаннан кейін, партия

басшыларының ой-пікірлеріне берген Отандық тарихшылардың тұжырымдамаларына тоқталып өтеді. Сонымен қатар XX ғасыр басындағы саяси ахуалға баға беру арқылы, түбі бір түркі елдерінің басын қосуы тиіс болған бағыттар мен идеялар анықталады. Зерттеудің негізгі мақсаты ұлт зиялы қауымы өкілдерінің ұлттық мемлекеттілікті қалыптастыру мәселесіндегі қызметі және ұлттық идеологияны қайта жаңғыртудағы іс-әрекеттеріне талдау жүргізу. XX ғасырдың басында ұлт зиялылары қазақтың ұлттық идеясын қалыптастыру міндетін өз мойнына алып, ұлттық бірігу мүддесін ұсынуы мақалада жалпы қарастырылады.

Түйін сөздер: Ұлт зиялылары, қазақ зиялылары, Қазақстанның тәуелсіздігі, қазақ ұлты, Алашорда.

Мекебаев Т.К.¹, Кумганбаев Ж.Ж.²

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: ¹talgat.mekebaev@kaznu.kz, ²zhankum0186@mail.ru

Общественно-политическая деятельность казахской интеллигенции в начале XX века

В данной статье рассматриваются программы политических партий, выступавших против царского правительства, а также деятельность и цели представителей национальной интеллигенции и формирование идеи национальной государственности в деятельности движения Алаш.

А также проводится анализ материалов, связанных с национально-освободительным движением «Туркестан» и деятельностью интеллигенции на пути сохранения национальной независимости и государственности. Также в данной статье рассматривается политическая деятельность Мустафы Чокая в объединении тюркских народов и осуществлении идеи единого Туркестана. Приводится анализ собственных трудов М. Чокая по вопросам объединения тюркских народов и возрождения национальной идеологии.

После падения царской власти в Казахстане, наряду с партией Алаш, появилась партия «Үш жүз». В советский период деятельность партии «Үш жүз» оценивалась по-другому, поэтому в статье анализируются исследования Отечественных историков относительно деятельности этой партии.

Основной целью исследования является глубокий анализ деятельности представителей национальной интеллигенции в формировании государственности и возрождения национальной идеологии. Также в статье рассматривается роль представителей национальной интеллигенции в возрождении национальной идеи и национального объединения. А также путем оценки связи между тюркской консолидацией и сложившейся политической ситуацией определяются движения направления и идеи, направленные на объединение тюркских народов. Основная цель данного исследования: провести анализ деятельности представителей национальной интеллигенции и возрождение национальной идеологии, роли представителей национальной интеллигенции в начале XX века в формировании национальной идеи.

Ключевые слова: национальная интеллигенция, казахская интеллигенция, независимость Казахстана, казахская нация, Алашорда.

Introduction

Suerly the purpose of Kazakh intelligence of XXth century was independence of nation. The rise of Kazakh intelligence ideas was affected by the ideas of Russian revolution I in 1905 and Islamic views. Above mentioned Russian revolution I held in 1905-1907 years enforced the national movement in Kazakh steppe. The article of Bokeikhanov «The modern types of national movements in the republic» published in 1910 indicates that movements accelerated since 1905 there were formed two political directions: the first direction followed the western type of social development, and the second followed the Islamic and national unity of Muslims.

In XX-th Century the Muslim movement Turk and Muslim peoples against the colonialist yoke of imperial power had democratic character based on the national, cultural and political demands. It was the ideology of the movement of Turk and Islamic Defenders parties. The formation of the Muslim movement was caused by intolerable and colonizing burdens, poor socio-political situation of Turk and other Muslim nations under Russian colony. The colonial policy the imperial power aimed at Russification of all spheres of social life led to the crisis and stalemate life of Muslim nations under the empire. This angered the Muslims and encouraged them to fight for freedom. It is clear that at the beginning of XX-th century in the history of

Turkic nations with the awoken national awareness was led a struggle against colonial policy of tsarist regime based on the national, cultural and political requirements.

National struggle for independence led by other Turkic nations and especially struggle of Kazakh nation left a different mark in the political history of Russian empire. Kazakh intelligence took an active intelligence of XX-th century was, independence of nation. The rise of Kazakh intelligence ideas was affected by the ideas of Russian revolution Islamic views and I in 1905. Above-mentioned Russian revolution I held in 1905-1907 years enforced the national movement in Kazakh steppe. The article of Bokeikhanov «The modern types of national movements in the republic» published in 1910 indicates that movements accelerated since 1905 there were formed two political directions: the first direction followed the western type of social development, and the second followed the Islamic and national unity of Muslims (Kara, 2004, pp.21-22).

The Main Part

The Independence was not given easily to the Kazakh people, our brave ancestors fought years for it. We all know that we were a colony of Tsarist Russia and the Soviet Empire. Also, it is known, that starting VI century up to 1758, 360 years they fought for their homeland with whitish Kalmyks. Therefore, for the sake of freedom in a new era for the national state and for our independence to be stable we will sacrifice not only our property, but also our lives. Only people like that having such concepts can protect their independence. How descendants can forget works and deeds of their ancestors for the freedom of their people (Kumganbayev, 2012, p. 61).

Before discussing this subject, it is useful to give information about Kazakh intelligence; surely there were not plenty of them because there were no specific institutions except the courses and colleges for preparation of teachers at that time. Kazakh specialists studied in Russia but for tsarist authority it was convenient to keep Kazakhs in ignorance. The end of XIX century and the beginning of XX century for Kazakh youth Kazan, Moscow, St. Petersburg, Orenburg, Omsk and Warsaw were the biggest centers of science. In these cities were divided scholarships for 3-4 Kazakh students per year. For instance, between 1877-1917 years 37 Kazakh students studied at Kazan University, 20 of them graduated from this university. According to the list suggested by G.Akhmedov which based on

archives and reliable facts before Kazan Revolution period approximately 120 students graduated from the universities. Among them were Alikhan Bokeikhanov, Mukhamedzhan Tinishbayev, Bakhitzhan Karatayev, Baktigherey Kulmanov, Barlybek Syrtanov, Zhahansha Dosmukhamedov, Mustafa Shokhai, Zhakhip Akbayev, Sanzhar Asfandiyarov, Saduakas Shalimbekov, Khalel Dosmukhamedov and others. These students not only finished their studies but also formed a group of intelligence which followed the idea of nation and independence from Russia.

While there were intestine wars in Russia, the national elite was not just sitting idly to have an independent state. Based on it, there was alashorda government formed, headed by Alikhan Bukeyhanov, but unfortunately in 1917 with the Bolsheviks coming to power alashorda was declined. At that time, due to the Moscow policy Kazakh intelligent siya split into two groups. If at one side there were Alikhan Bukeyhanov, Ahmet Baitursynov, Mustafa Chokai (Koigeldiev, 2008, pp. 146-147), than at the other there were Turar Ryskulov, Saken Seifullin, Seytkali Mendeshov (Konyratbayev, 2011, pp. 83-85). The second side was the servants of the Soviet regime, but both directions honestly served their ideas and plans for the sake of foundation of the Kazakh government. Therefore, we have great respect for the intelligent of both sides. A member of the second side Turar Ryskulov intended to achieve goals through Communist Party (Ryskulov, 2007, pp. 276-285), (Maimakov, 2005, pp. 22-23).

Despite the fact that on their way, there are many obstacles, they achieved great success. Following this system, they have contributed a lot to the development of Kazakh autonomy in 1920, created and based on the Bolshevik system and worked on renaming it to the Kazakh Soviet Socialist Republic in 1936. At first glance, the goals of the alashorda and Turar and Saken were different, but they were not. Information from the work of Sabit Mukanov «School of Life» can state that. In consideration of these events, the reader may question where to attribute ideas of freedom of Mustafa Chokai, or did they belong to the third side. Of course, as we know, Mustafa Chokai, when fighting for freedom created Turkestan autonomy, so ideas of Chokai were not under the Soviet system, and he fought for the creation of a single state for Turkestan people. It says here that the struggle for the independence of the head of alashorda Alikhan Bukeyhanov and Mustafa Chokai were not conducted with the Bolsheviks, however, the direction of Chokai was attributed to the first side. In addition, the Soviet

regime prevailed, Turkestan autonomy created by Chokai failed, then Alikhan and Mustafa began to forward the ideas about independence together, and further on Chokai continued to work in Europe. On the way of execution of his ideas, he began his fight peacefully through publication of his own articles in foreign journals, in the Turkish magazine «New Turkistan» (Yeni Turkistan, 2005) and in the French magazine «Yash Turkistan» (Yas Turkistan, 2006), (Yach Turkestan). The struggle for independence of Mustafa Chokai lasted until 1939. After alashorda heads saw the international situation, with regard to geostrategic situation, the idea of Turkestan Union of Mustafa Chokai prevailed. In the future, making it a respected idea, Chokai never stopped fighting for independence against the Soviet power. So, Mustafa Chokai is the last of alashorda fought for the freedom of his people. The history of Kazakhstan's independence will become even deeper with Mustafa Chokai.

Before discussing this subject, it is useful to give information about Kazakh intelligence; surely there were not plenty of them because there were no specific institutions except the courses and colleges for preparation of teachers at that time. Kazakh specialists studied in Russia but for tsarist authority it was convenient to keep Kazakhs in ignorance. The end of XIX century and the beginning of XX century for Kazakh youth Kazan, Moscow, St. Petersburg, Orenburg, Omsk and Warsaw were the biggest centers of science. In these cities were divided scholarships for 3-4 Kazakh students per year (Koigeldiyev, 2008, p.109). For instance, between 1877-1917 years 37 Kazakh students studied at Kazan University, 20 of them graduated from this university. According to the list suggested by G. Akhmedov which based on archives and reliable facts before Kazan Revolution period approximately 120 students graduated from the universities. Among them were Alikhan Bokeikhanov, Mukhamedzhan Tinishbayev, Bakhitzhan Karatayev, Baktigherey Kulmanov, Barlybek Syrtanov, Zhahansha Dosmukhamedov, Mustafa Shokhai, Zhakhip Akbayev, Sanzhar Asfandiyarov, Saduakas Shalimbekov, Khalel Dosmukhamedov and others. These students not only finished their studies but also formed a group of intelligence which followed the idea of nation and independence from Russia.

Historian M. Koigeldiyev notes like the following: «Therefore after Russian revolution I period, after researching the situation Kazakh educated youths' first conclusion is «for Kazakh people the way out of backwardness is the western model of development through Russia, in other

words, open the doors to bourgeois relations» (Koigeldiyev, 1994, p. 384).

Being in Russia Kazakh intelligence supporting cadet party's idea took aim to be independent national autonomy through parliamentary and constitutional government possessing republican status in the future. However, this problem remained just like an idea. Because, since 1905 year leaders of cadet party suggested to be a single equality and cultural autonomy so that to maintain the integrity of Russia. Outlying districts' supporters of cadet party didn't support this suggestion. Followers of Kazakh branch party were against the idea of cultural autonomy once and for all. A. Bokeikhanov appealed against cadet party's program and idea about autonomy, land and quit the party. In his article called «Why I quit the Cadet Party?» he explains like this: «Cadet Party supports the idea property in land» (Galikhan, 1918). If our Kazakh people become owners of land, they'll sell the land like Bashkir people and after several years will have nothing. Cadet Party is against of national autonomy. But we all, Alash people tried to be national autonomy state. Kazakh intelligence was against of the policy of Bolshevik Party, which came up with the idea to have power and establish socialism through revolution. Therefore, their idea about building the national democratic state would come true; they established the party «Alash». It is clear that the idea to build autonomy was the result of long years' political struggle and persistent seeking of ideas of Kazakh intelligence. Kazakh intelligence's struggle for national freedom had a new juridical meaning. Russian bureaucrats of colonization mechanism also understood the situation. For example, the data on this document would be a fact for this situation: «Zh. Akbayev in his letter to one earl wrote: «...is that true that you are president of Karakalinsk republic?... (KP OMM, p. 27). » it means that Zh. Akbayev advocates the idea to build a democratic republic. Regarding to this, in September 1917 there were assigned two tendencies in societal development of Turkistan. Parliamentary control system as being the main idea of Cadet Party's program attracted the attention of Kazakh intellectuals. Kazakh literate people pined their hope on Parliamentary control and established its future with Kazakh statehood idea. In 1905 December regarding to this mission in Ural was founded cadet party's branch for Kazakh society leading by A. Bokeikhanov.

First one is the beginning of preparation of national powers to declare the Federation of Turkistan. The latter the effort of Bolsheviks to seize power by ignoring the local nation's diligence to

the autonomy. In 1917, 25 October armed revolt in Petrograd struck the hope of national independence of February revolution democratic reforms.

Turkic nation didn't accept the October revolution, because national autonomy under soviet base meant the masked type of keeping the Russian colonization. To express it with the words of M. Shokai, «Political unfitness of Russian democracy» formed the tight situation in Turkistan. M. Chokai pointed out that he and M. Tinishbayev have been in a Turkistan government as representatives of Kazakh nation with the purpose of persuading participants of assembly to accept Turkistan as general autonomy of Kazakh and Uzbek nations.

Between the 30th of August and 7th September of 1918 in Orenburg and Samara M. Chokai, the head of Bashkir state Z. velidi and A. Bokeikhanov, A. Baitursynov, M. Dulatov and M. Tinishbayev from the alash side hold meetings in order to determine the direction after the pressure of the Bolsheviks. Thereby all executives of Alashorda, Bashkir and Turkistan governments come together in these meetings. Consequently, in the course of these meetings, heads of aforementioned three governments made a decision to establish «South-west Autonomic Muslim Regions Union». The comprehensive works toward building of Union of alashorda and Turkistan autonomies which began in the Assembly of Sirdariya Kazakhs widely continued by addition of Bashkir government executives. The direction which was determined during meetings of Alashorda, Turkistan and Bashkir Government executives formed the basis for ideological struggle against the Bolsheviks which M. Chokai waged in Europe.

In March of 1917 Ukraine was formed as: Ukraine Public Republic, in 22 April Republic of Transcaucasia Federation, 20 November Northern Caucasian Interim Administration, 23 November in Ufa as «Idele – Ural» Muslims Autonomy, 26 December Crimea – Turkish Republic. However, they couldn't help Turkistan ward. Common Kazakh Congress held in Orenburg on 5-13 December, forming of National Soviet and M. Shokai's being a member of this soviet was big assistance for Turkistan autonomy.

M. Shokai in his work written abroad «In Turkistan» wrote about formation of Alashorda autonomy and he also supported the union of Alashorda and Turkistan. Another view of this ideology; being member of Turkistan autonomic government M. Shokai was elected a member of Alashorda government as well. It seems, M. Shokai has become a member of first program preparation

committee for Alash Party because of this point of view. But because of stressful period of time he was quitted from the stuff of the committee

Alash action was the biggest step for National Independence Revolution. It took his high level at XX century and helped not only recognize the nation themselves but also raised this problem up to state extent and problems like; independence, democratic state, nation's peace, relation between religion and state has become a daily routine of XX century. In this way we took our independence.

In the early XX century near February Revolution and period of Soviet government Kazakh intelligence raised the problem of independence and struggled for this. Activated problem of National Autonomy by Kazakh intellectuals was the demand of that time. Action of Kazakh intelligence for national state and their try for reconstruction of national independence built the road nowadays' independence through reviewing the history of our national ideology.

M. Shokai arrived to Orenburg on business trip to meet with Kazakh intellectuals to discuss the problems regarding to October revolution. Kazakh intelligence during the meeting with M. Shokai, connected the struggle for independence not only with Turkistan, but also with Kazakh regions, Bashkir, Tatar nations uprising and it was taken common decision to refuse Bolsheviks and keep faithfulness to constituent assembly (Esmagambetov, 2008, p. 124). In 1917, 27 November by the resolution of the general meeting Turkistan autonomy was declared.

In this resolution was written: «Long live, Turkistan! Turkistan Muslims' extraordinary meeting, regarding to the local nations' demand and according to the rules of Russian revolution and remaining in Russian federation, declares Turkistan territorial autonomy» (Kara, 2004, p.23). Assembly also declared the protection of minority nations' rights in Turkistan (Turkestan v nachale XX veka: k istorii istokov natsionalnoi nezavisimosti, 2000, p. 83).

So, the state formed in 28 November called «Turkistan autonomy». Two government bodies were determined in assembly; constitution and executive bodies of autonomy and bodies leading the nation until Turkistan Constituent

Assembly gets together. They are: Turkistan interim committee and Turkistan public assembly.

Soviet historian D.L. Golinikov wrote that: «Kokand autonomic revolution spread all over and neighbour regions of Turkistan. Bukhara's ruler Seid Alimkhan supported this counterrevolution and

quitted the Soviet Russia. Rulers of Khiva Empire did the same» (Golinkov, 1917-1925, p. 51). The author, because of his ideological position, distorts the truth sides of history. In fact Bukhara ruler was enemy to Zhadits (Kazakh alphabet comprised by Arabic letters) and didn't help Turkistan ward and refused to receive Turkistan interim committee's emissaries when they asked them for help. In March of 1917 Ukraine was formed as: Ukraine Public Republic, in 22 April Republic of Transcaucasia Federation, 20 November Northern Caucasian Interim Administration, 23 November in Ufa as «Idele – Ural» Muslims Autonomy, 26 December Crimea – Turkish Republic. However, they couldn't help Turkistan ward.

Common Kazakh Congress held in Orenburg on 5-13 December, forming of National Soviet and M. Chokai's being a member of this soviet was big assistance for Turkistan autonomy.

M. Chokai in his work written abroad «In Turkistan» wrote about formation of Alashorda autonomy and he also supported the union of Alashorda and Turkistan. Another view of this ideology; being member of Turkistan autonomic government M. Shokai was elected a member of Alashorda government as well. It seems, M. Shokai has become a member of first program preparation committee for Alash Party because of this point of view. But because of stressful period of time he was quitted from the stuff of the committee (Kenzhetayev, 1998, p. 77). In fact, oppositional political program of Party against the Tsarist Empire, their actions, ways of solution, protection of their own interests, civilization culture belonging to intelligence at that time is the good example and lesson for today's and future generation.

Alash action was the biggest step for National Independence Revolution. It took his high level at XX century and helped not only recognize the nation themselves but also raised this problem up to state extent and problems like; independence, democratic state, nation's peace, relation between religion and state has become a daily routine of XX century. In this way we took our independence.

In the early XX century near February Revolution and period of Soviet government Kazakh intelligence raised the problem of independence and

struggled for this. Activated problem of National Autonomy by Kazakh intellectuals was the demand of that time. Action of Kazakh intelligence for national state and their try for reconstruction of national independence built the road nowadays' independence through reviewing the history of our national ideology.

Conclusion

It is clear that Kazakhstan built its road to independence in the end of XX century. It is very important to know work and point of view of Kazakh intelligence about solving the important problems according to necessary state structures like: territory, national language, national state ideology, mentality, forming of national ideology and democracy. In conclusion, it is significant that Kazakh intelligence, especially work of Alash figures impacted the structure and future of Kazakhstan Republic in the early of XX century. Alash leaders' invaluable work is reconstruction of ways to independence of nation not through bloodshed and breaking everything but on the contrary by democratic, civilization ideological tactics.

In the early twentieth century Kazakh intelligentsia society raised the question about the resume of the state. At the same time, during the February Revolution, fight for Kazakh intelligentsia state and raising issues of national autonomy were the problems of the Soviet time. Having analyzed the history, it can be concluded that the efforts of the Kazakh intelligentsia aimed at creation of an independent state and rebuilding the national independence was the path to the current state of our sovereign country. Those who sacrificed their lives for the freedom of their people will live forever in the hearts and memories of the descendants. For the freedom of the people they sacrificed not only their lives. Brutal totalitarian regime did not leave alive any family members or relatives or descendants of those great men, calling them enemies of the state. The remaining descendants were subjected to unbearable torture, up until they were acquit. After so many years of struggle for independence, we are reaping the fruits of being an independent democratic republic.

Әдебиеттер

- «Yas Turkistan» dan secilmis makaleler (1929-1939) №1-117. (б.д.). France.
 Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. (2000). Tashkent.
 «Yeni Turkistan» dan secilmis makaleler (1927-1931) . (2005). Istanbul.

- «Yas Turkistan» dan secilmis makaleler. (2006). Istanbul
- Тұрар Рысқұлов шығармаларының толық жинағы. (2007). Алматы.
- Кенжетаяев Б.А. (1998). Казанские учебные заведения и процесс формирования казахской интеллигенции в середине XIX – начала XX вв. Казан, 1998.
- Голинков Д.Л. (1917 – 1925 гг.). Крушение антисоветского подполья в СССР.
- Аманжолова Д.А. (2013). Алаш исторический смысл демократического выбора. Алматы.
- Галихан. (1994). Мен кадет партиясынан неге шыктым. Сарыарқа, №29.
- Есмағанбетов К.Л. (2008). Әлем таныған тұлға. Алматы.
- Абдіуақап Қара. (2004). Мұстафа Шоқай. Өмірі, күресі, шығармашылығы. Алматы.
- Қоңыратбаев О.М. (1919-1920). Мұсылман бюросы егемендік идеясының жаршысы. Алматы.
- КР ОММ 64 қор, 1 тізбе, 5832 іс, 27 парақ.
- Kumganbayev, Z. (2012). 20. Arsin basinda Cagdas kazak edebiyatinin temeli atilirken olusan siyasi durum. Hece Oyku.An-kara, 61-65.
- Қойгелдиев М. (1994). Бөкейханов Ә. Шығармалары. Алматы.
- Қойгелдиев М. (2008). Алаш қозғалысы. Алматы.
- Мұқанов С. (1970). Өмір мектебі. Алматы.

References

- «Yas Turkistan» dan secilmis makaleler (1929-1939) №1-117. (б.д.). France.
- «Turkistan v nachale XX veka:k istorii istokov natsionalnoi nezavisimosti». (2000). [Turkestan in the 20th century: the history of the Christianity of the Nation]. Tashkent.
- «Yeni Turkistan» dan secilmis makaleler(1927-1931) . (2005). Istanbul.
- «Yas Turkistan» dan secilmis makaleler. (2006). Istanbul.
- Turar Ryskulov shigarmalarynyn tolyk zhinagy. (2007). [Complete collection of works by Turar Ryskulov]. Almaty.
- Kenzhetayev, B.A. (1998). Kazanskiye uchebnie zavedeniya i protses formirovaniya kazanskoi intelligentsii v seredine nachala XXvv. [Kazan studios and process of formation of the Kazakh intelligentsia in the XIX – XV century.]. Kazan.
- Golinkov, D.L. (1917-1925). Krushenie antisovetskogo podpilya v SSSR. [Crushing antisovetsky subdivision in the USSR.]
- Amanzholova D.A. (2013). Alash istoricheskii smysl demokraticeskogo vybora. [Alash is the historical meaning of democratic choice]. Almaty.
- Galihan. (1994). Men kadet partiasynan nege shiktim. [Why did I come from the Cadet Party?]. Saryarka, №29
- Esmagambetov, K.L. (2008). Alem tanygan tulga. [A world recognized person.]. Almaty
- Kara, A. (2004). Mustafa Shokai.Omiri, kuresi. Shygarmashylygy. [Mustafa Çokay. Life, struggle, creativity]. Almaty.
- Konyratbayev O.M. (1919-1920). Musilman burosy egemendyk ideiasynyn zharshysy. [The Muslim Bureau is a pioneer of sovereignty]. Almaty.
- КР ОММ 64 қор, 1 тізбе, 5832 іс, 27 парақ [Central State Archives of the Republic of Kazakhstan. 64 fund, 1 inventory, 5832 folder, s.27].
- Kumganbayev, Z. (2012). 20. Arsin basinda Cagdas kazak edebiyatinin temeli atilirken olusan siyasi durum. Hece Oyku.An-kara, 61-65.
- Koigeldiev, M. (1994). Bokeihanov A. Shigarmalari. [Bokeikhanov A. Works.]. Almaty.
- Koigeldiev, M. (2008). Alash kozgalysy. [Alash movement]. Almaty.
- Mukanov, S. (1970). Omir mekteby. [School of Life]. Almaty.

АРХЕОЛОГ,
ПРОФЕССОР ВИКТОР
ЗАЙБЕРТ – 70 ЖАСТА

Тарих ғылымдарының докторы, археология профессоры, Германия археология институтының және ҚР Әлеуметтік ғылымдар академиясының мүше-корреспонденті Виктор Федорович Зайберт 70 жасқа толып отыр. Ол әлемдік археологияға мол үлес қосқан отандық кәсіби археологтардың бірі болып табылады.

В.Ф. Зайберт 1947 жылы Солтүстік Қазақстан облысы Есіл ауданы Николаевка ауылында Еділ бойындағы неміс автономиясынан қоныс аударылған ауылдық зиялылар отбасында дүниеге келген. 1965 жылы Есіл ауданындағы Явленка орта мектебін тәмәмдаған соң Петропавл педагогикалық институтына оқуға түседі. Оны 1969 жылы бітіріп шығады.

Ол 2-курста жүріп археолог Г.Б. Здановичпен танысады. Айта кету керек, 1967 жылы Г.Б. Зданович Солтүстік Қазақстан облыстық өлкетану музейі мен Петропавл педагогикалық институты базаларының негізінде Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясын жасақтайды. Экспедиция құрылған күннен бастап Виктор Зайберт өз ұстазының қасында болып, оның сенімді серігіне айналды. Алғашқы жылдары экспедиция жұмыстары Явленка және Покровка ауылдары маңында жүргізілді. Жер жағдайын жақсы білетін В.Ф. Зайберт ұстазына таптырмас қолқанат бола алды.

Институтты бітірген соң Виктор Зайберт 1969-1976 жылдары Солтүстік Қазақстан облыстық өлкетану музейіндегі археология бөлімінде жұмыс істеді. Алғашқыда реставратор, ғылыми қызметкер, кейіннен бөлім бастығы болып қызмет етті. 1977-1980 жылдар ол үшін жемісті болған еді. Бастапқыда пединститутта жұмыс істеді, одан кейін Мәскеу қаласындағы КСРО Ғылым академиясы Археология институтының аспирантурасында оқыды. Виктор Зайберт аспирантурада оқып жүрген кезде оның диссертациясына атақты археолог О.Н. Бадер (1903-1979) жетекшілік етті. Ол оның ең соңғы аспиранты еді. Ұстазымен ақылдаса келе В.Ф. Зайберт «Солтүстік Қазақстан неолиті» тақырыбын таңдап алған болатын. 1972 жылдан бастап Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясын басқарып жүрген Виктор Зайбертте тақырыпқа қатысты материалдар жеткілікті болған еді. Диссертациясының мәтіні неолиттік атбасар мәдениетін қамтыды, осы мәдениеттің ерекшеліктері мен негізгі мәселелерін көтерген ол ғылыми ізденісін сәтті қорғап шықты.

Осыдан кейін елге қайтып келіп, 1998 жылға дейін пединститутта (қазіргі М.К. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті) қызметін жалғастырды. Осы аралықта ол оқытушы, кафедра меңгерушісі, тарих-филология факультетінің деканы, ғылым жөніндегі проректор, университет НИС басшысы болып қызмет еткен болатын.

Университетте жүріп үзбей ғылыми ізденістермен шұғылданды. 1992 жылы «Археология» мамандығы бойынша «Орал-Ертіс өзендер аралығындағы энеолит» тақырыбында докторлық диссертациясын Новосібір қаласындағы РФА Сібір бөлімшесіндегі Археология және этнография институтында сәтті қорғап шықты. Ал 1996 жылы профессор лауазымын иемденді. Айта кету керек, Виктор Зайберттің докторлық диссертациясына 1980 жылы Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау ауданындағы өзі ашқан Ботай қонысының материалдары негізге алынды. Бұл қоныстан басқа көптеген ескерткіштердің (Красный Яр, Баландино, Рошинское, Сергеевка, т.б.) материалдарын зерделей келе ғалым татымды тұжырымдар жасады. Ол қазақ сахарасында жылқы қолға үйретілгендігін дәлелдеді.

1990 жылдардың ортасына қарай Виктор Зайберт Германиядағы Питтсбург, Берлин қалаларындағы археолог әріптестерімен тығыз ғылыми байланыстар орнатты. 1995 жылы Ботай қонысында «Еуразия көне жылқышылары» атты халықаралық симпозиум өткізуге мұрын-

дық болды. Бұл симпозиумға 16 мемлекеттен 80-нен астам археологтар қатысқан еді. Келген қонақтардың барлығы табылған материалдарды зор ықыласпен қарап, бұлтартпайтын археологиялық деректерді көріп қайтты. Біразы археологиялық ізденістерге қатысуға құлшыныс та танытты. Нәтижесінде 1997-2000 жылдары ерте темір дәуіріне жататын «Солтүстік Қазақстан облысы Сергеевка ауылы маңындағы Байқара қорғаны мен қорымын қазу» атты Қазақстан-Германия бірлескен жобасы жүргізілді. Бұл жобаның нәтижелері орыс және неміс тілдерінде жарияланған «Большой курган Байқара» телавторлық монографиясында қорытындыланды.

1999-2002 жылдары Виктор Федорович Зайберт Петропавл бизнес және басқару институтында ректор, 2002-2003 жылдары Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті Пединститутының директоры, 2005-2009 жылдары саясаттану және тарих кафедрасының меңгерушісі, сонымен қатар «Көкше» археология және мәденигенез ғылыми орталығының директоры болып қызмет етті. Кейіннен зейнеткерлікке шыққан соң да жазда күрегін, қыста қаламын тастамай археология саласында аянбай еңбек ете берді.

Бүгінгі таңда Виктор Федорович Зайберт әлемдік археологияда өз орнын алған кәсіби археолог болып саналады. Бұған ғалымның шетелдерде оқыған дәрістері, түрлі форумдарда жасаған баяндамалары, ұйымдастырған көрмелері, шетелдік ғылыми мекемелердің берген атақтары да нақты дәлел бола алады. Мәселен, 1994 жылы Кембридже ол «Далалық өркениеттің бастаулары» атты 2 айлық көрме ұйымдастырды. Белфаст, Кембридж, Оксфорд, Ньюкастл, Эдинбург қалаларындағы университеттер мен ғылыми мекемелерде дәрістер оқыды. 1996 жылы Берлин археология институтында «Ботай мәдениеті және Қазақстан далаларында өнім өндіру экономикасының қалыптасуы» атты тақырыпта баяндама жасады. 1997 жылы Германия археология институтының мүше-корреспонденті болып сайланды.

Қазақстанда да көптеген университеттер мен ғылыми мекемелерде үнемі дәріс оқып, көрмелер ұйымдастырып жүреді. Оның дәрістерін мыңдаған студенттер тыңдады. 2007 жылы Алматы қаласында Республикалық мемлекеттік музейде «Ботай – далалық өркениеттің бастауы» тақырыбында көрме ұйымдастырды. 2011 жылы Солтүстік Қазақстан облыстық музейі «Орталық Азиядағы археологиялық зерттеулер»

атты халықаралық фотокөрмеде В.Ф. Зайберттің материалдарын көптеп пайдаланды. Биыл ғалым өзінің 70-жылдық мерейтойы қарсаңында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ тарих, археология және этнология факультетінде көшбасшылық дәріс оқыды. Дәрісті студенттер, магистранттар, докторанттар, профессор-оқытушылар құрамы зор ықыласпен тыңдады.

Қазіргі таңда Виктор Федорович Зайберттің 100-ден астам ғылыми еңбектері жарыққа шыққан. Олардың әрбірі өзінің ғылыми мазмұнымен ерекшелінеді. Дегенмен ол отандық археология тарихына өз есімін қалдырған ғалым. Себебі ол әлемдік археологияға неолиттік «атбасар мәдениеті» мен энеолиттік «ботай мәдениеті» сынды бірегей дүниелерді енгізе алған зерттеуші болып табылады. Зерттеушінің ғылыми еңбектерінің хронологиясы тас дәуірінен орта ғасырларға дейінгі аралықты, яғни кең диапазонды қамтиды десек артық айтпаймыз.

Ол – ұзақ жылдар бойы еліміздің солтүстік өңірлерінде археологиямен айналысқан білікті маман, жоғары оқу орындарында жұмыс істеп келе жатқан ардақты ұстаз. Оның тың ашулары Қазақстан археологиясының беттеріндегі бірқатар «ақтаңдақтар» орнын толықтырған деуге болады. Мәселен, В.Ф. Зайберт өткен ғасырдың 70-80-жылдары Атбасар өңірінен 200-ден астам тас дәуірінің ескерткіштерін ашып, қазба жұмыстарын жүргізген. Нәтижесінде жоғарыда айтылған «атбасар мәдениеті» және де өзге археологиялық нысандар бойынша Солтүстік Қазақстанның голоцен заманындағы тас ғасырының хронологиясы, кезеңдестірілуі, тарихи дамуы қалпына келтірілді. Ал қазба жұмыстары 1980 жылы басталған энеолиттік Ботай қонысы әлемге танылған ескерткіштердің бірі болып табылады. Бұл қоныс материалдары жылқы малының Қазақстанда қолға

үйрегілгендігін дәлелдейді. Сондай-ақ шетелдік ғалымдар қазба кезінде табылған құмыралардан қымыз қалдықтары анықталған болатын. Аталмыш қоныстан 365 мыңдай жылқы сүйектері анықталған. Қоныстағы баспаналар қалпына келтіріліп, оның қазақтың шошаласына ұқсастығы дәлелденген. Міне, В.Ф. Зайберт және оның әріптестерінің арқасында «қазақ өркениетінің» бірнеше мыңжылдық тарихы бар екендігі тағы да нақтылана түсті.

Ғалым өз зерттеулері туралы былай дейді: «Археология – жалғыздың ғылымы емес, бұл ұжымдық ғылым саласы. Менің жетекшілігіммен Ботай мәдениетінің алдындағы атбасар мәдениеті ашылды. Ол бұдан 10 мың жыл бұрын қалыптасып, біздің заманымыздан бұрынғы үшінші мыңжылдықта аяқталды. Ал Ботай мәдениеті біздің заманымыздан бұрынғы төртінші мыңжылдықтағы Атбасар мәдениетімен бір ортада қабаттаса қалыптасты. Бұл мәдениеттер екі мың жылдай бірге жасасып келді, өзара байланыстарға түсті, соның негізінде ботай секілді жаңа мәдениет қалыптасты». Мұның растығын жаңа зерттеулер де нақтылап отыр.

Бүгінгі күні жасы 70-ке толып отырған В.Ф.Зайберт археология сынды ғылымның ауыр да сүрлеулі жолын таңдап, ұстаздықтың үлгісін көпке көрсетіп жүрген дара тұлға ретінде сипатталынады. Мерейтой иесіне әл-Фараби атындағы ҚазҰУ тарих, археология және этнология факультетінің ұжымы мол бақыт, зор денсаулық және қажымас қайрат тілейді!

*тарих ғылымдарының докторы
Байғонақов Д.С.*

*тарих ғылымдарының кандидаты,
доцент Сәбденова Г.Е.*

**АРХЕОЛОГ ӘРІ ҰСТАЗ
Н. АЛДАБЕРГЕНОВ
70 ЖАСТА**

Нұртаза Алдабергенов – республикаға аты әйгілі ғалым-археолог, білікті ұстаз, «ҚР Мәдениет қайраткері». Ол қазіргі таңда Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-музейі директорының кеңесшісі болып табылады.

Н. Алдабергенов 1947 жылы 20 қарашада қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысының Арыс қаласында дүниеге келген.

Нұртаза Алдабергенов 1965 жылы мектеп бітірген соң Орта Азия мен Қазақстан бойынша маман археологтар даярлайтын бірден-бір жоғары оқу орны Ташкент университеті тарих факультетінің Археология бөліміне оқуға түскен. Студенттік жылдары Оңтүстік Түрікменстан, Термез, Кеш және Қырғыз археологиялық экспедицияларының жұмысына қатысып, үлкен өмір мектебінен өтіп, тәжірибе жинақтады. Студенттік жылдары оған «Орта Азия археологиясының атасы» деп аталып кеткен М.Е. Массон, оның әйелі, әйгілі археолог әрі өнертанушы Г.А. Пугаченкова, басқа да білікті мамандар дәріс оқып, ілім-білім үйретті. Ол теориялық білім алып қоймай, далалық жұмыстарға белсене араласып жүріп, ғылыми ашылулар да жасай білді. Мәселен, 1967 жылы Тоқтағұл су қоймасын салу қажеттілігіне орай Ташкент университетінің басшылығы Н. Алдабергеновті Қырғызстандағы Ош облысындағы Кетпентөбедегі ғұн обаларын зерттеуге аттандырғанда, ол ғұндардың әйел мүрдесін

(шамамен I-IV ғасырлар) ашу барысында алтын бетперде (маска) киген көне мәйітке тап болады. Бұл сенсациялық табылым еді. Алайда бетперде қасынан қытай айнасының табылуы бұл жаңалықты жасыруға мәжбүр етіпті. Өйткені, сол кезде Кеңестер одағы мен Қытай арасы шиеленісіп тұрған-ды. Сондықтан 15-16 жыл Нұрекең тапқан алтын бетперде Фрунзедегі (қазіргі Бішкек) музейі қоймасында жасырылды. Тек 1983 жылы шектеулі маман қатысқан конференцияда Қырғызстанның белгілі археологы Исмағұл Қожомбердиев көне ғұнның алтын бетпердесін қазақстандық жас археолог Н. Алдабергеновтің тапқанын жария етеді.

1970 жылы университетті бітіріп Өзбекстанның бір облысындағы музейдің директоры қызметі ұсынылса да жас маман өз еліне қайтады. Жазғы маусымда еңбек жолын Қазақ КСР Ғылым Академиясының тарих, археология және этнография институтының Отырар археологиялық экспедициясы құрамында ежелгі Отырар қаласында жүргізіліп жатқан қазба жұмыстарына қатысудан бастады. Мұнда екі жыл далалық қазба жұмыстарында болды.

Н. Алдабергенов 1970-1971 жылдары Шымкент облысының (ОҚО) Қызылқұм (қазіргі Отырар) аудандық оқу бөлімінің инспекторы, 1971-1973 жылдары Қазақ КСР Мәдениет министрлігінің Республикалық ғылыми қайта қалпына келтіру шеберханасында археолог болып қызмет атқарған. Осы жылдары ол ортағасырлық Түркістан қаласында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарына қатысты да, Есімхан кесенесін зерделеді, Қылуетті ашып, Күлтөбеде басталған алғашқы қазба жұмыстарына басшылық жасады.

1973 жылдың қараша айынан бастап С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде (қазіргі ҚазҰУ) алғашында аға лаборант болып қызметке тұрады. Кейіннен оқытушы болып жұмыс істеді. Осы жылдан бастап Н. Алдабергеновтің 30 жылдай өмірі осы университеттің тарих факультетімен байланысты. Ол 1978 жылы Ленинград мемлекеттік университетінде ғылыми тағылымдамадан өтіп, 1980-1983 жылдары аралығында Мәскеу мемлекеттік университетінің аспирантурасында оқыды. Осы жылдары ол атақты ғалым, Алтын Орда қалаларының білгірі Г.А. Федоров-Давыдов басқарған Еділ бойы археологиялық экспедициясының құрамында Сарай Бату және басқа бірқатар қалаларда жүргізілген қазбаларына қатысты.

Айтпақшы керек, 1973-2004 жылдар аралығын-

да Н. Алдабергенов әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің археология және этнология кафедрасында ұстаз болып қызмет атқарған кезінде кафедраның қалыптасып, өсуіне, университеттің ортағасырлық Ақтөбе қаласындағы археологиялық базасын ұйымдастыруға үлкен үлес қосты. Университет қабырғасында жұмыс атқарған жылдар кезінде ол тарих факультетінің студенттеріне «Археология», «Орта Азия археологиясы», «Азия археологиясы», «Еуропа археологиясы», «Қазақстанның ортағасырлық қалалары», «Археологиялық зерттеулердің әдістері» сынды пәндер мен курстарды оқып, жоғары оқу орны студенттеріне арналған бірнеше оқу және көмекші құралдарын жарыққа шығарып, өзін білікті маман, ғалым, ұлағатты ұстаз ретінде көрсете білді.

Нұртаза Орынханұлы және кафедрадағы өзге әріптестері бірге жабдықтаған факультеттегі «Археология музейі» әлі күнге дейін келушілерді қабылдауда. Оны жыл сайын жүздеген оқушылар, студенттер және өзге де қонақтар тамашалап кетеді. Сонымен қатар ол факультеттегі «Этнография музейінің» ашылуына да қолғабысын тигізіп, ақыл-кеңесін аяған жоқ.

Өз кезегінде Н. Алдабергенов қазақ жеріндегі ежелгі және ортағасырлық қалалар мен елді мекендердің пайда болу, қалыптасу, даму тарихын зерттеп жүрген маман болып табылады. Ол 1974-2004 жылдар аралығында Шу өңіріндегі ортағасырлық Ақтөбе қаласында жүргізілген қазба жұмыстарына қатысып, сол қаланың санғасырлық тарихын ашуға сүбелі үлес қосты. Жыл сайын тарих факультетінің студенттерін археологиялық практикадан өткізіп, одан соң бір-екі ай далалық отряд жасақтап, қазба жұмыстарына жетекшілік етті. Ортағасырлық Ақтөбе қаласына қатысты көптеген мақалалар жариялады. 2006 жылы оның профессор У.Х. Шәлекеновпен бірігіп жазған «Ортағасырлық Ақтөбе» атты кітабы Анкара қаласында баспадан шықты. Үш тілде басылып шыққан бұл іргелі еңбекті отандық және шетелдік ғылыми жұртшылық жылы қабылдады.

Университетте қызмет етіп жүрген кезде Нұртаза Алдабергенов 10 томдық «Қазақстан. Ұлттық энциклопедиясы» сынды басылымға көптеген мақалалар жазып, «Археология» саласы бойынша оның ғылыми кеңесшісі болды. Мұнымен қатар «Түркістан» халықаралық энциклопедиясы, «Тараз» энциклопедиясы сынды басылымдарға мақалаларын жариялады.

Археология саласындағы көп жылдық еңбегі ескеріліп, ҚР Мәдениет министрлігінің тікелей

шақыртуымен 2004 жылы Отырар мемлекеттік археологиялық-музейінің директорлығы лауазымына тағайындалды. Ғалым қорық-мұражай жұмысын жетілдіру барысында еңбек ете жүріп, сол шаңырақ астынан «Ескерткіштерге реставрация және консервация жасау» бөлімін ашты. Қазіргі таңда мекеме мамандары Отырар алқабынан 300-ге жуық ескерткіштерді ашып, ғылыми айналымға енгізді. Әулие Арыстан баб ескерткіші қайта жөндеуден өткізіліп, аумағы жөнделді.

Қорық-мұражайының ғылыми қызметкерлері музей ісін жаңғыртумен бірге, «Отырар мұралары» секілді ғылыми журналдар ашып, оған алуан тақырыптағы зерттеу мақалаларын жариялаумен ерекшеленуде. Бұл – тәжірибе мен ғылымды ұштастырған ұстаз-археолог Н. Алдабергеновтің еңбегінің нәтижесі екені даусыз. Журналға Н. Алдабергенов жауапты хатшы болды.

Зейнеткерлік жасқа жеткенше Нұртаза Алдабергенов музей ұжымын басқара отырып археологиялық ескерткіштерді зерттеу, қорғау, таныту жұмыстарын абыроймен атқарды. «Мәдени бағдарлама» аясында ол академик К.М. Байпақовпен бірге «Отырар алқабы» атты альбом-кітабын жазып құрастырды. Ерен еңбегі үшін түрлі республика мен облыс деңгейіндегі марапаттауларға, ҚР Мәдениет қайраткері деген атаққа да ие болды.

Жергілікті әкімшілікпен тығыз қарым-қатынаста болған Нұртаза Орынханұлы «Отырар энциклопедиясының» редакция алқасына мүше болды. Бұл басылымның жарыққа шығуына аянбай еңбек етті. Сондай-ақ, жергілікті әкімнің басқаруымен шыққан «Шежірелі Оты-

рар», «Отырар жәдігерлері» сияқты кітаптарды дайындауға атсалысты. Бұлардан өзге ауданның тарихи-мәдени мұраларына қатысты буклеттер, кітапшалар, карталар дайындауға мұрындық бола білді.

Н. Алдабергеновтің қазіргі таңда 100 шақты ғылыми мақалалары мен кітаптары, ғылыми-көпшілік мақалалары жарық көрген, сонымен қатар 30-дан астам ғылыми есептерді жазуға қатысқан. Олардың әрбірі өзінің ғылыми құндылығымен, соны ойлары мен сарабал пайымдауларымен ерекшеленеді.

Нұртаза Алдабергенов университетте ұстаздық етіп жүрген кезде археология және этнология кафедрасында маманданған шәкірттері Қазақстанның түкпір-түкпірінде жұмыс істеп жатыр. Олардың бірқатары (М. Елеуов, Ж. Таймағамбетов, Ә.Т. Төлеубаев, А.Б. Қалыш, Б.К. Қалшабаева, Д.Б. Ескекбаев, Ғ.Қ. Омаров, Д.С. Байгунаков, Ғ.Т. Бексейитов, Ғ.Т. Исқақов, т.б.) онымен бірге кафедрада жұмыс істеп, археология мен этнология ғылымдарының дамуына өз үлестерін қосты, қосып та келеді. Былайша айтқанда, Н.О. Алдабергенов салып берген сара жолды жалғастырып келе жатыр.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ тарих, археология және этнология факультеті ұжымы атынан Нұртаза Алдабергеновті 70 жасқа толуымен құттықтай отырып, отбасына амандық, берекелі ғұмыр, бейбіт аспан, мықты денсаулық тілейміз!

*Археология, этнология және
музеология кафедрасының меңгерушісі,
т.ғ.к., доцент Омаров Ғ.Қ.
тарих ғылымдарының докторы
Байғонақов Д.С.*

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

<i>Сактаганова З.Г., Карсакова Г.Б.</i> Влияние голода на рост числа беспризорных детей в Акмолинской губернии в 1920-е гг.	4
<i>Mehmet Dervish Kilinchkaya</i> Relations between Mustafa Kemal Atatürk and unionists (during the armistice period 1918-1921)	11
<i>Kara Abdulvahap, Kumganbayev Zh.</i> How Mustafa Chokai, A Prominent Historical Figure of the History of Kazakhstan's Independence Was Presented as a Traitor in the Soviet Period?	23
<i>Ali Rıza Tosun, Karataiev O.</i> Comparing Dīvānu Lugāti't-Türk and lexicon in accordance with beginning letter aleph	27
<i>Altymyshova Z., Hassanaeva L.</i> The legal basis of the decrees of the Council of People's Commissars of the RSFSR about archive affairs and archival ideologies in Kazakhstan	35
<i>Саурықов Е., Әбдімомынов Н.</i> Батыс деректері бойынша ғұн тіліне қатысты тарихи есім атаулары	40
<i>Чарғынова Г.О.</i> Жетішаһар мемлекеті мен Осман империясының өзара байланыстары тарихынан	47
<i>Сорокин Д.В.</i> Метод сбора, обработки и демонстрации информации при реализации проекта «Создание ГИС-портала «Памятники истории и культуры Казахстана»	56
<i>Sala R., Kartaeva T.</i> Ethnic names for camel types in the Aral-Syrdarya delta regions	63
<i>Michael Hancock-Parmer</i> The Creation of Elim-ai	74
<i>Сейсенбаева А.</i> Репатрианттар (оралман) мәселесінің зерттелу деңгейі	80
<i>Мүсілімқызы Б.</i> Қазақ ұлтының ұрпақ тәрбиесінің тарихи қайнары	86
<i>Мекебайев Т.К., Kumganbayev Zh.Zh.</i> Public and political activity of the Kazakh intelligentsia in the early twentieth-century	92
Мерейтой – Юбилей	
<i>Байғонақов Д., Сәбденова Г.</i> Археолог, профессор Виктор Зайберт – 70 жаста	99
<i>Омаров Ғ., Байғонақов Д.</i> Археолог, әрі ұстаз Н.Алдабергенов 70 жаста	102

CONTENTS

<i>Saktaganova, Z.G., Karsakova, G.B</i> The impact of hunger on the growing number of homeless children in the Akmola province in the 1920th	4
<i>Mehmet Dervish Kilinchkaya</i> Relations between Mustafa Kemal Atatürk and unionists (during the armistice period 1918-1921)	11
<i>Kara Abdulvahap, Kumganbayev Zh.</i> How Mustafa Chokai, A Prominent Historical Figure of the History of Kazakhstan's Independence Was Presented as a Traitor in the Soviet Period?	23
<i>Ali Rıza Tosun, Karataiev O.</i> Comparing Dīvānu Lugāti't-Türk and lexicon in accordance with beginning letter aleph.....	27
<i>Altymyshova Z., Hassanaeva L.</i> The legal basis of the decrees of the Council of People's Commissars of the RSFSR about archive affairs and archival ideologies in Kazakhstan	35
<i>Saurykov Y., Abdimomynov N.</i> The Historical Names of European Huns by Western source	40
<i>Sharginova G.</i> From the history of the state of vzaimootnoshenii Jettichar and the Ottoman Empire.....	47
<i>Sorokin D.V.</i> Method of collection, processing and demonstration of information in the implementation of the project «Creation of a GIS portal» Monuments of history and culture of Kazakhstan»	56
<i>Sala R., Kartaeva T.</i> Ethnic names for camel types in the Aral-Syrdarya delta regions	63
<i>Michael Hancock-Parmer</i> The Creation of Elim-ai	74
<i>Seisenbayeva A.</i> Research level of repatriates (oralman) issue	80
<i>Muslimkyzy B.</i> Historical sources of physical education of the Kazakh nation	86
<i>Mekebayev T.K., Kumganbayev Zh.Zh.</i> Public and political activity of the Kazakh intelligentsia in the early twentieth-century	92

Anniversary

<i>Bayongoyakov D., Sabdenova G.</i> Archaeologist, Professor Victor Zaybert is 70 years old	99
<i>Omarov G., Bayangunov D.</i> Archeologist, teacher Nurtaza Aldabergenov is 70 years old	102